

**“НООЛУУРЫН ҮЙЛДВЭРЛЭЛИЙН ӨРТӨГ НЭМЭГДЭХ ҮЙЛ ЯВЦ: ЭМЭГТЭЙЧҮҮД
ЭРЭГТЭЙЧҮҮДИЙН ОРОЛЦОО” СУДАЛГАА, 2004**

Агуулга

Өмнөх үг

Судалгаанд хэрэглэсэн зарим ойлголтуудын тайлбар

Нэгдүгээр бүлэг. Судалгааны арга зүй

1.1 Судалгааны үндэслэл

1.2 Судалгааны ажлын цар хүрээ: Зорилго, аргачлал

Хоёрдугаар бүлэг. Ноолуурын үйлдвэрлэлийн гинжин холбооны өртөг нэмэгдэх үйл явц

2.1. Ноолуурын үйлдвэрлэлийн өртөг нэмэгдэх гинжин холбооны зураглал

2.2. Ноолуурын үйлдвэрлэлийн гинжин холбооны үе шатууд дахь үйл ажиллагаа, түүнд оролцогч талууд

2.2.1. Ноолуур бэлтгэл буюу түүхий эдийн нийлүүлэлт

2.2.2. Ноолуур борлуулалт

2.2.3. Ноолуур үйлдвэрлэл

Гуравдугаар бүлэг. Ноолуурын үйлдвэрлэлийн гинжин холбоонд малчин эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн оролцоо: Гүйцэтгэж буй үүрэг, ачаалал

3.1 Судалгааны бус нутгийн онцлог

3.2 Судалгаанд хамрагдсан өрхийн нийгэм, хүн ам зүйн байдал

3.3 Ноолуур бэлтгэлд эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн оролцоо, цаг зарцуулалт

3.4 Ноолуур борлуулалтад эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн оролцоо

3.5 Ноолуурын орлого, түүний хуваарилалт

3.6 Ноолуурын үйлдвэрлэл, бизнесийг дэмжих орчин ба нэн тулгамдаж буй хэрэгцээ

Дөрөвдүгээр бүлэг. Ноолуурын салбарын талаар төрөөс баримталж буй бодлого, үндсэн чиглэл

4.1. Засгийн газраас авч хэрэгжүүлж буй арга хэмжээ

4.2. Ноолуурын зах зээл дэх олон улсын чиг хандлага

Судалгааны дүгнэлт, зөвлөмж

Ном зүй

Хавсралт

Өмнөх үг

Монгол улс дэлхийд ноолуур үйлдвэрлэлээрээ Хятад улсын дараа ордог бөгөөд өөрийн орны эдийн засагт төдийгүй дэлхийн зах зээлд тодорхой түвшинд нөлөөлсөөр байна.

Ноолуурын салбарын хөгжилд ноолуурын үйлдвэрлэлийн үйл явцад оролцогч талуудын үүрэг оролцоо, түүний дотроос эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн оролцоо улам бүр нэмэгдэх хандлагатай болж байна.

НҮБ-ын Эмэгтэйчүүдийн Хөгжлийн Сангаас нэн тэргүүнд үзүүлэх туслалцааны чиглэлд эмэгтэйчүүдийн эдийн засгийн эрхийг баталгаажуулах, амьжиргааны баталгаагаа хангах эрх мэдэл, чадавхтай болгохыг дэмжихэд анхаарлаа хандуулж ирсэн. Юуны өмнө энэ асуудлын хүрээнд 2000 онд “Монголын эмэгтэйчүүд: Шилжилтийн үеийн дэвшлийг зураглахуй” илтгэлийг гаргасан билээ. Энэхүү илтгэлд ноолуурын үйлдвэрлэлд эмэгтэйчүүдийн оролцоог авч үзэх нь тэдний эдийн засгийн үйл ажиллагаанд оролцож буй байдалд дүгнэлт хийж улмаар эмэгтэйчүүдийг эдийн засгийн хувьд чадваржуулах асуудал нь ноолуурын үйлдвэрлэлтэй салшгүй холбоотой гэдэгт үндэслэн одоо Та бүхэнд толилуулж байгаа “Ноолуурын үйлдвэрлэлийн өртөг нэмэгдэх үйл явц: Эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн оролцоо” судалгааг явуулсан юм.

Хөдөө аж ахуйн салбарын хувьчлалаар мал аж ахуй өрхийн үйлдвэрлэлийн түвшинд очсоноор малчин эмэгтэйчүүдийн хөдөлмөрийн хүрээ нэмэгдсэн, түүний дотроос ноолуурын аж ахуй эрхэлдэг эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн үйлдвэрлэлийн үүрэг урьд байгаагүйгээр эрчимжсэн юм.

НҮБ-ын Эмэгтэйчүүдийн Хөгжлийн Сангийн RAS/99/W05 төслийн хүрээнд “Ноолуурын үйлдвэрлэлийн өртөг нэмэгдэх үйл явц: Эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн оролцоо” судалгааг НҮБ-ын Эмэгтэйчүүдийн Хөгжлийн Сангийн санхүүжилтээр Зохистой Хөгжлийн Жендер Төвийн судлаачдын баг хийж гүйцэтгэлээ.

Өнөөг хүртэлх ноолуурын салбарын хүрээнд явуулсан судалгаа шинжилгээний ажлууд нь ихэнх тохиолдолд макро түвшний эдийн засгийн үр ашиг, ач холбогдлын түвшинд хийж иржээ.

Харин ноолуурын үйлдвэрлэлийн гинжин холбоо, түүний шат дамжлага тус бүрт өртөг нэмэгдэх үйл явцыг шинжилж дүгнэсэн, ноолуурын үйлдвэрлэл явагдах бүхий л орчилд эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн оролцоо, ялангуяа уг салбарт тэдний гүйцэтгэж буй үүрэг, ачаалал, түүнээс хүртэж буй үр ашгийг жендерийн агуулгаар микро (өрх айл) болон дунд түвшинд (орон нутгийн засаг захиргаа, худалдааны сүлжээ, зах зээл, үйлдвэр) задлан шинжилсэн судалгаа өнөөг хүртэл хийгдээгүй байсан нь энэхүү судалгааг явуулах урьдач нөхцөл болсон билээ.

Нөгөө талаар “Ноолуурын үйлдвэрлэлийн өртөг нэмэгдэх гинжин холбооны зураглал”-ыг гарган өртөг бүтээх үйл явцад оролцогч талуудын харилцан хамаарал, түүнд нөлөөлж буй хүчин зүйлүүдийг задлан шинжлэх аргачлалыг хэрэглэсэн нь судалгааны арга зүй, аргачлалыг баяжуулсан, судлаачдын мэдлэг, чадварыг нэмэгдүүлсэн томоохон дэвшил боллоо хэмээн үзэж байна. Мөн “Value chain” буюу өртөг нэмэгдэх гинжин холбооны үйл явцад дүн шинжилгээ хийдэг аргачлалыг туршин хэрэглэсэн нь судалгааг амжилттай явуулах нэг нөхцөл болсон хэмээн судалгааны баг үзэж байна.

Судалгааны ажил нь судалгааг явуулсан арга зүй, аргачлал, ноолуурын үйлдвэрлэлийн гинжин холбооны өртөг нэмэгдэх үйл явц, ноолуурын үйлдвэрлэлийн гинжин холбоонд малчин эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн оролцоо, ноолуурын салбарын талаар төрөөс баримталж буй бодлого, үндсэн чиглэл гэсэн бүтэц бүхий дүгнэлт зөвлөмжийг агуулсан цогц судалгааны үр дүнг захиалагч, хэрэглэгч Та бүхэнд танилцуулж байгаадаа баяртай байна.

Энэхүү судалгааны ажлыг хийснээрээ анх удаа ноолуурын үйлдвэрлэлийн гинжин холбооны өртөг нэмэгдэх үйл явцад оролцогч талуудын үүрэг оролцоог жендерийн агуулгаар мөн түүнчлэн өртөг нэмэгдэх гинжин холбоонд нөлөөлдөг хүчин зүйлүүдийн хамаарлын бүдүүвчийн хүрээнд задлан шинжилснээрээ уг судалгааны ажлын үр дүн, ач холбогдол оршино хэмээн үзэж байна.

Судалгааны ажлын хүрээнд баримтын шинжилгээ, тоон болон чанарын судалгааны арга техникийг зэрэгцүүлсэн хэрэглэсэн нь өртөг нэмэгдэх гинжин холбоонд оролцогч талуудын оролцоо, эдийн үр ашиг, цаашдын сонирхолын талаар илүү дэлгэрэнгүй, бодит мэдээллийг авахад ихээхэн дэмжлэг боллоо.

Ноолуурын үйлдвэрлэлийн өртөг нэмэгдэх үйл явц: Эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн оролцоо хэмээх энэхүү судалгааг амжилттай хийж гүйцэтгэсэн Зохистой Хөгжлийн Жендер Төвийн хамт олон болон судалгааны багийн бүрэлдэхүүнд чин сэтгэлийн талархал дэвшүүлж байна.

Судалгааны анхан шатны ажлаас эхлээд эцсийн тайланг боловсруулан гаргах хүртэлх бүхий үйл явцад мал аж ахуй, хөдөө аж ахуйн асуудал хариуцсан дунд түвшний бодлого боловсруулагч, эрдэмтэд, судлаачид мөн статистикийн байгууллагын мэргэжилтнүүдийн оролцоо, хувь нэмэр чухал үүрэгтэй оролцсоныг энд дурдаж байна.

Мөн түүнчлэн судалгааны тайланг Монгол хэлнээс орчуулсан Л.Бархас, хянан тохиолдуулсан Лойис Ламберт нарт талархал дэвшүүлье.
“Ноолуурын үйлдвэрлэлийн өртөг нэмэгдэх үйл явц: Эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн оролцоо” судалгааг амжилттай явуулахад үнэн, бодитой мэдээлэл өгч бидний ажлыг ойглгож хүлээн авсан Баянхонгор аймгийн Бууцагаан, Баацагаан, Бөмбөгөр сумын малчид, удирдлагууд мөн зохион байгуулалтын дэмжлэг үзүүлсэн Баянхонгор аймгийн Засаг даргын Тамгын газрын дарга Гомбодоржид гүн талархал илэрхийлж байна.

Судалгааны төслийн зохицуулагч

Ц.Ундрах, НҮБ-ын Эмэгтэйчүүдийн Хөгжлийн Сангийн хөтөлбөрийн менежэр

Судалгааны багийн гишүүд:

Т.Амгалан, Зохистой Хөгжлийн Жендер Төвийн захирал, Судалгааны багийн ахлагч,
Эдийн засгийн магистр

Ц.Одгэрэл, Зохистой Хөгжлийн Жендер Төвийн судлаач, Социологийн магистр

Б.Минжигдорж, Мал Аж Ахуйн Хүрээлэнгийн секторын эрхлэгч, Шинжлэх ухааны доктор

Б.Биньэ, Хөдөө Аж Ахуйн яамны Эдийн засгийн хэлтсийн дарга, Боловсролын доктор

Д.Оюунчимэг, Үндэсний Статистикийн газрын Хүн ам, нийгмийн статистикийн газрын
орлогч дарга

Ц.Цэвээнням, Үндэсний Статистикийн газрын мэргэжилтэн

Судалгааны тоон болон чанарын мэдээлэл цуглуулсан баг:

А.Байгалмаа

Ц.Одгэрэл

Б.Содчимэг болон орон нутгийн судлаачид

Баримтын болон хоёрдогч эх үүсвэрийн мэдээлэл цуглуулсан баг:

Т.Амгалан

Б.Биньэ

Б.Минжигдорж

Д.Оюунчимэг

Ц.Цэвээнням

Судалгааны дүн шинжилгээ, боловсруулалтын баг:

Т.Амгалан

Ц.Одгэрэл

Б.Минжигдорж

Б.Биньэ

Д.Оюунчимэг

Судалгаанд хэрэглэсэн зарим ойлголтуудын тайлбар

Бөөний худалдаачин

Үйлдвэрлэгчдээс бараа бүтээгдэхүүнийг их хэмжээгээр авч жижиглэн худалдаачдад эсвэл шууд хэрэглэгчдэд борлуулдаг хувь хүн болон аж ахуйн нэгж.

Бөмбөгөн ноолуур

Самнасан ноолуурын хялгасыг нь цэвэрлээд бөөрөнхий хэлбэрт оруулан утас хийхэд бэлдсэн цувимал.

Дотоодын нийт бүтээгдэхүүн

Тухайн нутаг дэвсгэрийн хүрээнд тодорхой хугацаанд дотоод, гадаадын эдийн засгийн харьяатуудын (аж ахуйн нэгж, байгууллага, иргэд) шинээр бий болгосон нэмэгдэл өртөг буюу эцсийн бүтээгдэхүүний нийлбэр¹.

Дэд гэрээлэгч

Гол гэрээлэгчийн нэрийн өмнөөс уг ажлыг гүйцэтгэж буй хувь хүн болоод бүлэг хүмүүс. Дэд гэрээлэгч нь захиалагчид бус зөвхөн гол гэрээлэгчид тайлагнах ба түүнээс шагнал урамшлаа авах үүрэгтэй.

Зардал

Үйлдвэрлэлд эсвэл өртөг нэмэгдэх үйл явцад орж буй хөрөнгө.

Зардал/Орц, гарцын бүтэц

Зардал нь бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх нөөц, гарц нь уг бүтээгдэхүүний өртөг. Зардал/гарцын бүтэц нь өртөг нэмэгдэх гинжин холбооны бүх үе шатанд хийгдэж буй бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ болон эдийн засгийн бүхий л үйл ажиллагааг хэлнэ. Гинжин холбооны үе шат бүрт өртөг нэмэгдэнэ.

Зураглал

Үйл ажиллагаа болон үйл явцууд хэрхэн холбогдоноыг бүдүүвч зураг (диаграмм) болон төлөвлөгөө зургаар харуулахыг хэлнэ. Эдгээр холбоос нь бодит байдлыг бүдүүвчлэн үзүүлдэг.

Зуучлагч/ченж

Үйлдвэрлэгчийг хэрэглэгчтэй /бэлтгэгч/ холбодог үйл ажиллагаанаас ашиг ологчид.

Ашгийн нэмэгдэл

Үйлдвэрлэгч, үйлчлүүлэгчдэд бараагаа худалдахдаа нэмдэг өртөг.

Жендерийн дүн шинжилгээ

Нийгэм дэх эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн ялгаатай үүрэг, оролцооны талаарх ухагдахуун. Өртөг нэмэгдэх гинжин холбоонд эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүд хаана илүү үүрэгтэй оролцож байгааг тодорхойлно.

Жендерийн харилцаа

Нийгэмд эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн хүсэл бодол дээр тулгуурлан хүмүүс бие биетэйгээ хэрхэн харьцаж буйг илэрхийлнэ.

¹ Монгол улсын Статистикийн эмхтгэл, УБ, 2003

Нийлүүлэгч

Түүхий эд, тоног төхөөрөмж болон үйлдвэрлэлд шаардлагатай бусад зардлыг гэрээний үндсэн дээр нийлүүлдэг хувь хүн болон аж ахуйн нэгжүүд.

Монгол ямаа

Монгол ямаа Азийн ноолуурын хэвшлийн сүрэгт хамаарах бөгөөд маш нарийн, уян зөвлөн ноолууртай, бусад үүлдэргээтийн харьцуулахад дунд зэргийн биетэй, чийрэг бие цогцостой, галбирын согогүй, ясны хөгжилт сайтай, ялимгүй навтгардуу, лагс чамбай биетэй ихэвчлэн хөх, улаан, хар, цагаан зүстэй, нийт сүргийн 90 гаруй хувь нь эвэртэй байдаг. Монгол ямаа бэлчээрээр таргалах чадвар сайтай бөгөөд намар бүдүүн ухна 55-58, эм ямаа 37-41, шүдлэн ухна 35-38, охин шүдлэн 29-31 кг жин татдаг.

Орон нутгийн зах зээл

Бараа бүтээгдэхүүнийг орон нутагтаа солилцох буюу борлуулах зах зээл.

Өрх

Нэг гэрт амьдарч буй бүх хүмүүс.

Өрхөөр хөдөлмөр эрхлэгчид

Орлого олох үйл ажиллагааг гэрээрээ хийдэг хүмүүс.

Өртөг

Бүтээгдэхүүнийг мөнгө болон чанарын хувьд хэр зэрэг эрэлттэй байгааг үнэлэх үнэлэмж.

Өртөг нэмэгдэх гинжин холбоо

Ямааг үржүүлэхээс эхлээд бүтээгдэхүүн нь хэрэглэгч хүртэлх үе шатуудад өртөг нэмэгдэх үйл ажиллагаануудын багц.

Өртөг нэмэгдэх

Бүтээгдэхүүн бүрийн үйлдвэрлэх ба борлуулах явцын шат бүрт тухайн бүтээгдэхүүний өртөг/үнэ/ нэмэгдэхийг хэлнэ.

Сүлжээ

Бие биенээсээ хамааралтай хүмүүс, аж ахуйн нэгжүүд нь нийгэм болон мэргэжлийн үүднээс мэдээлэл, туршлага солилцох үйл явц.

Самнасан ноолуур

Үйлдвэрт цэвэрлэн машинаар самнаж, цувисан ноолуур.

Түүхий ноолуур

Ямааны биеийн үсэн бүрхүүлээс самнах аргаар ялгаж авсан ноолуур.

Угаасан ноолуур

Үйлдвэрийн аргаар угааж, тослог, эрдэс болон бусад хог хольцноос нь цэвэрлэсэн ноолуур.

Үйлдвэрлэгчдэд үзүүлэх үйлчилгээ

Тухайн бараа бүтээгдэхүүнийг бий болгох бүхий л үе шатанд үзүүлж буй дэмжлэг, үйлчилгээ, хангамж, тээвэрлэлт, чанарын шалгалт, тоног төхөөрөмж, засвар, менежментийн зөвлөгөө, сурталчилгаа, үйлдвэрийн дизайн, инженерийн асуудал болон бусад үйлчилгээ багтана. Энэхүү үйлчилгээнд зөвхөн үйлдвэрлэгч бус нийлүүлэгч болон түгээгчдэд үзүүлэх үйлчилгээ бас хамаарлтай.

Худалдаачин/ Жижиглэнгийн худалдаачин

Бараа борлуулалт, үйлчилгээ үзүүлдэг хувь хүн болон аж ахуйн нэгж. Худалдаачин нь жижиг ТҮЦ, мухлагаас эхлээд их дэлгүүр, сүлжээ дэлгүүр байж болно.

Шилжилтийн үе

Монгол улс 1990 оноос эдийн засаг, улс төр, бүтцийн огцом өөрчлөлт хийн төвлөрсөн төлөвлөгөөт эдийн засгаас зах зээлийн эдийн засагт шилжсэн үе юм. Эдийн засгийн бүтцийн өөрчлөлтийг өмч хувьчлах, үнэ чөлөөлөх, худалдааны хориг саадуудыг цуцлах арга хэмжээг хэрэгжүүлэх, төрийн үүрэг оролцоог бууруулах замаар хэрэгжүүлсэн.

Ямааны ноолуур

Таван хошуу малаас авч ашигладаг ноосны дотроос ямааны ноолуур нь хамгийн нарийн, хөнгөн, зөвлөн, уян хатан шинж чанартай тул дэлхийн зах зээлд өндөр үнэ хүрдэг. Ноолуур нь ямааны гол ашиг шим. Нутгийн монгол үүлдрийн ухны ноолуур дунджаар 230.1 г (210-360 г), хялгас 235 г (200-380г), эм ямааных дунджаар ноолуур 224.0 г (190-230 г), хялгас 231.2 г (215-275 г), охин борлонгийн ноолуур дунджаар 200 г (180-220 г), хялгас 220 г (180-245 г), эр борлонгийн ноолуур дунджаар 200 г (170-210 г), хялгас 215.6г (190-240 г), эр ямааны ноолуур 235.1 г (215-370 г), хялгас 230 г (200-330 г) байдаг. Нутгийн монгол ямааны ноолуурын нарийн 13.09-16.05 микрон (мкм), урт нь 47.3-66.72 мм. Ямааны ноолуурын хэмжээ гарц, чанар нь ямааны зүс, нас, хүйс, удамшлын чадавх, самнасан хугацаа, самнах арга ажиллагаанаас ихээхэн шалтгаалдаг. Монгол ямаанаас 270-300 г түүхий ноолуур авдаг. Ийм хэмжээний ноолуураар хааш хаашаа 110 см ноолууран алчуур нэхдэг бөгөөд нэг ширхэг цамц үйлдвэрлэхэд дунджаар 750 г түүхий ноолуур хэрэглэдэг.

НЭГДҮГЭЭР БҮЛЭГ. СУДАЛГААНЫ АРГА ЗҮЙ

1.1 Судалгааны үндэслэл

Дэлхийн зах зээл дээрх ноолуурган бүтээгдэхүүний хэрэглээний өсөлттэй уялдан сүүлийн жилүүдэд Монгол улсад ноолуурын үйлдвэрлэлийн цар хүрээ өсөхийн хирээр ямаан сүргийн тоо, ноолуурын бэлтгэлийн хэмжээ эрс нэмэгдсэн билээ. 2003 онд ямаан сүргийн тоо 10603,4 хүрч, 1990 онтой харьцуулахад 2 дахин өсчээ. Ийнхүү ноолуур борлуулах замаар орлого олох боломж урьд өмнө байгаагүй их хэмжээгээр нээгдсэнээр ямаа үржүүлдэг эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн хөдөлмөр ихэд эрчимжлээ. Мөн ямаа үржүүлэх сонирхол, ямааны аж ахуй эрхлэгчдийн хүрээ ч өргөжлөө.

Ялангуяа ноолуурын эцсийн үйлдвэрлэл явуулах бололцоог хангадаг ямааг өсгөж үржүүлэх, улмаар ноолуур бэлтгэх, боловсруулах, борлуулах зэрэг анхан шатны үйлдвэрлэлд эмэгтэйчүүдийн гүйцэтгэх үүрэг асар их бөгөөд нөр их гар хөдөлмөрийг зарцуулдаг атлаа хямд өртөгтэй байна. НҮБ-ын ЭХС-аас 2001 онд эрхлэн явуулсан "Монголын эмэгтэйчүүд:Шилжилтийн үеийн дэвшлийг зураглахай" судалгаагаар ноолуур борлуулах замаар орлого олох боломж нээгдсэнээр эмэгтэйчүүдийн хөдөлмөр эрчимжиж ноолуурын үйлдвэрлэлийг эмэгтэйчүүд тэргүүлэх болсон ч ноолуурын борлуулалтаас гарах ашиг эмэгтэй үйлдвэрлэгчдэд тэр бүр очдоггүй байх талтай болохыг дурьдажээ.

"Хөдөөгийн хөгжил ба жендерийн асуудал"-д семинаарт оролцогчид ноолуурын үйлдвэрлэлд эмэгтэйчүүд голлох үүргийг гүйцэтгэж байна гэжээ. Монголд үйл ажиллагаа явуулж буй ноолуурын үйлдвэрт ажиглагсадын 70-80 хувийг нь эмэгтэйчүүд эзэлж байна.²

Мөн YСГ-ын 2002 оны судалгаагаар³ ноолуурын үйлдвэрлэлд төл бойжуулах, ямаа маллах, арчлах ажилд эмэгтэйчүүд эрэгтэйчүүдээс 2-11 хувиар илүү оролцож байгаа бол ямаа самнах, ялангуяа ноолуураа борлуулахад эрэгтэйчүүдийн оролцоо илүү байгааг харуулжээ.

Эдгээр судалгаанууд нь ноолуурын үйлдвэрлэлд эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн оролцоог хөндсөн нь сайшаалтай. Гэхдээ өнөөдөр ноолуурын үйлдвэрлэлийн бүхий л үйл явцыг харуулсан цогц судалгаа хийх шаардлагатай байгаа бөгөөд энэ нь эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн эдийн засгийн чадавхийг дээшлүүлэхэд нэн чухал ач холбогдолтой байх болно.

Энэхүү судалгааг хийх болсон хэрэгцээ шаардлагад үндэслэн эхний бүрэлдэхүүн хэсэгт ноолуурын үйлдвэрлэлийн гинжин холбоон дахь өртөг нэмэгдэх үйл явц, түүнд эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн оролцоог хоёрдогч эх үүсвэрийн түвшинд судалж, эмэгтэйчүүдийн эдийн засгийн эрх мэдэл, чадавхийг дээшлүүлэх талаар зөвлөмж гаргахад чиглэгдлээ. Судалгааны хоёр дахь бүрэлдэхүүн хэсэг нь ноолуурын үйлдвэрлэлийн гинжин холбоонд малчин эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн гүйцэтгэж буй үүрэг, ачааллын байдлыг гүнзгийрүүлэн судлах зорилгоор улсын хэмжээнд ноолуур их хэмжээгээр бэлтгэдэг Баянхонгор аймгийн турван сумыг хамруулан нэгж түвшинд судалгааг явууллаа.

Ноолуурын үйлдвэрлэлийн өртөг нэмэгдэх үйл явц дахь эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн оролцоо судалгааны үр дүнд тулгуурлан НҮБ-ын Эмэгтэйчүүдийн Хөгжлийн Сан зарим шаардлагатай арга хэмжээг хэрэгжүүлэх юм.

²Б.Ендонжамц "Ноолуурын борлуулалтанд эмэгтэйчүүдийн үүрэг, "Хөдөөгийн хөгжил ба жендерийн асуудал"

³" Жендерийн мэдрэмжтэй хөдөөгийн секторын судалгаа, YСГ, 2002

1.2 Судалгааны ажлын цар хүрээ

Судалгааны зорилго

“Ноолуурын үйлдвэрлэлийн өртөг нэмэгдэх гинжин холбооны зураглал”- ыг гарган өртөг бүтээх үйл явцад оролцогч талуудын хариулсан хамаарал, гол хүчин зүйлүүдийг задлан шинжилж, өртөг бий болгох үйл явцын аль хэсэгт эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүд илүү төвлөрч байгаа болон оролцооны ялгаатай байдал, ачаалал, гүйцэтгэж буй үүрэг, хүртэж буй ашгийг тодорхойлоход судалгааны үндсэн зорилго оршив.

Үндсэн зорилгод хүрэхийн тулд дараах зорилтууд дэвшигдсэн. Үүнд:

- 1) Ноолуурын үйлдвэрлэлийн гинжин холбоо, түүний өртөг нэмэгдэх үйл явцад оролцогч талууд, хамаарлын хүчин зүйл, харилцааны сүлжээг тодорхойлох;
- 2) Ноолуурын үйлдвэрлэлийн гинжин холбооны өртөг нэмэгдэх үйл явц дахь малчин эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн гүйцэтгэж буй үүрэг, оролцоог судлах;
- 3) Ноолуурын үйлдвэрлэлийн талаар төрөөс баримталж буй бодлогод дүн шинжилгээ хийх;
- 4) Судалгааны үр дүнд тулгуурлан бодлогын хийгээд үйл ажиллагааны зөвлөмж гаргах;

Судалгааны аргачлал

“Ноолуурын үйлдвэрлэлийн өртөг нэмэгдэх үйл явц: Эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн оролцоо” судалгаанд баримтын шинжилгээ, тоон болон чанарын судалгааны аргуудыг хэрэглэв.

Баримтын шинжилгээгээр ноолуурын салбарын талаар баримталж буй төрийн бодлого, ноолуурын үйлдвэрлэлийн гинжин холбооны өнөөгийн байдалд дүн шинжилгээ хийж үр дүнг бодлогын зөвлөмжийг боловсруулахад гол үндэслэл болгон ашиглав.

Баримтын шинжилгээгээр доорх эх үүсвэрүүдэд дүн шинжилгээ хийсэн болно. Үүнд:

- 1) Төр засгийн баримт бичиг;
- 2) Судалгаа шинжилгээ;
- 3) Сонин хэвлэлийн тойм;
- 4) Статистикийн мэдээлэл;

Ярилцлагын аргаар орон нутгийн түвшинд ноолуурын талаар баримталж буй чиглэл, малчин өрхөд үзүүлж буй дэмжлэг, цаашид анхаарвал зохих асуудлууд, орон нутагт “ноолуур түшсэн” эмэгтэйчүүдийн хөдөлмөрийг хоршсон үйлдвэрлэл, хоршоо бий болох боломжийн талаар сум орон нутгийн удирдах албан тушаалтнаас дэлгэрэнгүй мэдээлэл авсан болно.

Асуулгын аргаар ноолуурын гинжин холбоонд ноолуурын анхан шатны үйлдвэрлэл эрхлэгч малчин өрхийн эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн ноолуурын үйлдвэрлэлийн гинжин холбоонд гүйцэтгэж буй үүрэг, ачаалал, өртөг нэмэгдэх үйл явцаас хүртэж буй ашиг орлогыг судлах зорилгоор Баянхонгор аймгийн Баацагаан, Бууцагаан, Бөмбөгөр сумын 90 өрхөөс асуулгын хуудсаар мэдээлэл авав.

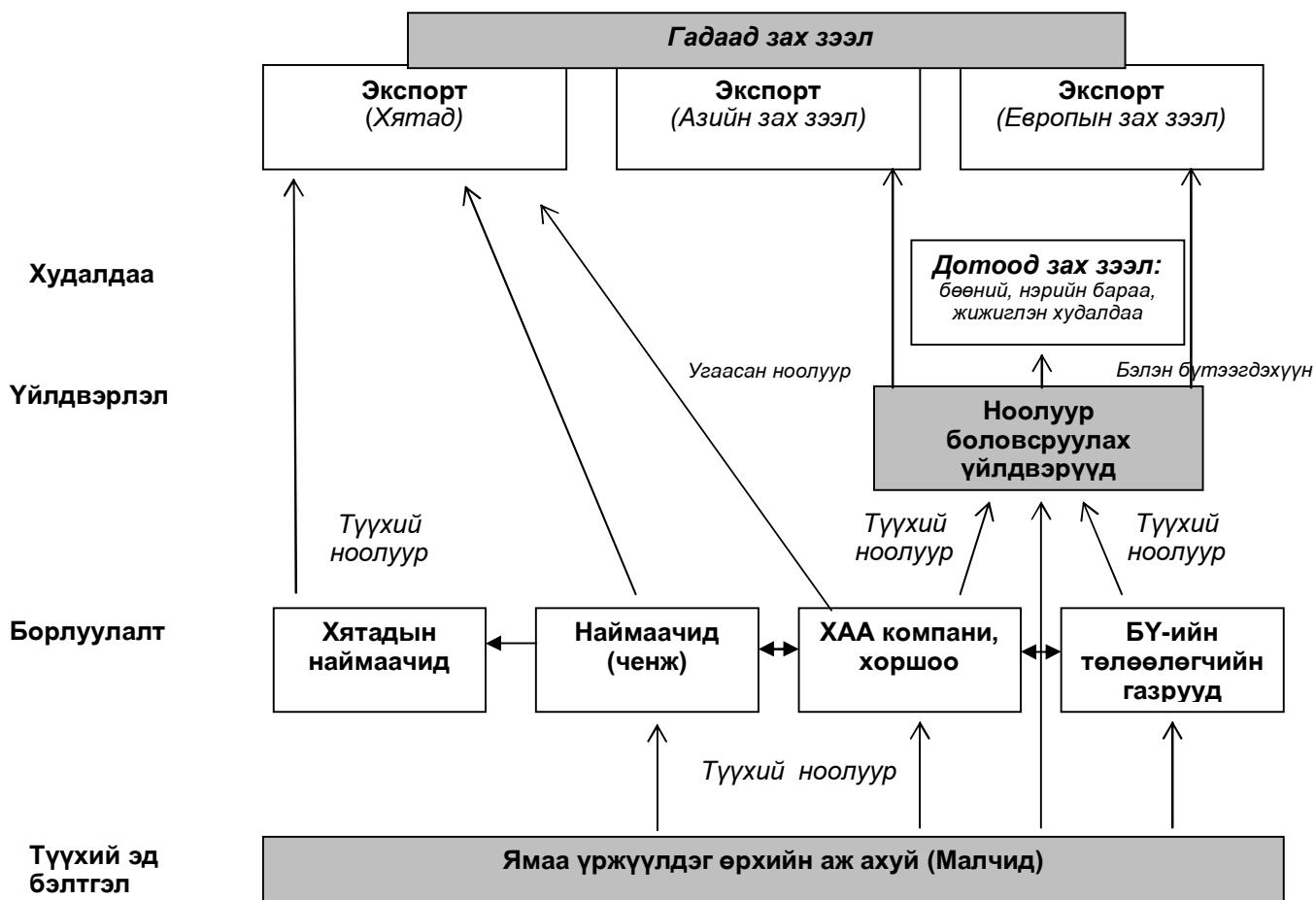
ХОЁРДУГААР БҮЛЭГ. НООЛУУРЫН ҮЙЛДВЭРЛЭЛИЙН ГИНЖИН ХОЛБООН ДАХЬ ӨРТӨГ НЭМЭГДЭХ ҮЙЛ ЯВЦ

2.1. Ноолуурын үйлдвэрлэлийн өртөг нэмэгдэх гинжин холбооны зураглал

Өртөг нэмэгдэх гинжин холбоог зураглах нь өртөг нэмэгдэх үйл явцын шат дамжлагууд болон тухайн үйл явцад оролцогчдын хоорондын холбоог дүрслэн, ноолуурын үйлдвэрлэлийн үе шат бүрийн хоорондын уялдаа холбоо, ялгааг тодорхойлох, цаашид энэхүү үйл явцыг хэрхэн үр ашигтай болгох талаар тодорхой санал, хувилбар дэвшүүлэхэд туслах ач холбогдолтой.

"Ноолуурын үйлдвэрлэлийн өртөг нэмэгдэх гинжин холбооны зураглал"-ыг гаргах судалгааны ажлын гол зорилго нь тухайн нөхцөл байдлыг тайлбарлах, түүнийг сайжруулахын тулд өртөг бүтээх үйл явцад оролцогч талуудын харилцан хамаарал, түүнд нөлөөлдөг гол хүчин зүйлүүдийг задлан шинжлэх явдал байлаа. Ингэхдээ ноолуурын үйлдвэрлэлийн өртөг нэмэгдэх гинжин холбооны үйл явцыг жендерийн агуулгаар үзүүлсэнээр хэн, юу хийж, үйлдвэрлэж буйг тодорхой харах боломжтой юм.

Зураг 1. Ноолуурын үйлдвэрлэлийн өртөг нэмэгдэх гинжин холбооны үйл ажиллагаа болон оролцогч талуудын ерөнхий зураглал

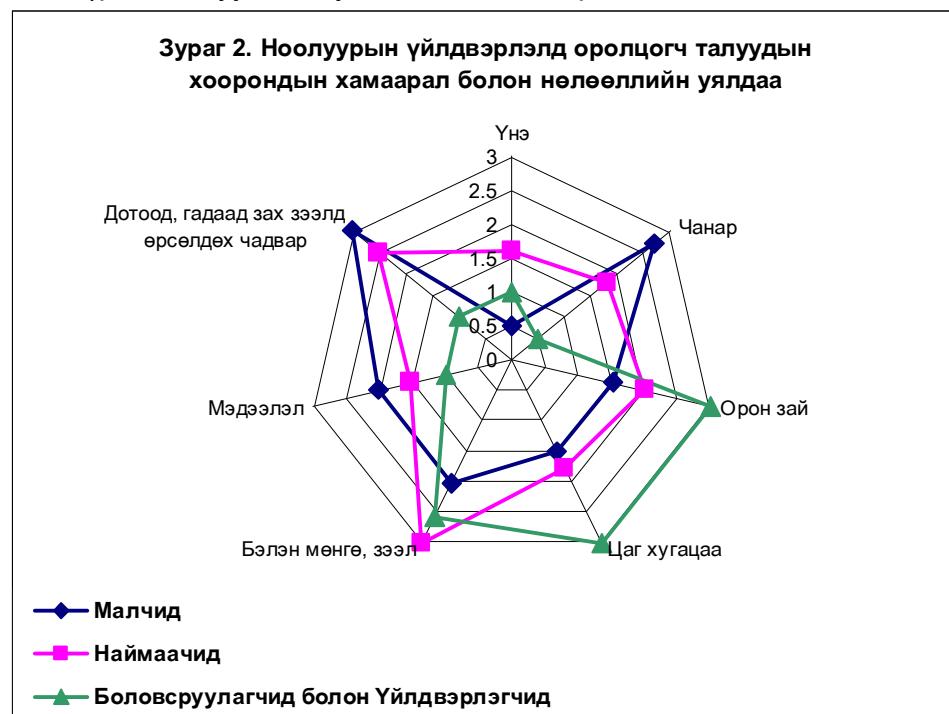
Ноолуурын үйлдвэрлэлийн өртөг нэмэгдэх гинжин холбооны үйл ажиллагаа болон оролцогч талуудын харилцан үйлдэл, хамаарлыг харуулсан ерөнхий зураглалд (Зураг 1) оролцогч талуудын хоорондын хамаарлыг дотоод, гадаад зах зээл болон ноолуурын үйлдвэрлэлийн үйл ажиллагаатай харьцуулав.

Гинжин холбооны үе шатууд болох үйл ажиллагааг зураглалын зүүн гар талд босоо тэнхлэгийн дагуу байрлуулсан бөгөөд энэхүү босоо тэнхлэг нь түүхий эд материал бэлтгэн нийлүүлэгчээс эхлэн эцсийн борлуулалт буюу хэрэглэгч хүртэлх үе шатуудаас бүрдэж байна.

2.2. Ноолуурын үйлдвэрлэлийн гинжин холбооны үе шатууд дахь үйл ажиллагаа түүнд оролцогч талуудын хоорондын хамаарал болон нөлөөллийн уялдаа

Ноолуурын үйлдвэрлэлд оролцогч талуудад ноолуурын үнэ, чанар, дотоод гадаад зах зээл, бэлэн мөнгө зээлийн асуудал, орон зай, цаг хугацаа зэрэг хүчин зүйлүүдийн нөлөөлөл тэдгээрийн уялдаа холбоонд дүн шинжилгээ хийв. (Зураг 2) Ноолуурын үйлдвэрлэлийн гинжин холбоонд малчид, наймаачид, үйлдвэрлэгчид голлох үүрэгтэйгээр оролцдог.

Ноолуур бэлтгэлийн анхан шатанд малчдын оролцоо дангаараа ноёрхдог бол ноолуур борлуулалтад малчид, үйлдвэрлэгчид эн тэнцүү оролцохоос гадна малчид, үйлдвэрлэгчдийн хооронд зуучилж нэмүү өртөг бүтээдэг наймаачин (ченж) нэмэгддэг. Наймаачин (ченж) нь энэхүү гинжин холбоонд завсрын шат дамжлага болж оролцдог нь макро түвшний хүрээнд явуулсан судалгаанаас тодорхой ажиглагдлаа.

Шинжилгээгээр малчин, наймаачин, үйлдвэрлэгч нар бие биенээсээ юу хүсэн хүлээж буй эсэх, мөн тэдний сонирхлыг тодорхой харуулав.⁴

Зураглалд харуулсан үзүүлэлтүүдийн шинжилгээгээр малчин, наймаачин, үйлдвэрлэгчдийн хувьд мэдээлэл хамгийн чухал байгааг илтгэж нэг цэг дээр тэдний сонирхол төвлөрөх хандлагатай байгаа бол ноолуурын чанарт харилцан адилгүй байр суурьтай байгааг чанар гэсэн үзүүлэлтээс харах боломжтой.

Мөн зураг 2-т үзүүлсэнээр малчдад ноолуурын үнийн асуудал хамгийн чухал буюу нэн хамааралтай хүчин зүйл, харин ноолуурын чанар, дотоод гадаад зах зээлд өрсөлдөх чадвар өөрөөр хэлбэл ноолуурыг бизнесийн үйлдвэрлэлийн хэмжээнд эрхлэх асуудлаас хол хөндий байгаа нь шинжилгээнээс тодорхой харагдаж байна. Малчдын хувьд ноолуурын зах зээл дэх гинжин холбооноос хүртэх үр ашгийг нэмэгдүүлэх нь тулгамдсан асуудал болж байгаа хэдий ч тэд ноолуурын чанар, мэдээлэл, зах зээлийн бодит боломжийг дутуу үнэлснээр ноолуурын үйлдвэрлэлд нэмүү өртөг бүтээх боломжкоо алддаг байж болох юм.

Малчид ноолуурын үйлдвэрлэлийн гинжин холбоонд түүхий ноолуурыг бэлтгэн нийлүүлдэг. Харин наймаачид нь ноолуурын гинжин холбоонд малчин, үйлдвэрлэгч, зах зээл гурваас ашиг олох үйл ажиллагааг эрхэлдэг өөрөөр хэлбэл биет өртөг бүтээдэггүй тул тэдэнд дээрх категориуд завсрын шинжтэй хүчин зүйл болж байна. Боловсруулагч болон үйлдвэрлэгчдийн хувьд чанар, үнэ, дотоод гадаад зах зээлд өрсөлдөх чадварын асуудал онцгой чухал үзүүлэлтүүд болж буйг судалгааны дүн харууллаа. Үйлдвэрлэгчдийн хувьд ноолуурын чанарт үндэслэсэн бүтээгдэхүүний чанар, зах зээлийн үр ашгийн асуудалд илүүтэй анхаарлаа хандуулж байна.

Ноолуурын үйлдвэрлэлийн өртөг бүтээх үйл ажиллагаанд нөлөөлдөг хүчин зүйлүүд харилцан хамаарлаараа төв рүүгээ дөхөх тусам энэ нь оролцоч талуудад ялангуяа анхан шатны үйлдвэр эрхлэгчдэд эерэг нөлөөтэй болохыг Ази, Арабийн зарим орнуудад явуулсан гинжин холбооны судалгаагаар тодорхой ажиглагджээ. Гэвч манай нөхцөлд ноолуурын үйлдвэрлэлд оролцогч талуудын харилцаа холбоо харилцан адилгүй байгааг хүчин зүйлүүдийн байрлалаас харж болохуйц байгаа билээ. Дээр дурьдсанаар наймаачид нь үйлдвэрлэгч, малчдыг холбогч тул зураг 2-т үзүүлсэн 7 үзүүлэлтийн шинжилгээгээр наймаачид нь үйлдвэрлэгч, малчдын дунд нь оршиж байна.

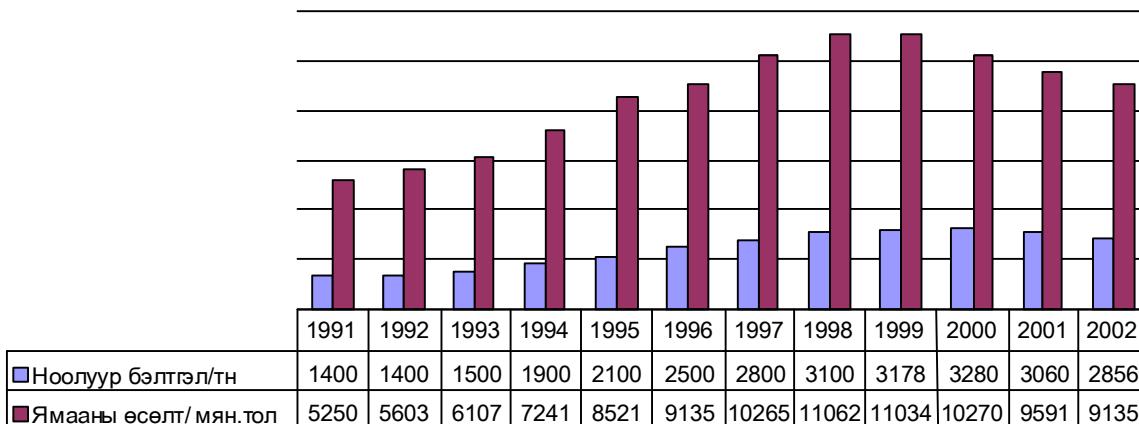
Ноолуур үйлдвэрлэлийн гинжин холбоонд оролцогч талууд болон түүнд нөлөөлж буй гол хүчин зүйлүүдийн хамаарлын дүн шинжилгээгээр ноолуурын үйлдвэрлэлд оролцогч талуудын хамтын үйл ажиллагаа, хоорондын уялдаа холбоо сул, мэдээлэл дутмаг байна гэсэн дүгнэлтийг хийж болохоор байгаа юм.

2.2.1. Ноолуур бэлтгэл буюу түүхий эдийн нийлүүлэлт

Монгол дахь ноолуур бэлтгэл болон ямааны тоо толгой өсөлтийн харьцаанаас (Зураг.1) үзвэл ямааны тоо толгой өсөхийн хэрээр ноолуур бэлтгэлийн хэмжээ өсч байна. 2004 оны эхний байдлаар 10.6 сая ямаа тоологдсон нь 1990 оныхоос хоёр дахин ихэсчээ. Монгол ямаанаас тухайн ямааны нас, хүйс, үүлдэрлэг байдлаас шалтгаалан дунджаар 200-400 гр ноолуур гардаг.

⁴Энэхүү дүн шинжилгээгээр гурван субъектийн хувьд дээрх нөлөөллийн хүчин зүйлүүд нэг цэг дээр давхцаж байвал тэдгээрийн сонирхол ижил байна, бие биенээсээ хамаарал нь хол зайдай байгаа тохиолдолд өөр өөр сонирхолтой буюу сонирхолын зөрчлөөс шалтгаалсан хоорондын уялдаа холбоо нь сул байгааг харуулна.

Зураг 3. Ноолуур бэлтгэл ба ямааны өсөлт, оноор

Эх сурвалж: УСГ, Монгол улсын статистикийн эмхтгэл, 2003 он

Шигтгээ

Дэлхийн зах зээл дээр жилд 150 мянга орчим тонн түүхий ноолуур бэлтгэдэг. Үүний 67 орчим хувийг Хятад, 21 хувийг Монгол, үлдсэн 12 орчим хувийг бусад орон эзэлдэг бөгөөд Монгол Улс нь дэлхий дээр ноолуур бэлтгэгч гол улсын нэг гэж тооцогддог. Ийм ч учраас ноолуур нь Монгол Улсын хувьд зэс, алтны дараа ордог валютын чухал эх үүсвэр, стратегийн бүтээгдэхүүн юм. Дэлхийн ноолуурын зах зээлд Монгол Улсын өрсөлдөх чадварын давуу талыг шинжээчид дүгнэхдээ ноолуурыг “хямд” өргөөр үйлдвэрлэдэгт оршдог гэжээ.⁵ Үүний гол хүчин зүйл нь өргөн уудам бэлчээр нутаг, түүхий ноолуурыг бэлтгэдэг малчдын нөр их гар хөдөлмөр ажээ.

Хэн, юуг үйлдвэрлэхдээ хэнд зориулан хаана хийв? гэсэн асуултыг ноолуурын үйлдвэрлэлийн гинжин холбооны өртөг бүтээх анхан шатанд тодорхойлсноор эдийн засгийн ашигт үйл ажиллагааг тооцох боломж олгодог. Сүүлийн жилүүдэд малчид ямааг зонхилон үргүүлэх болсноор бэлчээрийн газар ашиглалт болон эмэгтэйчүүдийн хөдөлмөр ихэд эрчимжлээ. Энэ нь нэг талаас дэлхийн зах зээл дээрх ноолуурын үнэ өсч үргэлж өрэлт, хэрэгцээтэй байгаа, нөгөө талаас ноолуур борлуулах замаар орлого олох боломж нээгдсэнтэй холбоотой.

Эдийн засгийн үйл ажиллагааг тооцдог олон аргачлалуудад зах зээлд гарах бололцоотой бүтээгдэхүүнийг илүү тооцож, мэдээллээ түүгээр бүрдүүлдэг аргачлалын хүрээнд малчид малаа өсгөж, өрхийнхөө хэрэгцээг хангаж байгааг эдийн засгийн идэвхтэй хэлбэр гэж үзэн ДНБ-ий үйлдвэрлэл гэж тооцдог. Гэтэл мал, малын ашиг шимийг өөрсдөө боловсруулан, хагас болон бэлэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж хоол хүнсэндээ хэрэглэх болон гэрийн ажлыг эдийн засгийн идэвхгүй хэлбэрт оруулж тооцсоор байгаа бөгөөд энэ төрлийн үйлдвэрлэлийн үйл ажиллагааг ДНБ-д тооцохгүй байна⁶. Энэ нь ноолуур бэлтгэлийн үе шат дахь өртөг бүрдэхэд таатай бусаар нөлөөлж байгаа төдийгүй малчдын ноолуурын үйлдвэрлэлийн өртөг нэмэгдэх гинжин холбооноос хүртэх үр ашгийг бууруулж байна.

Зураг 1-ээр малчин өрхийн эрхэлж буй ямааны аж ахуй нь ноолуурын үйлдвэрлэлийн зах зээлийн гинжин холбоонд оролцогч анхан шатны нэгж болохыг харууллаа. Түүхий ноолуурыг бэлтгэн нийлүүлэх үйл явц нь ямааг үргүүлэхээс эхлээд төлийн бэлтгэл хангах,

⁵Налини Бэрн, Ойдовийн Оюунцэцэг “Монголын эмэгтэйчүүд:Шилжилтийн үеийн дэвшлийг зураглахай” илтгэл, НҮБЭХС, 2001

⁶ Монголын хөдөө дэх жендерийн дүр зураг:Бодлогод тусгах тоо баримт ба мэдээллүүд, УБ, 2003, НҮБЭХС, НҮБХХ

ишиг бойжуулах, тэжээх, арчлах, өвчин эмгэгээс сэргийлэх, хариулах, хашаа хороо барих, засварлах, хадлан тэжээл бэлтгэх зэрэг олон үйл ажиллагаануудыг хамардаг. Ийнхүү малчдын дөрвөн улирлын нөр их хөдөлмөрөөр бүтсэн ажлын үр дүн нь хавар тодорхойлогддог. Энэ нь ямаагаа самнах, хялгаслах, ноолуураа ялгах, савлах гэсэн 3-4 үе шатыг дамжин хийгдэж байна⁷.

Судалгааны багаас ямааны аж ахуйгаас олж буй ашгийн тооцоог тухайн өрхийн ямааны тоотой харьцуулан тодорхойлов. Хүснэгт 1-д ямааны аж ахуйг эрхлэхэд гарч буй шууд зардал, ноолуур борлуулснаас олж буй орлогыг харьцуулсан ашгийн тооцоогоор малчид ашигтай ажиллаж байна. Ашигтай ажиллаж байна гэж үзэхдээ бэлчээрийн өртөг, малчны хөдөлмөр шингээлт зэргийг тооцоогүй юм. Өнөөгийн байдлаар ноолуурын үйлдвэрлэлд өртөг бүтээж буй ямааны аж ахуй эрхлэгчид бэлчээрийг үнэ төлбөргүй ашиглаж байна. Хэрэв бэлчээрийн өртөг, малчны хөдөлмөрийг ноолуурын үйлдвэрлэлийн зардалд шингээж тооцвол ашигтай мэт харагдаж байсан ямааны аж ахуй ашиггүй болох магадлалтай.

Малчид байгалийн нөөцөд (бэлчээр, ус, эрдэс, мод болон бусад) түшиглэн ямаа үржүүлж, өөрийн хөдөлмөрийг шингээн ноолуур бэлтгэлийн өртгийг бий болгодог. Мөн ноолуур бэлтгэлийн үе шатны төл бойжуулах, мал хариулах, ус бэлчээр ашиглах, худаг гаргах, хадлан тэжээл бэлтгэх, хашаа хороо барих зэрэг өрхийн аж ахуйн хүрээнд ноолуурын өртгийн бүтцийг бүрэн тооцдоггүй бөгөөд ноолуур ямар өртгөөр бүтэж буйд төдийлэн ач холбогдол өгдөггүй болох нь судалгаанаас ашиглагдаж байна.

Шигтгээ

Нэг ямаа бэлчээрээс хоногт дунджаар зун намрын улиралд 1.9 кг, өвөл хаварт 1.3 кг өвс иддэг гэж тооцвол, жилд дунджаар 582.5 кг өвс ашиглаж байна. Нэг кг өвсийг 28 төгрөгөөр үнэлвэл нэг ямаа бүтэн жилд 16310 төгрөгний өвс идэж байна.

Дээрх тооцоогоор 10 ямаатай өрх жилдээ 163100 төгрөг, 40 ямаатай өрх 652.400 төгрөг, 400 ямаатай өрх 6.524.000 төгрөгийн үнэ бүхий өвсийг бэлчээрээс ашиглаж байна гэсэн үг.

Эх сурвалж: Др Б.Минжигдоржийн тооцоо. Судалгааны багийн гишүүн

Улсын хэмжээний ноолуур нийлүүлэлтийн 70 гаруй хувийг Говь-Алтай, Баянхонгор, Өмнөговь, Өвөрхангай, Ховд, Хөвсгөл, Увс, Баян-Өлгий аймаг эзэлж байна.

2.2.2. Ноолуур борлуулалт

Ноолуур худалдан авах, зарж борлуулах нь бүхэлдээ зах зээлийн эрэлт нийлүүлэлтийн хүрээнд явагддаг үйл ажиллагаа.

Ноолуурын үйлдвэрлэл дэх өртөг нэмэгдэх гинжин холбооны судалгааны энэхүү хэсэгт ноолуур борлуулалтын гинжин холбоонд оролцогч талуудын хэн нь ямар зах зээлд гардаг, ашиг, зах зээлээс олох ашиг, орлогын хэмжээ нь гинжин холбооны үе шатуудад хэрхэн өөрчлөгдөж байгааг болон гинжин холбооны хамгийн сүл хэсэг, хамгийн хүчтэй холбоо нь хаана байгаа зэрэгт хариу өгдөгөөрөө онцлогтой. Ноолуурын үйлдвэрлэлийн гинжин холбооны үйл ажиллагааны хүрээгээр орон нутагт буюу анхан шатны нэгжийн бүтцээс ноолуурын экспорт хүртэлх борлуулалтын өртөг нэмэгдэх үйл явц явагдаж байна.

⁷ Ноолуурын үйлдвэрлэлийн өртөг нэмэгдэх үйл явц: Эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн оролцоо" судалгаа, НҮБЭХС, ЗХЖТ, 2004

Шигтгээ

Монгол Улс дэлхийн зах зээлд боловсруулагдаагүй (*туухий ноолуур*), хагас боловсруулсан ба бүрэн боловсруулсан бөмбөгөн ноолуур, эцсийн бүтээгдэхүүн гаргадаг. Тус улсын ноолуурын албан ёсны экспортын 16 хувийг түүхий ноолуур, 68 хувийг хагас боловсруулагдсан ноолуур, 16 хувийг эцсийн бүтээгдэхүүн дунджаар эзэлдэг гэж үздэг.

Монгол Улс дэлхийн нийт ноолуур үйлдвэрлэлийн гуравны нэгийг бэлтгэж байгаа хэдий ч дэлхийн ноолуурын зах зээл болон үнэд нь нөлөөлж чаддаггүй билээ. 2003 оны 12-р сарын байдлаар дэлхийн зах зээл дээр самнасан ноолуур 46-48 ам.доллар байхад Монгол дахь түүхий эдийн захууд болон “Говь” компани чанар өнгөөс нь шалтгаалж 23-25 мянган төгрөгөөр буюу 19-21 ам. доллараар худалдан авч байжээ. (1 ам.доллар=1171 төгрөг)

Дэлхийн ноолуурын зах зээл болон үнэд Монгол Улс нөлөөлж чаддаггүйн адил дотоодын ноолуурын зах зээлд оролцогч, түүхий эд бэлтгэн нийлүүлэгч малчдын хувьд түүхий ноолуурын зах зээлийн үнэд нөлөөлөх арга зам хязгаарлагдмал байна. Учир нь малчид ихэнхдээ зуучлагчтай (ченж) харьцдаг ба шууд гэрээлэгчтэй тэр бүр харьцдаггүй учир үнэ тохирох хэлэлцээр хийхэд хүндрэлтэй байдаг байна. Гэсэн хэдий ч малчид нь ноолуур үйлдвэрлэгчийн хувьд ноолуурын үнэ ханшийг бүрдүүлэхэд чухал нөлөөтэй субъект учраас ноолуур борлуулалтын явц дахь өртөг нэмэгдэх үйл явцыг малчин өрхөөс эцсийн хэрэглэгч хүртэлх үнийн өөрчлөлтийн хэлбэлзлээр харуулах нь илүү ойлгомжтой дүр зургийг харах боломжтой болгож байгаа юм.

Ноолуурын үнэ нь улирлын шинж чанар, бэлтгэн нийлүүлэлт болон түүний эрэлт нийлүүлэлт, чанараас хамаарч хэлбэлздэг байна. Ийн хэлбэлзэл өндөртэй гэгдэх ноолуурын зах зээлийн үнэ хэрхэн бүрддэг нь туйлын ээдрээтэй асуудал юм. 1993 онд нэг кг түүхий ноолуурын үнэ 8130 төгрөг байсан бол 1999-2000 онд 32500-42000 төгрөг буюу хамгийн өндөр үнэ хүрч байжээ. Гэвч 42000 төгрөгт хүрч байсан нь тухайн жилийн дээд үнэ болж байгаа юм. Зах зээл шинжээчдийн үзэж байгаагаар энэ нь түр зуурын үзэгдэл, харин үйлдвэрлэгч, малчдын сонирхолын зөрчлийг хурцатгасан гэж хэлж болох юм. 1999-2000 онд ноолуурын дотоодын зах зээлийн ханш хамгийн өндөр байсныг харуулж байна.

Өнөөдөр манай улсын дотоодын зах зээл дээр түүхий ноолуурын үнэ ханш тогтоход олон хүчин зүйл нөлөөлдөг. Түүний дотроос ноолуурын үнэ ханшид малчин, бизнес эрхлэгчид хэрхэн нөлөөлж байна вэ? гэдэг асуулт урган гарч ирж байна.

Малчид, үйлдвэрлэгчид үнийн асуудлыг бодлогоор зохицуулахыг санал болгодог ч энэ нь тун ээдрээтэй асуудал хэвээр байсаар байна.

Хүснэгт 1. Ноолуурын үнийн хэлбэлзэл ба дотоод, гадаад зах зээлийн үнийн өөрчлөлт

/мян.төг/

Он	Дотоодын зах зээлийн үнэ	Гадаад зах зээлийн үнэ
1993	2000	-
1994	7000	13600
1995	9700	11500
1996	7100	11000
1997	8900	14600
1998	8100	17500
1999	15600	18000
2000	34000	-
2001	20500	-
2002	20300	-
2003	20000	-

Эх сурвалж: Ундэсний Статистикийн Газар, 2003

Хүснэгт 2. Боловсруулалтын үе шат бүр дэх нэг килограмм ноолуурын өртөг

Бүтээгдэхүүн/ Боловсруулалтын шат	Жин/кг/	Боловсруулалтын шат дахь кг ноолуурын өртөг/ ам.дол/	
		1998	2003
Түүхий ноолуур	1	15,00	20,0
Самнасан ноолуур	1	40,00	45,0
Ээрмэл ноолуур	1	80,70	80,70
Ноолууран цамц	0,35	120,00	120,00

Эх сурвалж: Ундэсний Статистикийн Газар, 2003

Малчдын бэлтгэсэн түүхий ноолуур хэрхэн, хэнд ямар өртөгөөр борлуулагдаж байна вэ?

Энэ хэсгийг ноолуурын үйлдвэрлэлийн өртөг нэмэгдэх гинжин холбооны эхний өртөг бүтээгч малчдаас эхэльье.

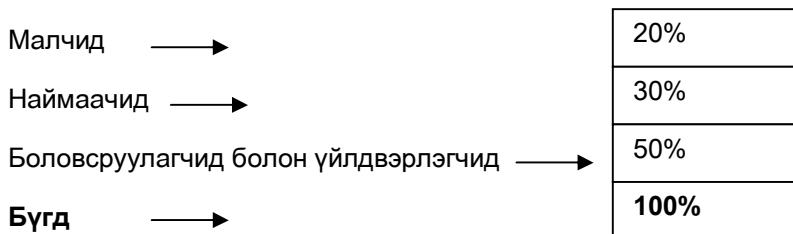
Гинжин холбооны зураглалаар малчид хувийн жижиг наймаачид буюу ченжүүдийн хооронд хамгийн хүчтэй харилцаа холбоо бий болжээ. Малчид их төлөв ноолуурын ченжүүдтэй ганцаарчилсан наймаа хийдэг байна. Ийм ч учраас тэд зах зээлийн үнийг тодорхойлоход оролцож чадахгүйгээр наймаачдын хэлсэн үнээр ноолуураа өгч байна. Үйлдвэрлэгчдийн хувьд мөн л ихэнх тохиолдолд түүхий эдээ шууд ноолуурыг бэлтгэгч малчдаас бус наймаачдаар /ченж/ дамжуулан авч байна.

Ноолуурын үйлдвэрлэлийн гинжин холбооны үйл явцаас хараад Монголд ноолуурын борлуулалт олон дамжлага үе шаттайгаар явагдаж, зах зээлийн бодит орчин нь эмх цэгцгүй байгаагаас ноолуур нь зарим үед шударга бус замаар арилжаалагдахад хүргэж байна. Ингэснээр түүхий эд бэлтгэгчид, түүнийг боловсруулагчид, улмаар эцсийн хэрэглэгч гэсэн нэмэгдсэн өргтийг бий болгогч зах зээлийн гинжин холбоонд оролцогчдын хэнд ашигтай вэ? үүнээс хэн хожиж, хэн алдаж байна вэ? гэсэн асуулт гарч байна.

Ноолуур бэлтгэгч малчид, түүхий эдийг боловсруулж эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэдэг боловсруулагч үйлдвэрүүдийн хоорондын харилцаа холбоо сул байгаа нь судалгаагаар харагдаж байна. Зах зээлийн энэ хоёр гол оролцогчийн дунд цаг хугацаа, орон зайд, мэдээллийн хараат байдал, үнийн зөрүү зэрэг үндсэн ялгааг ашиглан өртөг нэмж ашиг

ологчид олширч, тэд гинжин холбооноос илүү ашиг хүртэж харин малчин, үйлдвэрлэгч нар олж болох ашгаа бүрэн авч чадахгүйд хүрч байна.⁸

Ноолуур борлуулалтын гинжин холбооны шат дамжлага бүрт оролцогчдын хүрээнд ноолуурын өртөг нэмэгдэж буйг дотоодын зах зээлийн үнэд тулгуурлан дунджаар гаргахад эцсийн бүтээгдэхүүн болох ноолууран цамц өнөөгийн дотоодын зах зээл дээр дунджаар 60,000 төгрөгөөр борлогдож байна. /350 г бөмбөгөн ноолуураар нэг ширхэг цамц хийдэг/ 350 грамм бөмбөгөн ноолуурыг нэг кг түүхий ноолуураас гарган авдаг. Нэг кг түүхий ноолуур 2003 оны байдлаар дунджаар 25000 төгрөг байна. Үүнийг оролцогч талуудын хүртэх хувиар тоймлон илэрхийлбэл,

Хөдөө орон нутагт ноолуурыг хилийн худалдаа, Улаанбаатарын зах дээр авчирч борлуулах, аймаг, сумын төвийн захаар борлуулах, Улаанбаатараас ирсэн агентуудад борлуулах, авсан зээлээ ноолуураар эргүүлэн төлөх, бусад орон нутгаас ирсэн наймаачдад борлуулах арга замаар борлуулж байна. Ноолуурын гинжин холбоонд малчид, наймаачид, үйлдвэрлэгчдийн хооронд харилцан итгэлцэл бүрдээгүй, шударга бус арга барил хэрэглэж ашгаа нэмэгдүүлэх гэсэн явцуу сонирхол түгээмэл харагддаг.⁹

Ноолуур борлуулалтад наймаачид оролцохдоо ноолуурын жин дарах, ноолуурыг хэт широотой, эсвэл олон өнгийн зэрэг шалтгаанаар янз янзын үнэ тогтоох, бүгдийг нь ижил үнээр бөөндөж авдаг нь ноолуур борлуултад оролцогчдод бэрхшээл учруулж байна. Энэ нь өртөг нэмэгдэх гинжин холбооноос анхны үйлдвэрлэгчдийн хүртэх эдийн засгийн үр ашгийг бууруулахад багагүй нөлөө үзүүлдэг болох нь судалгааны явцад тодорхой ажиглагдсан билээ.

Шигтгээ

2003 оны үлдэгдэл ноолуурын 20 хувь нь ченжүүдийн гарт, 10 хувь нь малчдын гарт дараатай байдаг ба цагаан сараар бүрэн гарч дуусна. Шинэ ноолуур гуравдугаар сараас эхэлж гарна. III/1-V/1 нд Хэнтий, Сүхбаатар, Дорнод аймгийн ноолуур гардаг бөгөөд цэвэр гарц нь 60-80 хувьтай байдаг. IV/15-VI/1 нд Төвийн бүсийн 11 аймгийн ноолуур гарна. VI/1-VII/1 хүртэл Ховд, Увс, Баян-Өлгий зэрэг баруун бүсийн ноолуур гарна, гарц нь 42-47% байна. Дотоодын үйлдвэрүүд 3-4 сарын чанартай ноолуурыг мөнгөгүй учраас авч чаддаггүй, энэ үеэр Хятадууд авч урагшаа гаргадаг.

Ноолуурын үнэ ханш нь бус бүсээрээ хэлбэлзэлтэй байдаг. Энэ нь тухайн бүсэд үржүүлж буй ямааны үүлдээрлэг байдлаас шалтгаалж байна.

2001 оны дуудлага худалдаагаар малчдыг ченжээр дамжуулалгүй үйлдвэрт ноолуураа өгөх ажлыг зохион байгуулсан ч энэ нь амжилтад хүрээгүй. Яагаад гэвэл үйлдвэр чанарын стандарт хангасан ноолуур авдаг, мөн ноолуурын үнийг унагаж малчдаас авдаг, ченжүүд чанартай чанаргүй бүгдийг нь авдаг тул ноолуур нь МАЛЧИН ЧЕНЖ гэсэн дамжлагаар их төлөв явдаг, малчид ченжүүдээс бараа, бэлэн мөнгө аваад ноолуур өгдөг.

⁸Б.Бат-Оргил. Зохион байгуулалттай зах зээл түүний давуу талууд. Говийн бизнес мэдээ сонин. 2001, №03

⁹ Монголын хөдөө дэх жендерийн дүр зураг:Бодлогод тусгах тоо баримт ба мэдээллүүд, УБ, 2003, НҮБЭХС, НҮБХХ

Тухайлбал, ченж малчнаас 20 сая төгрөгөөр нэг тн ноолуур аваад 1:0,1 шороо хийгээд үйлдвэр, хил гааль, бусад ченжуудэд өгнө. Энэ ноолуураа 19000 төгрөгөөр зарахад 1-2 сая төгрөгний ашиг олно. Ченж малчдыг хохиродоггүй, харин ч ченж өөрөө үнийн хэлбэлзлээс шатах, хожих нь бий. Хэрэв ченж байхгүй бол ноолуурын үнэ унана. Өнөөдөр малчид үнэ ханшаа судлаад Улаанбаатарын үнээр ноолуураа борлуулж чадаж байна.

Миний тооцоолж байгаагаар 1000-аад тн ноолуур бохироороо урагшaa гарч байна. Жишээ нь таван тонн ноолуурын гаалийн татвар 20 сая төгрөг болно, үүний оронд 5-6 сая төгрөгийг гаалийн ажилчдад өгөхөд л 20 сая төгрөгний татвараас чөлөөлөгдөнө. Энэ мөнгө улсад орохгүй нь ойлгомжтой.

Манай дотоодын үйлдвэрүүд чанар муутай, хямд ноолуур авдаг, ченжуудэд хаягдал ноолуураа зардаг ч ченжууд 50:50 холиод эргүүлээд Говьд зарж байна.

Ганцаарчилсан ярилцлага. Ноолуурын ченжээр 10 жил ажиллаж байгаа, бараа судлаач мэргэжилтэй.

Ноолуур борлуулалтын шатанд бэлтгэгч, зуучлагч, хэрэглэгчдийн хоорондын харилцаа холбоо сул буюу өрөөсгөл, оролцогч талуудын ашиг сонирхол харилцан адилгүй байгааг хятадын ноолуурын үйлдвэрлэл, бизнес эрхлэгчид ашиглан, түүхий ноолуурыг тухайн үеийнх нь ханшинаас дээгүүр үнээр худалдан авч Монголын ноолуурын зах зээлийг бүрэн хянаж байгааг үгүйсгэх аргагүй юм. Монголын ноолуурын зах зээлийн үнийг үнэн хэрэгтээ хятад наймаачид цаашилбал хятадын ноолуурын үйлдвэрлэл эрхлэгчид зохицуулж улмаар ноолуурын гинжин холбоонд оролцогч талуудын эдийн засгийн ашигт ажиллагаанд сөргөөр нөлөөлөх, ялангуяа дотоодын үйлдвэрүүд энэхүү үнийн өрсөлдөөн, үнэ цохилтоос үйлдвэрлэл явуулах түүхий эдээ бэлтгэж чадах уу, үгүй юу гэдэг асуудалд хүрч байна.

Хэдийгээр ноолуурын зах зээл нь зах зээлийн эрэлт нийлүүлэлтийн зарчмаар явагдах нь зайлшгүй ч ноолуурын гинжин холбоонд оролцогч талуудад зах зээлийн эрүүл, таатай орчинд үйл ажиллагаа явуулах асуудлыг бодлогоор дэмжих нь энэ салбарын эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийг эрчимжүүлж, экспортыг нэмэгдүүлснээр эргээд макро эдийн засгийн өсөлтөд нөлөөлөх боломжийг олгох юм.

Ноолууран сүлжмэл эдлэлийн экспорт

Ноолуур нь Монголын экспортын гол бүтээгдэхүүний нэг юм. 1994 онд Засгийн газрын 63 дугаар тогтоол гарч, түүхий ноолуур экспортод гаргахыг хориглосноор гадаад зах зээлд самнасан ноолуурын үнэ өссөн гэж мэргэжилтнүүд үздэг. 1996 онд энэ тогтоолыг хүчингүй болгож 1997 оноос түүхий ноолуурын экспортод татвар ногдуулах болжээ. Мөн онд УИХ-аар батлагдсан "Зарим бараанд ногдуулах экспортын татварын тухай" хуулиар түүхий ноолуурын нэг кг тутамд 4000 төгрөгийн (5,0 ам.доллар) экспортын татвар ногдуулж байхад ноолуурын үнэ дотоодын зах зээл дээр 10.000-12.000 төгрөг байв. 1999 оны эцсийн гүйцэтгэлээр экспортын нийт бүтээгдэхүүний өртөг 65,6 сая ам.долларт хүрч үүнээс бэлэн хувцас 18,37 хувь, самнасан, түүхий ноолуур 17,25 хувийг эзэлж байжээ. 2002 оны урьдчилсан гүйцэтгэлээр нийт бэлтгэгдсэн ноолуурын 30,0 хувийг эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэхэд ашигладаг болох нь тооцоо судалгаанаас харагдлаа.

Монгол улс өнгөрсөн онд есөн сая гаруй ямаа тооцуулсан. Мэргэжилтнүүд нэг ямаанаас дунджаар 270-300 г ноолуур гарна гэж тооцоолдог. Энэ тооцоогоор авч үзвэл улсын хэмжээгээр энэ онд 2600 орчим тонн ноолуур бэлтгэхээр байжээ. Гэтэл дотоодын үйлдвэрүүд 1040 тонныг бэлтгэж, гаалийн бүрдүүлэлтэд 46,85 тонн нь хамрагджээ. Үүнээс экспортод 3,58 тонныг угааж, 43,27 тонныг түүхийгээр нь гаргасан мэдээ байна. Харин нийт ноолуурын 1000 орчим тонн нь жилийн жилд хаачсан нь мэдэгдэхгүй алга болдог буюу

хууль бусаар хилээр гарч байна хэмээн мэргэжлийн байгууллагууд үзэж байна. Ийнхүү анхдагч түүхий эдийг огт боловсруулахгүйгээр эсвэл анхан шатны боловсруулалтад оруулан экспортолж байгаагаас улс орны эдийн засгийн эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл ихээхэн хэмжээний нэмэгдэл өртөг олох боломжоо алдаж байгааг Монголын 2003 оны "Хүний хөгжлийн илтгэл"-д онцлон дурьдсан байна.

Түүхий ноолууранд боловсруулалт хийх, эцсийн бүтээгдэхүүн хийх үйлдвэрүүдээс үйлдвэрлэлийн хүчин чадлаараа "Говь" ХК, "Буян" ХК тэргүүлдэг. "Говь ХК" 2003 оны байдлаар 25 сая долларын гадаад борлуулалт хийжээ. Тус компани жилдээ 1000 тн ямааны ноолуур, 500 ширхэг бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх хүчин чадалтай, үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүнийхээ 90 хувийг экспортод гаргадаг. 1500-аад ажиглагсадтай, дэлхийн ноолуурын таван том үйлдвэрийн нэг. "Говь" ХК нь 15 жилийн жилийн хугацаанд 500 сая гаруй ам.долларын орлого оруулжээ.

Шигтгээ

Япон нь манай улсын ноолууран сүлжмэл бүтээгдэхүүний хамгийн том зах зээл бөгөөд жилд 2,0 сая гаруй сүлжмэлийг борлуулж байна. Бүтээгдэхүүнээ худалдааны агентуудаар дамжуулан жижиглэн худалдаалах дэлгүүрүүдэд борлуулдаг. Европын холбоо тэр дундаа Герман, Франц, Итали улс ноолуурын сүлжмэл бүтээгдэхүүний хоёрдогч зах зээл болдог.

1998 оны "Говь" ХК-ийн гадаад борлуулалт нь Европын зах зээлд 16,0 сая ам.доллар, Япон, Азийн зах зээлд 3-4 сая ам.доллар, бусад улсад 6.0 сая ам.доллар байв.

2.2.3. Ноолуур үйлдвэрлэл

Түүхий ноолуур нь боловсруулалтын олон шат дамжлага дамжин ихээхэн зардал гаргасны эцэст бэлэн бүтээгдэхүүн болж хэрэглэгчид хүрдэг.

Түүхий ноолуураас эцсийн бүтээгдэхүүн хүртэлх шат дамжлага:

1. Түүхий ноолуурыг цэвэрлэн угааж тослог, хог хольцоос нь салгаж, үс хялгасыг нь ноолуураас ялгах;
2. Бөмбөгөн ноолуураа утас болгох;
3. Ноолууран сүлжмэл эдлэл хийх;

Ноолуур боловсруулалтад гардаг дээрх бүх зардлууд түүхий ноолуурыг худалдан авах зах зээлийн үнэ дээр өөрийн өртийг нэмдэг.

Монголд 1990 оноос өмнө ноолуур боловсруулах нэг үйлдвэр ажиллаж байжээ. 2003 оны байдлаар ноолуур боловсруулах салбарт 85 аж ахуйн нэгж бүртгэгджээ. Эдгээр аж ахуйн нэгжүүдийн тав нь дотоодын, 80 нь гадаадын хөрөнгө оруулалттай бөгөөд үүний 42 нь анхан шатны боловсруулалтын, 37 нь сүлжмэлийн, зургаа нь цогцолбор үйлдвэр байна. Өнөөдөр дээрх үйлдвэрүүдийн зөвхөн 36 нь тогтвортой үйл ажиллагаа явуулж байна. Ноолуур боловсруулах үйлдвэрүүд нь аймаг, сум, малчидтай гэрээлэх болон дотоодын зах зээлээс худалдан авах хэлбэрээр түүхий эд бэлтгэлийн асуудлаа шийдэж байна. Дээрх баримтаас харахад Монголд ноолуур боловсруулах үйлдвэрлэл сүүлийн 10 жилд эрс өссөн бөгөөд энэ нь ноолуурын нэрлэсэн үнэ өсөхөд нөлөөлсөн гэж үздэг ажээ.

Манай улсын ноолуур боловсруулах үйлдвэрүүд (3700 тонн) өөрт байгаа ноолуурын нөөцийг 100 хувь боловсруулах хүчин чадалтай гэж үздэг. 2001 оны байдлаар дунджаар

3000 орчим тонн түүхий ноолуур бэлтгэсэн гэж тооцоолдог¹⁰ бөгөөд үүнээс 1400 орчим тонныг дотоодын боловсруулах үйлдвэрүүд худалдан авсан гэсэн мэдээ байдаг.

Ноолуур боловсруулах 85 үйлдвэрээс зургаа нь эцсийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэдэг байна. Үүнд “Говь”, “Буян”, “Монгол Амикал”, “Кашмер Файн”, “Самширо”, “Ээрмэл” компаниуд ордог. Гадаадын хөрөнгө оруулалттай үйлдвэрүүдийн 90 орчим хувь нь ноолуурыг зөвхөн самнаж экспортолдог Хятадын үйлдвэрүүд байдаг байна.¹¹

Хүснэгт 3. Ноолуур боловсруулах үйлдвэрийн тоо

Он	Дотоодын	Гадаадын хөрөнгө оруулалттай	Бүгд	Үүнээс:		
				Анхан шатны	Сүлжмэлийн	Цогцолбор
1999	2	22	24	19	3	2
2000	5	43	48	39	7	2
2001	5	77	82	42	34	6
2002	5	77	82	42	34	6
2003	5	80	85	42	37	6

Эх үүсвэр: Үйлдвэр худалдааны яам

Ноолуур боловсруулах үйлдвэрлэл нь,

- худалдан авах;
- ялгах, угаах;
- самнах;
- ээрэх ба сүлжих;
- нэхэх зэрэг дамжлагуудаас бүрддэг.

Нийт ажиллах хүчиний 16 хувийг ноолуурын салбарт ажиллагсад эзэлж байгаагийн 70-80 хувь нь эмэгтэйчүүд байна.

Ноолуурын үйлдвэрлэл нь ДНБ-ий долоо орчим хувийг эзэлж байна.

Хүснэгт 4. “Говь” ХК-д ажиллагчдын тоо, эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувь

	Ажиллагчдын тоо	Эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувь
Нийт ажиллагчид	2095	79.30
Гол мэргэжилээр		
- Чанар шалгагч	147	100.0
- Ялгагч	90	100.0
- Хялгас ялгах машинч	86	21.00
- Сүлжигч	640	85.50
- Оёдолчин	601	100.0

Ноолуурын үйлдвэрлэлийн гинжин холбооны шат дамжлага дээшлэх тутам эмэгтэйчүүдийн оролцооны цар хүрээ, шинж төлөв өөрчлөгдж байна. Бэлчээр, байгалийн нөөц болон эмэгтэйчүүдийн хөдөлмөрөөс хамаарал бүхий ноолуурын борлуулалтаас гарах үр ашиг эмэгтэй үйлдвэрлэгчдэд тэр бүр очижгүй байгаа атлаа ноолуурын салбарт ажиллагсадын дийлэнх нь эмэгтэйчүүд болж байна.

Гэвч эмэгтэйчүүд өртөг бүтээхэд голлох үүрэгтэй оролцдог болох нь судалгаанаас харагдаж байна.

¹⁰ Х.Цэндмаа, “Бусдад илүүчлэх ноолуур Монголд байхгүй” нийтлэл, 2000 оны 1 дүгээр сарын 13, Зууны мэдээ сонин, №10(277)

¹¹ И.Отгонжаргал, “Нойрсож буй ноолуурын бизнес” Өнөөдөр сонин, 2003 оны 12 дугаар сарын 11, №289

Ноолуур үйлдвэрлэлийн өртөг нэмэгдэх гинжин холбоонд үр ашигтай зах зээл, шударга өрсөлдөөн, бэлэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийн чиглэл барих нь Монголын ноолуурын хязгаарлагдмал байдлыг даван туулах магадлалтай.

ГУРАВДУГААР БҮЛЭГ. НООЛУУРЫН ҮЙЛДВЭРЛЭЛИЙН ГИНЖИН ХОЛБООНД МАЛЧИН ЭМЭГТЭЙЧҮҮД, ЭРЭГТЭЙЧҮҮДИЙН ОРӨЛЦӨО: ГҮЙЦЭТГЭЖ БҮЙ ҮҮРЭГ, АЧААЛАЛ

Ноолуурын үйлдвэрлэлийн гинжин холбоонд ноолуурыг бий болгон, бэлтгэн нийлүүлэгч малчин өрхийн эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн гүйцэтгэж буй үүрэг, ачаалал, өртөг нэмэгдэх үйл явцаас хүртэж буй ашиг орлогыг судлах зорилгоор нэгжид суурилсан тоон судалгааг Баянхонгор аймгийн Баацагаан, Бууцагаан, Бөмбөгөр сумын түвшинд явуулсан болно.

Баянхонгор аймгийн гурван сумыг нэгжид явуулах шинжилгээний нэгжээр сонгоходоо нэгдүгээрт, тус аймаг нь ямааны тоо, ноолуур бэлтгэлийн хэмжээгээр улсын хэмжээнд хоёрдугаарт ордог. Баацагаан, Бууцагаан, Бөмбөгөр сум нь аймагтаа ямааны тоо, ноолуур бэлтгэл, ноолуурын гарцаар тэргүүлдэг, хоёрдугаарт "Монголын хөдөө дэх жендерийн дүр зураг: Бодлогод тусгах тоо баримт ба мэдээллүүд" судалгааны нэг үндсэн зорилтот бүлгээр сонгогдсныг үндэслэл болгов.

Нэгжид суурилсан судалгааг хийсний ач холбогдол нь ноолуурын үйлдвэрлэлийн микро түвшинд малчин эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн оролцоог илүү гүнзгийрүүлэн судалсан явдал гэж үзэж байна.

3.1 Судалгааны бус нутгийн онцлог

Баянхонгор аймаг 2003 оны байдлаар 598,7 мянган ямаатай (монгол орны нийт ямаан сүргийн 34.5 хувь), 140.1 тонн ноолуур бэлтгэсэн байна.¹² Нутгийн шилмэл омгийн "Бөмбөгөрийн улаан ямаа", "Залаа жинстийн цагаан" омгийн ямааг тус аймгийн Бөмбөгөр, Шинэ жинст суманд цэврээр үржүүлдэг. Судалгаанд хамрагдаж буй Баянхонгор аймгийн Баацагаан, Бууцагаан, Бөмбөгөр сум нь экосистемийн хувьд говийн бүсэд хамаардаг. Говь, хээр тал нутгийн бэлчээрийн маллагаанд тохирсон тэсвэртэй, чацахаг, зонхилон цагаан, улаан, хар зүсмийн ноолуурын гарц сайтай нутгийн монгол ямаа өсгөж үржүүлж ирсэн онцлогтой. Зарим малчид эрлийз гаралтай ямаатай.

Хүснэгт 5. Сумын нийгэм эдийн засгийн ерөнхий мэдээ

	Баацагаан	Бууцагаан	Бөмбөгөр
Өрхийн тоо	992	954	940
Үүнээс ямаатай өрх	618	540	415
Ямааны тоо(мян)			
2000	117391	120297	57067
2003	41915	45942	24185
Бэлтгэсэн ноолуур (тонноор)			
2000	32.9	32.7	13.9
2003	12.6	13.7	7.2
Ноолуурын гарц (грамм)	300гр	250-300гр	300гр
Ноолуурын голч (микрон)	15-17.5микрон	15-18микрон	13-14микрон
Ямааны угшил	Нутгийн монгол, эрлийз ямаа	Баянбурдийн хар, Эрчимиийн хар	Бөмбөгөр сумын Өлзийт голын улаан
Ямааны зүс	Цагаан, хар	Хар	Улаан
Ноолуурын ченжийн тоо	3	4	3

Баацагаан сум

Ноолуурын гарц сайтай ямаатай, нас бие гүйцсэн эр ямаанаас дунджаар 600-1000 грамм, борлон, шүдлэн ямаанаас дунджаар 300 грамм ноолуур бэлтгэдэг.

¹² Эх сурвалж: Баянхонгор аймгийн Статистикийн хэлтэс, 2003

Сүүлийн 10 жилийн байдлаар Дон ямаа, Говьгурвансайхан ямаа үргүүлснээр ноолуурын голч бүдүүрч муудсныг засах зорилгоор эргээд нутгийн монгол ямааны уламжлалт угшлийг сэргээх чиглэлийг барьж байна.

Бууцагаан сум

Ноолуурын гарц сайтай, цайвар өнгийн ноолуур бэлтгэдэг. Улаан зүсмийн ямаа зонхилж үргүүлдэг. Сумын төвийн малтай нэг өрхөд дунджаар 30 ямаа ногддог бол, хөдөөгийн малчин өрхөд 40-45 ямаа ногддог. Дон, Говьгурван сайхан үүлдэр холилдсоноор ноолуурын гарц нэмэгдэж, ноолуурын микрон будүүрсэн. Сүүлийн жилүүдэд ямааны үүлдэрлэг байдлыг сайжруулж, микроныг нарийсгах чиглэл барьж байна. Завханы “Буурал”, Хөвсгөлийн “Эрчим” омгийн хар ухна авч ашигладаг байна. Нэг ямаанаас дунджаар 300-350 граммаас дээш ноолуур авна. Баянхонгор аймгийн хэмжээнд нийт ноолуурын 14 хувийг нийлүүлж байна.

Бөмбөгөр сум

Бөмбөгөр суманд Өлзийт голын нутгийн “Бөмбөгөрийн улаан ямаа” үргүүлдэг, хялгас бага, гарц ихтэй, ноолуурын чанар сайтайгаараа онцлог юм.

Ноолуур их хэмжээгээр бэлтгэж байсан зудны өмнөх жилүүдэд Баацагаан, Бууцагаан, Бөмбөгөр суманд Говь, Буян, Туул кашмер компанийн төлөөлөгч ажиллан малчдыг өргөн хэрэглээний бараа бүтээгдэхүүнээр хангаж, хавар нь зах зээлийн ханшаар ноолуур авч байжээ. Энэ нь түүхий эдийн бэлтгэлийн нэгдсэн систем задарсанаас хойш хийгдсэн анхны зохион байгуулалттай үйл ажиллагаа болж байжээ.

Хүснэгт 6. Судалгаанд хамрагдсан гурван сумын мал сүргийн бүтэц, таван төрлөөр, 2003

Малын бүтэц	Сумын нэр		
	Баацагаан	Бууцагаан	Бөмбөгөр
Ямаа	41915	45942	24185
Хонь	8732	17105	4909
Үхэр	738	857	436
Адуу	1021	3454	1952
Тэмээ	1139	1230	231
Бүгд	53545	68588	31713

Эх үүсвэр: Баянхонгор аймгийн Статистикийн хэлтэс, 2003

3.2 Судалгаанд хамрагдсан өрхийн нийгэм, хүн ам зүйн байдал

Судалгаанд хамрагдсан өрхийн гишүүдийн талаас илүү хувь нь нэгдэл, сангийн аж ахуйн үеийн малчид, үлдсэн хувийг бүрэн бус дунд боловсрол эзэмшсэн залуучууд эзэлж байна. Эдгээр залуу малчид аав, ээжийн болон өөрийн хүсэлтээр мал маллах болжээ. Түүнчлэн өмч хувьчлалаар мал авч малчин болсон өрх цөөнгүй хувийг эзэлж байна.

Хүснэгт 7. Нийгэм, хүн ам зүйн үзүүлэлтүүд

Үзүүлэлтүүд	Хувь	Тоо
Ам булийн тоо		
1-3	27.8	25
4-6	56.7	51
7 ба түүнээс дээш	15.6	14
Өрхийн бүтэц		
Нэхэр, эхнэр	4.4	4
Нэхэр, эхнэр, хүүхэд	80.0	72
Эмэгтэй, хүүхэд	8.9	8
Эмэгтэй, хүүхэд, ах дүү	2.2	2
Эмэгтэй, хүүхэд, ач	1.1	1
Эмэгтэй, аав ээж, ах дүү	1.1	1
Эрэгтэй, аав ээж, ах дүү	2.2	2
Өрхийн гишүүдийн мэргэжил		
Хоёулаа малчин	77.8	70
Нэхэр малчин	6.7	6
Эхнэр малчин	5.6	5
Нэхэр, эхнэр ямар нэгэн мэргэжилтэй	10.0	9
Бүгд	100.0	90
Хүүхдийн боловсрол, эдийн засгийн идэвх (олон сонголттой хариултын хувилбараар)		
Сургуулийн өмнөх насых	33.3	30
Ерөнхий боловсролын сургуульд	65.6	59
Их, дээд сургуульд	15.6	14
Мал малладаг	50.0	45

Судалгаанд хамрагдсан өрхүүдийн 47,8 хувь нь 10 хүртэлх жил, 29 хувь нь 30 хүртэлх жил, 25,2 хувь нь 30-аас дээш жил мал маллаж байна.

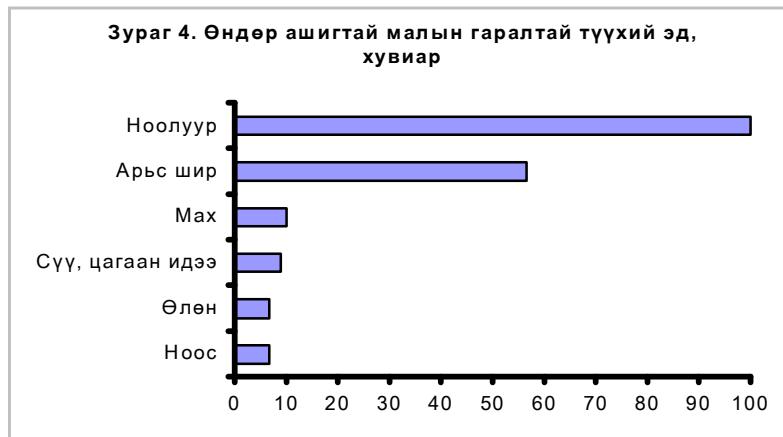
Малчдын мал аж ахуйн салбарт ажилласан жил, туршлагыг өрхийн ямааны тоо, малаас олж буй орлого хоорондын хамаарлыг шинжилж үзэхэд олон ямаатай өрхүүдийн орлого нь өндөр төдийгүй олон жил мал малласан туршлагатай малчид байлаа.

Судалгаанд хамрагдсан малчин өрхүүд дунджаар 4-6 хүүхэдтэй байна. Нийт судалгаанд оролцогч гурван хүн тутмын нэг нь хүүхдээ мал малладаг гэж хариулсан нь өрхийн мал аж ахуйд хүүхдийн хөдөлмөр багагүй нөлөөтэй байдгийг харуулж байна.

Малчин өрхийн мал сүргийн бүтэц, бүрэлдэхүүн

Судалгаагаар малчин өрхийн мал сүргийн бүтэц, малын гаралтай түүхий эд, бүтээгдэхүүний борлуулалт, түүнээс олох орлого, зарцуулалтын байдлыг малчдын санал бодолд тулгуурлан судлав.

Мал сүргийн бүтцэд ямаа 68.7 хувь, хонь 24.7 хувь, адuu 3.2 хувь, тэмээ 1.8 хувь, үхэр 1.6 хувийг тус тус өзэлж байгаагаас үзвэл, сүргийн бүтцэд ямаа зонхицж байна. Нийт судалгаанд оролцсон 3 өрх тутмын хоёр нь огт үхэргүй, тавин хувь нь огт адuu, тэмээгүй гэж

хариулжээ. Судалгаанд хамрагдсан гурван сумын эдийн засгийн үндэс нь ямаа, ямааны ноолуур бөгөөд үндсэндээ ямаа түшиж амьдарч байна.

Хүснэгт 8. Судалгаанд хамрагдсан малчин өрхийн малын тоо

Малын тоо	Малын төрлүүд									
	Ямаа		Хонь		Үхэр		Морь		Тэмээ	
	Өрхийн тоо	Хувь	Өрхийн тоо	Хувь	Өрхийн тоо	Хувь	Өрхийн тоо	Хувь	Өрхийн тоо	Хувь
Малгүй	-	-	18	20.0	57	63.3	38	42.2	38	42.2
1-10	17	18.9	41	45.7	33	36.7	49	54.3	52	57.8
11-30	29	32.3	17	18.9	-	-	3	3.3	-	-
31-50	10	11.1	2	2.2	-	-	-	-	-	-
51-70	10	11.1	4	4.4	-	-	-	-	-	-
71-100	12	13.3	2	2.2	-	-	-	-	-	-
101-150	6	6.7	2	2.2	-	-	-	-	-	-
151-200	1	1.1	2	2.2	-	-	-	-	-	-
201-250	4	4.4	1	1.1	-	-	-	-	-	-
251 +	1	1.1	1	1.1	-	-	-	-	-	-
	90	100.0	90	100.0	90	100.0	90	100.0	90	100.0

Судалгаанд хамрагдсан нэг өрхөд дунджаар 40-50 толгой мал ногдож байна.

Судалгаанд 10 хүртэл ямаа бүхий 17 өрх, 11-50 хүртэл ямаатай 39 өрх, 51-ээс дээш ямаатай 29 өрх байгаа бөгөөд хамгийн цөөн нь 5 ямаатай, хамгийн их нь 450 ямаатай өрх хамрагджээ.

Өрхийн эдийн засагт өндөр ашигтай малын гаралтай түүхий эд, түүний борлуулалт, хуваарилалт

a) Түүхий эд

Мал аж ахуйн гаралтай өндөр ашиг шим бүхий ашиг орлого сайтай түүхий эдийн талаарх малчдын үнэлгээг давтамжтай хариултын хэлбэрээр Зураг 4-т үзүүлэв. Судалгааны үзүүлэлтээс харахад ноолуур үнэмлэхүй өндөр хувьтай байгаа бөгөөд эдгээр сүмдүн малчдын хувьд ямааны аж ахуйг зонхилон эрхэлдэг онцлогтой аж.

б) Борлуулалт, борлуулалтаас олох орлого

Хүснэгт 9. Малчин өрхийн малын ашиг шимиийн борлуулалт, байршил, хүйсээр, (хувиар)

Борлуулалт хийсэн газар	Борлуулалт хийсэн нийт өрхийн тоо	Хувь	Үүнээс	
			Эмэгтэй	Эрэгтэй
Аймгийн төв	29	32.2	17.8	14.4
Сумын төвд	58	64.4	33.3	31.1
Бусад дайсан	3	3.3	1.1	1.2
Бүгд	90	100.0	53.3	46.7

Дээрх үзүүлэлтээс харахад ихэнх өрхүүд ноолуураа сум, аймгийн төв рүү орж борлуулж байна. Сумын төвийн ченжид ноолуур нийлүүлж буй өрхүүдийн тал хувийг 10-30 орчим ямаатай өрхүүд эзэлж байна. Малчин эмэгтэйчүүд ноолуураа явуулын ченж болон бусдад дайх хэлбэрээр борлуулдаг бол эрэгтэйчүүдийн хувьд өөрийн биеэр ноолуур борлуулалтад оролцож байна.

Шигтгээ

Манай сумын ямаан сүргийн тоо эрс буурсан, ямаатай нэг өрхөд дунджаар 30-40 орчим ямаа ногдож байна. Энэ нь дөнгөж амьдрал залгуулж байна. Ямаа олонтой, 60-80 орчим кг ноолуур бэлтгэдэг малчид хот, аймгийн төв рүү явж ноолуураа борлуулдаг. Харин 10-20 кг ноолуур бэлтгэдэг малчид ихэнхдээ нутгийн ченжид өгч байна. Тэдний хувьд хот, аймгийн төв рүү явах нь ашиггүй байдаг. Ихэнхдээ цөөн ямаатай малчин өрхүүд ноолуураа барьцаалж урьдчилж хоол хүнсээр арилжаалдаг.

Ганцаарчилсан ярилцлага. Бууцагаан сум. Сумын Засаг даргын орлогч

Малчин өрхийн мөнгөн орлогын гол эх үүсвэр нь мал аж ахуйн гаралтай түүхий эд, бүтээгдэхүүн юм. Судалгаагаар өнгөрсөн жилд тухайн өрх малынхаа ашиг шимиийг борлуулснаар хэр хэмжээний орлого олж буйг судалж үзэхэд судалгаанд оролцсон малчин өрхийн

- § 17.8 хувь нь жилийн туршид малаас 20.000-100.000 мянган төгрөгийн орлого олдог гэж үзсэнийг нэг сард шилжүүлэн тооцвол 2000-8300 төгрөгт хэлбэлзэж байгаа нь амьжиргааны баталгаажих түвшнээс нилээдгүй доогуур байгааг үзүүлж байна.
- § 60.1 хувь нь 100.000-500.000 мянган төгрөгийн орлоготой байгаа нь сард дунджаар 10.000-30.000 мянган орчим төгрөг болж байна.
- § 17.8 хувь нь 500.000 мянган төгрөгөөс дээш орлоготой буюу сард дунджаар 42.000 мянган төгрөгийн орлого олж байна.

Судалгаанд оролцсон өрхүүдийн дотор жилд малын ашиг шимээ борлуулснаас хамгийн бага нь 20.000 төгрөг, хамгийн их нь хоёр сая гаруй төгрөгний орлого олжээ.

Малчдад малын түүхий эдээс гадна нэмэгдэл орлого байдаг эсэхийг тандан шинжлэхэд хэд хэдэн төрлийн эх үүсвэрийг нэрлэсэн. Тэтгэвэр, тэтгэмж (34.5%), ногоо тарьж хүнсэндээ хэрэглэдэг(13.3%), алт ухдаг(10.0%), цалин(4.4%) гэж үзсэн байхад гурван малчин тутмын нэг нь нэмэгдэл орлого байхгүй гэжээ. Баацагаан, Бууцагаан, Бөмбөгөр сумын зудад малаа барсан болон цөөн малтай малчин өрхийн эрэгтэй гишүүд ойролцоо алтны ордтой газар алт ухаж амьжираагаа залгуулах нь элбэгшжээ. Бууцагаан сумын хувьд газар тариалан туслах аж ахуйг хослуулан хөгжүүлж байсан уламжлал, туршлагатай тул малчид нь тэмс хүнсний ногоог тариалж өрхийн хэрэгцээндээ нэмэр болгож байна.

Малчид малаа даатгалд хамруулдаггүй учраас ган, зудын аюулын дараа хорогдсон малын нөхвөр авах боломжгүй байдаг нь малчдад нэн хүндээр тусч байгаа нь судалгааны явцад ажигллагдлаа.

в) Зарцуулалт ба хуваарилалт

Мал сүргийн тоо толгойны бууралт малчин өрхийн амьжиргааг эмзэг байдалтай болгож, мал аж ахуйгаас олж буй нийт орлого нь дөнгөж л амьжиргааг залгуулах төдий, түүнээс бус мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийн зардлаа нөхөж чадахгүй байдалд хүргэж байна. Малчин өрхүүдийн мэнгэн орлогын зарцуулалтын байдалд шинжилгээ хийж үзэхэд ихэнх нь хоол хүнс, гурил будаа, хувцас хунар буюу өдөр тутмын хэрэгцээндээ зарцуулдаг нь нийт судалгаанд оролцогчдын

- § 98.9 хувь нь хоол хүнс, гурил будаа
- § 85.6 хувь нь хувцас хунар, өдөр тутмын нэн хэрэгцээт бараанд зарцуулдаг (лаа шүдэнз, саван гэх мэт)
- § 31.1 хувь нь хүүхдийн сургалттай холбоотой зардал (хүүхдийн хувцас, хичээлийн хэрэглэл, сургалтын төлбөр, орон байр, унааны зардал)
- § 3.3 хувь нь малын тэжээлд зарцуулдаг гэж хариулснаас харагдаж байна.

3.3 Ноолуур бэлтгэлд эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн оролцоо, цаг зарцуулалт

Малчин өрхийн үндсэн үйлдвэрлэл нь мал аж ахуй тул өрхийн гишүүд мал үржүүлэх, малын түүхий эд, бүтээгдэхүүн боловсруулах, бэлтгэх, борлуулах хэлбэрээр ноолуурын үйлдвэрлэлийн гинжин холбоонд анхны өртөг бүтээж оролцож байна.

Ноолуур бэлтгэлийн ажил нь их төлөв хаврын улиралд явагддаг богино хугацаа шаарддаг мэт боловч, ямааг үржүүлэх, маллах, арчлах зэрэг жилийн дөрвөн улирлын турш хөдөлмөрлөсний үр дүнд ноолуурыг ургуулж, бэлтгэж дараагийн шат дамжлагад нийлүүлдэг гар ажиллагаа зонхилсон хүнд хөдөлмөр.

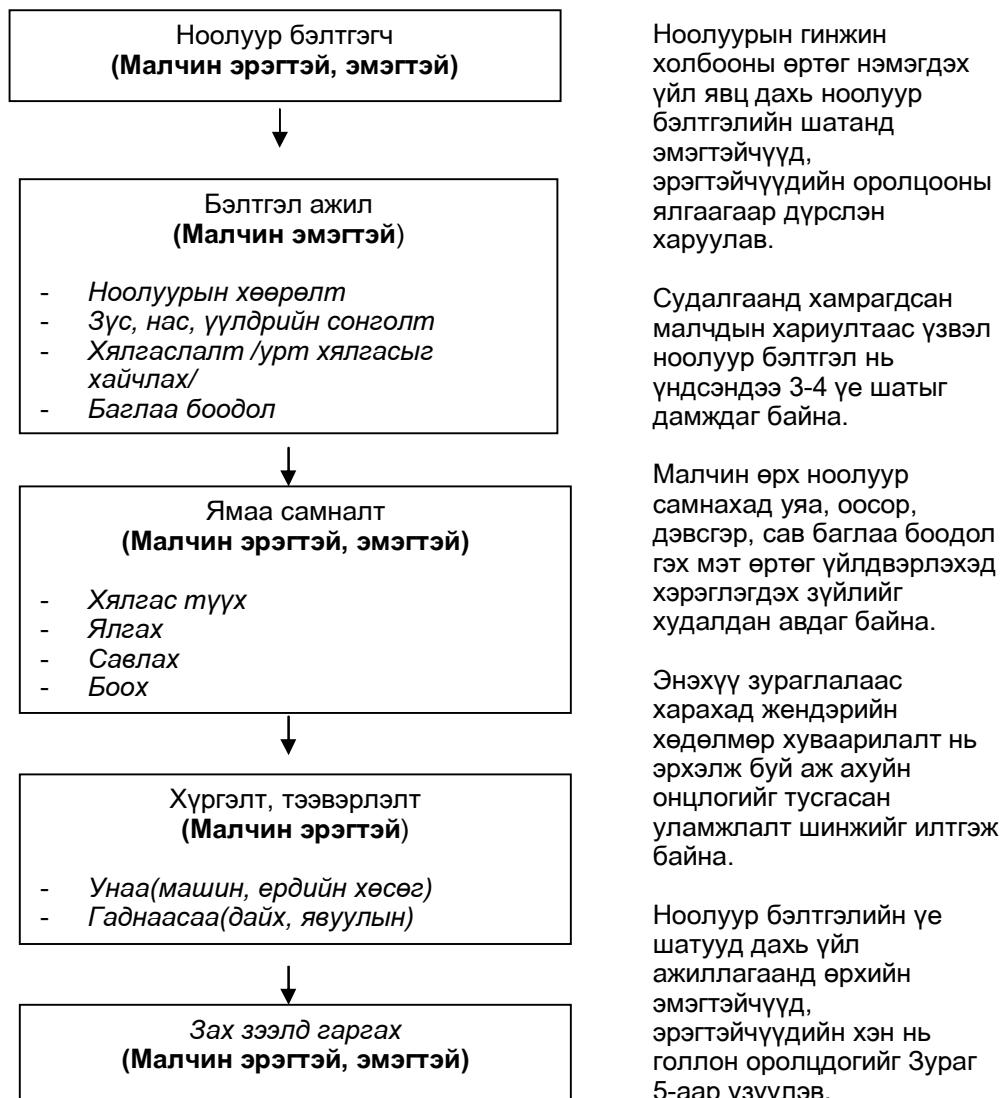
Зураг 5. Ноолуурын үйлдвэрлэлийн гинжин холбооны өртөг нэмэгдэх үйл явцад малчин өрхийн эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн оролцоо

I үе шат: Ноолуур бий болгох эхний өртөг бүтээх үйл явц

худалдан авах, малын татвар төлөх гэх мэтээр өртөг үйлдвэрлэж, мөн өөрсдийн хэрэгцээг давхар хангаж байгаа нь судалгааны дүнгээс тодорхой харагдаж байна.

II үе шат: Ноолур бэлтгэл:

Ноолур бэлтгэлийн үе шат нь ноолуурын үйлдвэрлэлийн гинжин холбоонд малчин эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн оролцож байгаа хамгийн гол дамжлага юм. Өнөөгийн байдлаар ноолуурын салбарыг ноолуурган (сүлжмэл) бүтээгдэхүүний үйлдвэрийн цар хүрээ, экспортын хэмжээгээр үнэлдэг хэдий ч ноолур бэлтгэлийн шат малчин өрхийн анхан шатны үйлдвэрлэлээс ихээхэн шалтгаалдаг болохыг тэмдэглэх нь зүйтэй.

Хүснэгт 10. Ноолур бэлтгэл: Самнах, хялгаслах, савлахад гэр бүлийн гишүүдийн оролцоо, (хувиар)

	Самнах	Хялгаслах	Савлах
--	--------	-----------	--------

Эрэгтэй	45.6	44.4	47.8
Эмэгтэй	44.4	46.7	43.3
Хүүхэд	6.7	5.6	5.6
Гэр бүлийн гишүүд хамт	3.3	3.3	3.3
Бүгд	100.0	100.0	100.0

Ноолуур бэлтгэлд эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн үүрэг зонхилж байгаа ч хүүхдийн хөдөлмөр тодорхой хэмжээг эзэлдэг. Тухайлбал ямаа самнахад 6.7%, хялгаслах, савлахад 5.6 хувьтай оролцдог нь дээрх хүснэгтээс харагдаж байна.

Ямаа самнахад эрэгтэйчүүдийн давамгайлал ялимгүй илүү(1.2%) байна. Үүнийг гурван үндэслэлээр тайлбарласан. Нэгдүгээрт, ямаа самнахад хүч тамир их шаарддаг хүнд бэрх ажил. Ихэнх тохиолдолд бүдүүн эр ямааг эрэгтэйчүүд, эмэгтэйчүүд гол төлөв эм ямаа, бага мал самнадаг, хоёрдугаарт, эмэгтэйчүүд бусад мал ахуйн болоод гэрийн ажил ихтэй төдийгүй үр хүүхдээ асрах, гуравдугаарт, гэрийн эзэн, эзэгтэй хоёулаа хамтарч хийдэг, тухайлбал 10 ямааны дөрвийг нь эхнэр, зургааг нь нөхөр нь самнадаг аж.

Түүнчлэн эрэгтэй хариулагчид эрэгтэйчүүд илүү гэхдээ бараг эн тэнцүү оролцож самнадаг гэж үзсэн бол эмэгтэй хариулагчид эмэгтэйчүүд илүү оролцдог гэж хариулсан сонирхолтой үр дүн ажиглагдаж байна.

Шигтгээ

130 ямаатай, 26 кг ноолуур бэлтгэж жилдээ 450.000 төгрөгний орлоготой өрхийн гэрийн эзэгтэй нэг ямаа самнахад 40 минут, хялгаслахад 15 минут, савлахад нэг их хугацаа зарцуулаад байдаггүй. Өнгө өнгөөр нь зүсэлж самнадаг тул ангилах шаардлага бараг гардаггүй. Өрхийн асуулга. Баацагаан сумын малчин эмэгтэй

Шигтгээ

400 ямаатай, жилдээ 115 кг ноолуур авдаг, ноолуураас 2.300.000 төгрөг олдог өрхийн гээний эзэн ямаа самнахдаа 30 минут, хялгаслахад 10 минут, савлахад дөрвөн минут зарцуулдаг. Ахь ямаагаа самнахад нас, хүйс, зүсээр ангилсан байдаг тул ялгалт хийлгүй шууд савладаг. Өрхийн асуулга. Бөмбөгөр сумын малчин эрэгтэй

Шигтгээ

Ноолуур бэлтгэхэд эхнэр, нөхөр хоёулаа оролцдог. Самнахыг эрчүүд, хүүхдүүд хийдэг. Нэг ямааг самнахад дунджаар 20-30 минут зарцуулдаг. Нэг ямаанаас 350 дээш грамм ноолуур самнаж авдаг. Ганцаарчилсан ярилцлага. Бууцагаан сумын Засаг даргын орлогч

Ноолуур бэлтгэлийн шатанд ямаа самнах нь хялгаслах, ялгах, савлахыг бодвол хүч энери, цаг хугацаа ихээхэн шаарддаг дамжлага болох нь малчдын хариултаас тодорхой байна.

Хялгаслах: Судалгаанаас үзэхэд хялгаслах ажилд эмэгтэйчүүдийн оролцоо ялимгүй илүү байна. Ноолуур хялгаслахад эрчүүдийн оролцоо илүү гэж эрэгтэйчүүдийн 24,4 хувь нь үзсэн бол эмэгтэйчүүдийн 28,9 хувь нь эмэгтэй илүү оролцдог гэж үзсэн байна.

Ялгах: Ноолуурыг өнгөөр ялгах үйл ажиллагааг малчин өрхүүд бараг хийдэггүй гэж хэлж болохоор байлаа. Учир нь судалгаанд хамрагдсан гурван сумын малчид ямаагаа самнахаас өмнө нас болон хар цагаан, улаан гэх мэт зүсээр нь зүсэлж самнадаг тул ялгах шаардлага гардаггүй гэж үзсэн. Ер нь ноолуурыг ялгахад эмэгтэйчүүдийн оролцоо илүү байна.

Савлах: Энэхүү үйл ажиллагаанд эрэгтэйчүүдийн оролцоо илүүтэй байдаг байна.

Ноолуур бэлтгэлийн шатанд малчин эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн хөдөлмөр жөндэрийн үүргийн ялгаанд үндэслэгдэж байгаа нь судалгаанаас харагдаж байна.

Ноолуур бэлтгэл: Самнах, хялгаслах, савлахад эмэгтэй эрэгтэйчүүдийн цаг зарцуулалт

Ноолуур бэлтгэлийн шат дамжлагад эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн цаг зарцуулалтыг нэг ямааг самнахад, самнасан ноолуурыг хялгаслах, ялгах, савлахад зарцуулж буй хугацаагаар хэмжиж шинжилсэн болно.

Ноолуур бэлтгэлд эмэгтэйчүүд хялгаслах, ялгах шат дамжлагыг илүү гүйцэтгэдэг бол эрэгтэйчүүд самнах, савлах шат дамжлагад илүү оролцож байна. Цаг зарцуулалтын хувьд ч харилцан адилгүй, эрэгтэйчүүд бага цаг зарцуулж эмэгтэйчүүд илүү цаг зарцуулж байна.

20-30 ямаатай 10 гаруй кг ноолуур бэлтгэдэг өрх их төлөв нэг буюу хоёр өдрийн дотор ямаагаа самнадаг бол 60 ба түүнээс дээш кг ноолуур бэлтгэдэг 200-аас дээш ямаатай өрх нэг сар зарцуулж байна.

Ноолуурыг бэлтгэсний дараа эдгээр гурван сумын малчин өрх жилд хэр хэмжээний ноолуур бэлтгэж буйг судлахад хамгийн бага нь 1-9 хүртэл кг, хамгийн ихээр 80-115 кг ноолуур бэлтгэдэг байна. Ноолуурын хэмжээ ямааны тооноос шууд хамаарч байгааг доорх хүснэгтээс харж болно.

Хүснэгт 11. Ноолуур бэлтгэлийн хэмжээ, ямааны тоогоор, хувиар

Ноолуурын хэмжээ/кг/	Ямааны тоо				
	10 хүртэл	11-30	31-50	51 ба түүнээс дээш	Бүгд
1-9	18,9	23,3	5,6	1,1	48,9
10-25	-	8,9	4,4	17,7	31,1
26-60	-	-	1,1	15,5	16,6
61+	-	-	-	3,3	3,3
Бүгд					100,0

Нийт судалгаанд оролцогчдын тал шахам хувь нь 10 хүртэл кг ноолуурыг 10-30 хүртэл тооны ямаанаас бэлтгэж байна. 61-ээс дээш кг ноолуур авдаг өрх айл сая болон түүнээс дээш орлоготой болох нь судалгааны үр дүнгээс харагдлаа.

3.4 Ноолуур борлуулалтад эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн оролцоо

Ямаатай өрх бүр бэлтгэсэн түүхий ноолуураа зах зээлд борлуулах ажлыг гүйцэтгэдэг. Энэхүү борлуулалтын өртөг нэмэгдэх шатанд малчин эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүд үйлдвэрлэсэн бүтээгдэхүүнээ мөнгө болгох үйл ажиллагаанд оролцдог.

Шигтгээ

Малчин өрхөөс ноолуур сум, аймаг гэсэн хоёр сувгаар дамжин гарч байна. Ноолуурыг худалдан авагчид нь сумын, аймгийн төвийн ченжүүд байна. Манай сумын 500-аад ямаатай өрхийн 300-аад нь бага орлоготой. Эдгээр өрхийн дийлэнх нь сумын төвийн ченжээс урьдчилаад бараа авч, хавар ноолуураар төлдөг. Ер нь 100-аас дотогш ямаатай айлын ноолуур ченжээр дамжин цааш борлуулагддаг. Ченжүүд нь ноолуураа аваад Шивээ хүрэн-Гашуун сухайтын (Өмнөговь) түр боомтоор гардаг.

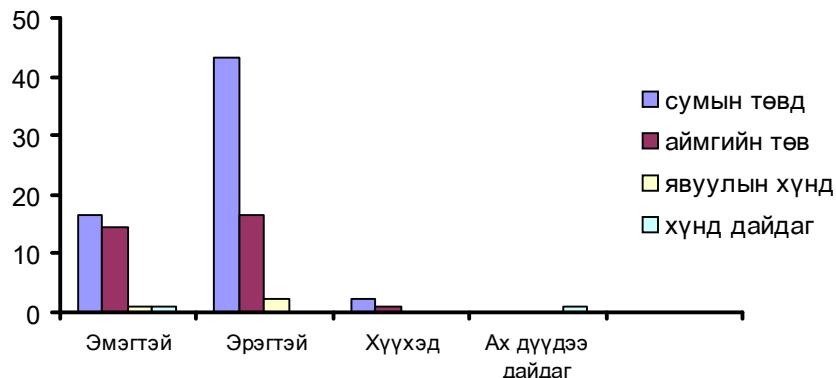
Ганцаарчилсан ярилцлага. Бууцагаан сумын ЗДТГ-ын дарга

Өмнөх хэсэгт бид малын түүхий эд, бүтээгдэхүүнээ хаана борлуулдагийг шинжилж үзсэн. Энэ хэсэгт ноолуураа хаана борлуулдгийг харуулья. Малчдын үзсэнээр:

- § 62.2 хувь нь ноолуураа нутгийн ченжүүдэд зарах буюу ченжүүдтэй “бараа солилцох” хэлбэрээр арилжаалдаг
- § 32.2 хувь нь аймгийн төв орж борлуулдаг
- § 3.3 хувь нь гэрийнхээ гаднаас явуулын наймаачдад зарах буюу бараа солилцоо хийдэг
- § 2.2 хувь нь хүнд дайж борлуулдаг хэмээн тус тус үзжээ.

Ноолуурын хэмжээ ихсэхийн хирээр аймгийн төв рүү борлуулах нь мөн л нэмэгдэх хандлагатай. Харин цөөн тооны ямаатай өрхийн хувьд сумын ченжээс урьдчилаад хүнс, өргөн хэрэглээний бараагаа авч, хавар ноолуур гарах үед тавьсан өрөө дардаг болох нь өрхийн асуулгаар төдийгүй сумын удирдлагуудтай хийсэн ганцаарчилсан ярилцлагын үеэр түгээмэл ажиглагдсан билээ.

Зураг 7. Ноолуур борлуулалтад эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн оролцоо, байршилаар

Зураг 7-д ноолуур борлуулалтанд өрхийн эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн оролцож буй байдлыг ноолуур борлуулж байгаа байршилаар нь харьцуулж үзвэл эмэгтэйчүүд их төлөв сумын төвийн ченжүүдэд ноолуураа борлуулж байна. Ноолуур борлуулалтад эрэгтэйчүүдийн давамгайлал илүү байгаа нь үнэ тохиролцоход эрэгтэйчүүд илүү эрх эдэлж байгааг харуулж байна.

Ноолуур борлуулалт дахь эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн оролцоо, нийт судалгаанд оролцсон эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүд гэсэн хоёр үзүүлэлтийн хамаарлын шинжилгээгээр ноолуур борлуулахад өрхийн эрэгтэй гишүүд түлхүү үүрэгтэй оролцдог гэж эрэгтэй хариулагчдын 76.2 хувь нь үзжээ. Харин эмэгтэйчүүд борлуулалтад илүү оролцдог гэж хариулагчдын дотор эмэгтэйчүүдийн жин мөн л өндөр байна. Энэ байдалд дүгнэлт хийж үзвэл ноолуур борлуулалтад эрэгтэйчүүд илүү оролцдог ч, ноолуур борлуулалтын шатанд эмэгтэйчүүд оролцох сонирхолтой, илүү үүрэг гүйцэтгэж чадна гэдэгтэй итгэлтэй байгааг харуулж байна.

Шигтгээ

Малчид үндэсний үйлдвэрээ ойлгохгүй байна, хэн ахиу мөнгө өгч байна тийшээ явдаг өнөөдрийн таван төгрөгний давууг харж байна. Уг нь малчин, үйлдвэр хоёрын хоорондох дамжлагыг (ченжийг) устгах хэрэгтэй байна. Үндсэндээ олз хайсан агент, ченж, төлөөлөгчид ноолуур авч байна, үндэсний үйлдвэрүүдийн чадал муу байна, уг нь том шатны үйлдвэрүүд шууд өөрсдөө зах зээлийн үнээр ноолуурыг авдаг байх тогтолцоог бүрдүүлэх. Бид аль болох үнэтэй борлуулах чиглэлээр албан байгууллага, хоршоо пүүс байна уу гэдгийг эрэлхийлдэг. Ганцаарчилсан ярилцлага. Бууцагаан сум. ЗДТГ-ын дарга

Шигтгээ

Ноолуурын шат дамжлага нэмэгдэх тусам ханш нь өсдөг. Ноолуур үйлдвэрт очих хүртлээ шороо, чулуу хийх гэх мэтээр үнэ нь өсөхөд завсрлын шат дамжлагаас шууд шалтгаалдаг.(ченж, явууллын наймаачид). Иймд ноолуурыг нэгдсэн зохион байгуулалттай, шат дамжлагагүйгээр улсын үйлдвэрийн газар хүргэх хэрэгтэй байна. Ганцаарчилсан ярилцлага. Бөмбөгөр сумын Засаг дарга

Шигтгээ

Ноолуурыг Хятадууд улсын үйлдвэрээс илүү үнэ цохиж авч байгаа тул хамаг ноолуур хил гаалиар гарч байна. Ноолуур өнөөдрийнх шиг “ганзагын худалдаа”-аар явах нь улсад ч, суманд ч, малчинд ч ашиггүй. Ганцаарчилсан ярилцлага. Бууцагаан сумын Засаг дарга

3.5 Ноолуурын орлого, түүний хуваарилалт

Ноолуурын орлого

Нийт судалгаанд оролцсон малчин өрхийн 18,9 хувь нь 100 мянган төгрөгний, 48.9 хувь нь 101-400 мянган төгрөгний, 21.1 хувь нь 401-700 мянган төгрөгний, 11.1 хувь нь 701 мянган төгрөгний орлогыг жилдээ ноолуураас олж байна.

Жилд ноолуураас олж буй орлогыг дэлгэрэнгүй байдлаар эрэмбэлэн харуулвал,

- 10.000-50.000 төгрөг (8.9%)
- 51.001-100.000 төгрөг (10%)
- 100.001-160.000 төгрөг (20%)
- 160.001-200.000 төгрөг (8.9%)
- 200.001-300.000 төгрөг (13.3%)
- 300.001-400.000 төгрөг (6.7%)
- 400.001-500.000 төгрөг (13.3%)
- 500.001-700.000 төгрөг (7.8%)
- 700.001-900.000 төгрөг (3.3%)
- 900.001 болон түүнээс дээш төгрөг (7.8%) байна.

Ноолуур борлуулсны орлого өрхийн орлогын 80-100 хувийг бүрдүүлдэг гэж нийт судалгаанд оролцогчдын 73.3 хувь нь үзжээ. Өөрөөр хэлбэл ноолуурын орлого малчдын амьдралын үндсэн эх үүсвэр болж байгааг бэлхэнээ харж болно. Судалгаанд нэг саяас дээш орлоготой долоон өрх оролцсон бөгөөд эдгээр нь ноолуур их хэмжээгээр бэлтгэж борлуулдаг, олон малтай өрхүүд байгаа юм.

Өмнөх хэсэгт мал аж ахуйн бус өөр төрлийн нэмэгдэл орлоготой эсэхийг тандахад нийт судалгаанд хамрагдсан малчин өрхийн 34 нь байхгүй гэж хариулсны дотор 14 нь 100 хувь, 18 өрх нь 80 хувь ноолуураас өрхийн орлогоо бүрдүүлж байна гэжээ. Цөөн тохиолдолд ноолуурын орлого өрхийн орлогын 10-30 хүртэл хувийг эзэлдэг гэж хариулагсадын дотор нэмэгдэл орлого гэдэгт тэтгэвэр, алтнаас олсон орлогоо нэрлэж байлаа.

Ноолуурын орлогын хуваарилалт

Бид өмнөх хэсэгт мал аж ахуйн бүтээгдэхүүнээс олж буй ашиг орлогын зарцуулалтыг авч үзсэн бол энэ хэсэгт зөвхөн ноолуураас олж буй орлогын зарцуулалт, өрхийн гишүүдийн ялангуяа эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн хэрэгцээнд хэрхэн хуваарилагддаг болохыг судалж үзсэн болно.

“Ноолуураас олсон орлогоо юунд зарцуулдаг вэ” асуултад хэрхэн хариулсныг олон сонголттой хариултын хувилбараар үзүүлбэл,

- § 91.1 хувь хоол хүнсэнд
- § 28.9 хувь нь гэр булийн гишүүдийн хувцсанд
- § 26.7 хувь хүүхдийн хувцсанд
- § 18.9 хувь цагаан сарын бэлтгэлд
- § 15.6 хувь хүүхдийн сургалтын төлбөрт
- § 13.4 хувь нь гэр ахуйн өргөн хэрэглээнд (саван, лаа чүдэнз, бүрээс)
- § 7.8 хувь нь эмнэлгийн үйлчилгээ, телевиз, хүүхдийн гэр орон бэлтгэхэд
- § 5.6 хувь нь бензин шатахуунд
- § 3.3 хувь нь малын тэжээлд тус тус зарцуулдаг байна.

Ноолуураас олдог орлогын дийлэнхийг хоол хүнс, хувцас хунаар зэрэг өдөр тутмын зайлшгүй хэрэгцээндээ зарахын чацуу хүүхдийн боловсрол эзэмшихэд нэлээдгүй мөнгийг зарж байна.

Түүнчлэн ноолуурын орлого өрхийн эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн хэнийх нь хэрэгцээнд зарцуулагдаж улмаар ноолуураас эмэгтэйчүүдийн хүртэх хувь хэмжээнд дүн шинжилгээ хийж үзэв.

Хүснэгт 12. Ноолуурын орлогын зарцуулалт, хүйсээр

	Тоо	Хувь
Эмэгтэйд	27	30.0
Эрэгтэйд	16	17.8
Эмэгтэй, эрэгтэй аль алинд нь	20	22.2
Хүүхдийн хэрэгцээнд	27	30.0
Бүгд	90	100.0

Малчин өрхийн орлого нь мал аж ахуйн болон ноолуурын орлогоос үндсэндээ бүрддэг тул орлогоо хэн нэгэнд илүү зарцуулдаг гэсэн хуваарилалт байхгүй, өдөр тутмын хэрэгцээнд нь таарч байна. Өрхийн төсвийн орлого зарцуулалт, эмэгтэй, эрэгтэйд чиглэсэн хэрэглээний байдалд тооцоо хийдэггүй, тийм боломж ч байхгүй гэж үзжээ. Учир нь малчин өрхийн гишүүд ямаагаа хувааж өмчилдөггүй тул ноолуур нь гэр бүлийн гишүүдийн хэрэгцээнд нийтлэг байдлаар зарцуулагддаг байна. Үүнээс гадна энэхүү судалгаанд оролцогчдын дийлэнх нь 40-50 толгой малтай байгаагаас үзвэл жендерийн агуулгаар орлогын хуваарилалт хийх боломжгүй болохыг харуулж байна.

Гэсэн хэдч “Ноолуураас олсон орлого өрхийн гишүүдийн хэнийх нь хэрэгцээнд илүү зарцуулагддаг вэ?” гэсэн асуултад эмэгтэйн хэрэгцээнд гэж гурван оролцогч тутмын нэг нь үзлээ. Ингэж үзэхдээ эмэгтэй хүний хэрэглээ арай илүү байдаг байх гэдгээр баримжаалах хандлагатай байв. Үүнээс дутахгүйгээр хүүхдийн хэрэгцээнд, хоол хүнсэндээ л таардаг гэж хариулагчид мөн л 30 хувийг эзэлж байгааг хүснэгт 12-оос харж болно.

Шигтгээ

Гадуур дотуур их явдаг тул эрэгтэй хүний хэрэгцээнд арай илүү байх. Тамхи татна, бензин тос гэх мэт. Өрхийн асуулга. Бууцагаан сум, малчин эмэгтэй

Ноолуурын орлого хүүхдийн хэрэгцээнд ихэнхдээ зарцуулагддаг. Хүүхдийн хувцас хунаар, ном дэвтэрт. Өрхийн асуулга Баацагаан сум, малчин эрэгтэй

Ноолуурын орлого эмэгтэйчүүдийн хэрэгцээнд илүү зарцуулагддаг (30%) гэж өрхийн эмэгтэй, эрэгтэй хоёулаа үзэж байгаагийн дотор эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувь эрэгтэйчүүдийнхээс өндөр давтамжтай байгаа юм. Аль алиных нь буюу тэнцвэртэй зарцуулагддаг гэж хариулагчдын дотор эрэгтэйчүүдийн эзлэх хувийн жин өндөр байв. Харин хүүхдийн хэрэгцээнд зарцуулагддаг гэж хариулагчдын дийлэнх нь эмэгтэйчүүд. Энэ нь өрхийн мөнгөн орлого, зарлага гол төлөв гэрийн эзэгтэйгээр дамждаг тул эмэгтэйчүүдэд илүү зориулагдаж байгаа мэт төсөөлөгдөх талтай.

Судалгаагаар ноолуурын орлого өрхийн гишүүдийн нийт дундын хэрэгцээнд зарцуулагдаж байгаа нь ажиглагдаж байна. Ингэж үзэхдээ сүүлийн хэдэн жилийн зуднаар малын тоо эрс багассанаар орлогын хэмжээ тэр хэмжээгээр буурснаас үүдсэн үр дагавар гэдгийг судалгаанд оролцогч бүр хүлээн зөвшөөрч байгаа юм.

Ноолуурын орлогоор сүүлийн нэг жилийн байдлаар худалдаж авсан болон арилжаа солилцоо хийсэн эсэхийг бас сонирхож үзсэн юм. Малчин өрхийн сүүлийн нэг жилд худалдаж авсан бараа, эд зүйлсийг 4 категорид бүлэглэн хүснэгтээр харуулав. Үүнд:

Хүснэгт 13. Ноолуурын орлогоор худалдаж авсан эд зүйлс, (хувиар)

Эмэгтэй	- Дээлийн өнгө, торго, даалимба (4.4%) - Эхнэрийн хувцас, гутал (3.3%) - Ээмэг бөгж (1.1%)
Эрэгтэй	- Машин(УАЗ-469, пургон) (3.3%) - Хөөрөг (1.1%) - Мөнгөн бүс (1.1%)
Гэр орны тавилга, эд зүйл	- Гэрийн мод, бүрээс, брезент (30%) - Сансарын антен (16.7%) - Телевиз (7.8%) - Хивс (4.4%)
Бусад зүйл	- Хоол хүнсэнд таарч байна (48.9%) - Хүүхдийн хувцас, сургалтын төлбөр, хичээлийн хэрэгсэл (16.7%) - Бензин тос (10%) - Цагаан сарын өрөндөө өгдөг (8.9%) - Эм тариа, ямаа худалдаж авах, хүүхдээ тусад нь гаргах зардал гэх мэт (3.3%)

Томоохон эд зүйл худалдаж авсан малчин нийт судалгаанд оролцогчидтой харьцуулахад маш бага хувийг эзэлж байгаа ч ямааны тоо, ноолуурын хэмжээ нэмэгдэх тусам машин, хөөрөг, үнэт эдлэл зэрэг хэрэглээний чанартай, үнэ цэнэтэй хөрөнгөтэй өрхийн хувийн жин нэмэгдэж байлаа.

Шигтгээ

Машин авсан гэж хариулсан хоёр хариулагч 250-450 малтай өрх, жилдээ 60-аас дээш кг ноолуур бэлтгэдэг, 1.000.000-аас дээш төгрөгийн орлоготой байв. Мөн түүнчлэн сансарын антенийг зээлжих журмаар олгосон бөгөөд хавар ноолуур гарахаар эргэн төлөх болзолтой. Өрхийн асуулгын судалгааны дүнгээс

Малын түүхий эд, ноолуураас олж буй орлого нь малчдын хувьд хоол хүнс, хувцас хунарт зарцуулахаас хэтрэхгүй байгаа тал ажиглагдахын хамт ямааны үүлдэр угсааг сайжруулах (ноолуурын чиглэл), мал эмнэлгийн үйлчилгээ, бэлчээр, байгалийн нөөц, орлого нэмэгдүүлэх үйл ажиллагаа гэх мэт малчдын аж амьдралд нэн шаардлагатай зүйлд зарцуулж чадахгүй байна, тийм боломж ч хараахан бүрэлдээгүй байна гэж дүгнэж болох юм.

Ямаа үржүүлдэг малчин өрхүүд нь зөвхөн өөрсдийн дотоод хэрэгцээг хангах хэмжээнд, ашигт ажиллагаа тун бага байгаа нь судалгааны дүнгээс ажиглагдаж байна. Ийм байдалд хүрэхэд бэлчээрийн маллагаатай ямаа нь байгаль, цаг агаараас шууд хамааралтай байдал нөлөөлдөг нь ойлгомжтой. Түүнээс гадна ямааны аж ахуй эрхлэгчдэд зах зээлийн бизнес сэтгэлгээ дутах, мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийн ашиг орлого, зардлыг тооцдоггүй, зах зээлийн эрэлт хэрэгцээнд нийцүүлсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж анхан шатны боловсруулалт (ноолуурыг чанараар нь ялгах, хог хольцноос салгах г.м) төдийлөн хийхгүй байгаа нь нөлөөлж байна. Ялангуяа ноолуурыг нарийн чанараар ялгаж үнэлж сураагүй байна.

Гэрийн ажил болон мал аж ахуйн хөдөлмөр

Малчин өрхийн гэр бүлийн гишүүдийн ноолуур бэлтгэлийн үеийн гэрийн хөдөлмөрийн хуваарь болон мал аж ахуйн үйл ажиллагаанд эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн гүйцэтгэж буй үүргийг судласан болно. Учир нь ямаа, бусад төрлийн мал өссөн нь сайшаалтай ч эмэгтэйчүүд ноолуур бэлтгэх бүхий л үйл ажиллагаанд оролцохын зэрэгцээ өрх гэрийн ажил хөдөлмөр, сүү цагаан идээ боловсруулах, гэр бүлийн гишүүдээ асран халамжлах зэрэг цаг хугацаа шаардсан өдөр тутам, тодорхой цагт зайлшгүй хийх ёстой ажил үйлчилгээг тогтмол хийсээр байна. Үүний нэг бодит жишээ нь ноолуур самнахад эмэгтэйчүүд эрэгтэйгээ бодвол ялимгүй бага оролцдог нь эмэгтэйчүүдийн “гэр ахуйн ажил” гэгдэх хөлсгүй хөдөлмөрт ихээхэн цаг зарцуулдаг ажлын ачаалал их байдагтай холбон тайлбарлаж байсан билээ.

Хүснэгт 14. Гэрийн болон мал аж ахуйн хөдөлмөр, хүйсээр

	Эмэгтэй	Эрэгтэй	Хоёулаа	Хүүхэд	Бүгд
Хоол хийх	87.8	-	-	8.9	3.3
Сав суулга угаах	84.4	-	1.1	13.3	1.1
Гэр орон цэвэрлэх	82.2	-	1.1	14.4	2.2
Хувцас хунаар угаах	78.9	1.1	5.6	14.4	-
Хүүхэд асрах	77.8	-	3.3	2.2	-
Хүүхдийн хичээл давтуулах, хүргэх	41.1	14.4	2.2	4.4	1.1
Өвчтөн, өндөр настан асрах	38.9	1.1	3.3	3.3	-
Түлш бэлтгэх	13.3	46.7	14.4	14.4	11.1
Ус зөөх, бэлтгэх	21.1	25.6	15.6	30.0	7.8
Сааль сүү саах	91.1	-	1.1	6.7	1.1
Цагаан идээ боловсруулах, хийх	96.7	-	-	3.3	-
Оёдол үйл хийх	100.0	-	-	-	-
Бууц хөрзөн цэвэрлэх	8.9	40.0	21.1	18.9	11.1
Хашаа хороо, гэр бараа барих, сэлбэх					
Эсгий хийх	4.4	12.2	26.7	1.1	31.1
Нүүж суух	2.2	33.3	32.2	4.4	27.8
Мал хариулах	4.4	56.7	12.2	24.4	2.2
Хонь ямаа хяргах, самнах	40.0	46.7	4.4	8.9	-

Малчин өрхийн эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүд болон бусад гишүүдийн зонхилж хийдэг ажил хөдөлмөрийг төрөлжүүлэн авч үзвэл доорх байдалтай байна. Үүнд:

Эмэгтэйчүүд мал аж ахуйн түүхий эд бэлтгэх, боловсруулах, үйлдвэрлэх болон гэр ахуйн, асран халамжлах ажил үүргийг илүүтэй гүйцэтгэдэг бол эрэгтэйчүүд мал маллагаатай холбоотой үйл ажиллагаа, мал аж ахуйн дэд бүтцийг сайжруулах, түүхий эд борлуулахад илүү оролцож байна. Мал аж ахуйн салбарт ялангуяа малmallах, услах, хотлуулах, отор нүүдэл хийх, мал тэжээх, хадлан тэжээл бэлтгэх, хөрзөн бууц ховлох, хашаа хороо цэвэрлэх, ус зөөх, түлээ түлш бэлтгэхэд эрэгтэй хүүхдийн, гэр орон цэвэрлэх, угаах арчихад эмэгтэй хүүхдийн хөдөлмөр, тус дэм нилээдгүй нэмэр болдог байна. Мөн түүнчлэн эсгий хийх, нүүж суух зэрэг хүн хүч шаардсан хүндэвтэр ажлыг гэр бүлийн гишүүд, хот айлын туслалцаа дэмжлэгт тулгуурлан гүйцэтгэж байна.

Ер нь эмэгтэйчүүдийн ажлын ачаалал хавар, зун, намрын эхэн саруудад ихэсдэг онцлогтой. Зуны улиралд сааль сүү авах, цагаан идээ боловсруулах, хавар төл бойжуулах, тэжээх, ямаа самнах гэх мэт. Хамгийн ачаалал багатай үе нь өвөл, энэ үеэр оёдол үйл хийх, цагаан сарын бэлтгэлээ хангах ажлуудыг эрхэлдэг хэмээн тайлбарлаж байлаа.

Энэ бүхнээс дүгнэж үзвэл эмэгтэйчүүд ноолуур бэлтгэлийн шат дамжлагад эрэгтэйчүүдийн адил оролцохын зэрэгцээ мал аж ахуйн бусад үйл ажиллагаа, жендерт үндэслэсэн өрх гэрийн болон үр хүүхдээ асрах, хүмүүжүүлэх үүрэг хариуцлага тэдэнд илүүтэй, давхар

ногдож байгаа нь судалгаанаас тодорхой харагдлаа. Энд бэлчээрийн мал аж ахуй эрхэлдэг онцлогоос шалтгаалж эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн хөдөлмөрийн хуваарь хүйсээс хамаарч ялгаатай байдаг ч зах зээлийн тогтолцоонд эмэгтэйчүүдийн ачаалал улам бүр өсч илүү үүрэг хариуцлага хүлээх болж байна.

3.6 Ноолуурын үйлдвэрлэл, бизнесийг дэмжих орчин ба нэн тулгамдаж буй хэрэгцээ

Өмнөх хэсэгт ноолуур бэлтгэл, борлуулалтын шатанд малчин өрхийн оролцож буй байдалд дүн шинжилгээ хийсэн бол ноолуурын үйлдвэрлэлийг дэмжих талаар малчин эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүд санаа бодол, тэдэнд ямар хэрэгцээ бий болоод байгааг судалсан юм.

Юуны өмнө ноолуурын үйлдвэрлэлийн гинжин холбооны анхан шатны үйлдвэрлэлд чухал үүрэгтэй оролцдог малчдад орон нутгийн засаг захирагааны байгууллагаас дэмжлэг үзүүлэхдээ нийт малчдадаа хүртээмжтэй хэлбэрээр зохион байгуулахыг хүсэж байлаа.

Ялангуяа бэлчээр, байгалийн нөөцийн менежмент, худаг ус, ямааны үүлдэр угсаа, мэдээлэл түгээлтийн талаарх засгийн газрын хөтөлбөр, төслүүдийг орон нутгийн удирдах байгууллагууд хэрэгжүүлэх тал дээр хангалттай ажиллаж чадахгүй байгааг шүүмжилж байлаа.

Сүүлийн жилүүдэд ноолуурын салбар нь дотоодын нийт бүтээгдэхүүн болон малчдын орлогод тодорхой хэмжээгээр нэлөөлөх болсон нь сайшаалтай. Хэрэв төрөөс авч буй арга хэмжээг орон нутагт хэрэгжүүлж чадвал Монгол орны нийгэм эдийн засгийн хөгжилд төдийгүй малчдын орлогод ноолуурын салбарын эзлэх хувийн жин одоо байгаагаасаа ч илүү нөлөө үзүүлж улмаар дэлхийн ноолуурын зах зээл, үнэ ханшид нөлөөлж болзошгүй ч үгүйсгэх аргагүй билээ.

Ноолуурын салбарт малчдад дэмжлэг ихээхэн хэрэгтэй байгаа нь нийт судалгаанд оролцгчдын 81.1 хувь нь хүлээн зөвшөөрсөнөөс илэрхий байна. Харин ямар дэмжлэг хэрэгтэй байгааг тодруулан авч үзэхэд,

- 1) 27.8 хувь нь ямаатай болох (малжуулах төсөлд хамрагдах, малжуулах төсөл хэрэгжүүлэх, жижиг зээл авч ямаатай болох, ямааны тоогоо нэмэгдүүлж амьжиргаагаа дээшлүүлэх, төр, төрийн бус байгууллага болон улсын байгууллагын тусламж хэрэгтэй)
- 2) 23.3 хувь нь ноолуурын үнэ ханшийг өсгөх (ноолуурын үнэ ханшийг тогтвортой өсгөх бодлого баримтлах)

Ноолуур болон малын бүтээгдэхүүнийг үнэд оруулмаар байна. Гэтэл юмны үнэ нэмэгдээд байдаг. Бидний амьдрал залгуулдаг зүйл бол ноолуур. Иймд улсаас ноолуурын үнийг тогтоож өгч нэгдсэн журмаар авдаг баймаар байна. Хонины ноос, тэмээний ноос нь ямар ч үнэ хүрдэггүй байна.

Ноолуурын үнэ ханшийг тогтооход малчдын нөлөө байдаггүй ч ноолуураа өндөр үнээр дотоодын үйлдвэртээ нийлүүлэх сонирхол тэдэнд давамгайлж байгаа бол үйлдвэр нь түүхий эдээ (ноолуур) хямдаар авах гэсэн сонирхлын зөрчил бий болжээ. Мөн малчид ноолуураа үнэлж сурах, үнэ ханшаа бууруулахгүй байх тал дээр нөлөө үзүүлж чадахгүй байна.

Малчид ноолуурын ченжүүдтэй ихэнх тохиолдолд ганцаарчилсан наймаа хийж ченжүүдийн санал болгосон үнээр ноолуураа өгч байгаа бол малчдын хүсээд байгаа дотоодын үйлдвэрүүд нь түүхий эдээ малчдаас бус завсрын ченж, худалдаачдаар дамжуулж авч байна.

- 3) 8.8 хувь нь ноолуурыг нэгдсэн журмаар зохион байгуулалттай хүлээн авдаг тогтолцоотой болох (байнгын гэрээлэгчтэй болох, гэрээний үндсэн дээр зах зээлийн ханшаар авдаг байх, орон нутагтаа ноолуур хүлээн авах төвлөрсөн худалдааны сүлжээтэй болох, дотоодын үйлдвэрүүдтэй гэрээ хийж ноолуураа өгөх)

Ноолуурыг тогтмол өндөр ханшаар авдаг байнгын түнштэй болмоор байна. Өрхийн асуулга. Бөмбөгөр сум

Ингэж үзэхдээ аль болох завсрын шат дамжлагагүйгээр өөрөөр хэлбэл ченжүүдийг оролцуулалгүй шууд үндэсний томоохон үйлдвэрүүддээ өгөх сонирхолтой байв. Мөн ноолуурыг бэлтгэн нийлүүлж буй өнөөгийн байдлыг өөрчлөх, аль болох малчдад ашигтай хэлбэрээр зохион байгуулахыг эрмэлзэж байгаа билээ.

- 4) 6.7 хувь нь ноолуур түшиглэн жижиг үйлдвэр байгуулах, энэ талаар малчдад мэдээлэл, сургалт хэрэгтэй (ноолуурыг хагас боловсруулах, анхан шатны боловсруулалт хийх, ноолуур түшсэн хоршоо байгуулах, хоршооны талаар мэдээлэл хэрэгтэй, ноолуурын ашиг шимийг нэмэгдүүлэх чиглэлээр сургалт мэдээлэл хэрэгтэй)

Сумын удирдлага ноолуурын ашигийг нэмэгдүүлэх, яаж бутээгдэхүүн хийх зэрэгт туслах, сургах хэрэгтэй. Өрхийн асуулга. Бууцагаан сум

Болдог бол ноолуураа дотоодынхоо үйлдвэрт өгөх, үндэсний үйлдвэрээ сэргээх хэрэгтэй байна. Ноолуурыг түүхийгээр нь борлуулах бус болж өгвөл жижиг үйлдвэрт хагас боловсруулах. Өрхийн асуулга. Бууцагаан сум.

Манай Баянхонгор аймаг бусад аймгуудыг бодвөл үйлдвэр хөгжөөгүй газар, хөдөөд дэд бүтцийн асуудал хүндрэлтэй. Хэд хэдэн сумдыг хамарсан ноолуур угаах, цэвэрлэх зэрэг анхан шатны боловсруулалт хийх хүчин чадалтай бага оврын угаалгын технологи нэвтрүүлбэл малчид түүхий ноолуур нийлуулсанээс илүү үр ашигийг хүртэх болно. Түүхий ноолуурыг хил рүү чирэх нь маш эрсдэлтэй. Өнөөгийн байдлаар ноолуурын үйлдвэрлэлээс ашиг хүртэгч нь Хятадын үйлдвэрүүд болж байна. Монгол Улсын Засгийн газраас жижиг дунд үйлдвэрийг хөгжүүлье гэдэг ч энэ нь эцсийн дундээ хөрөнгө мөнгөтэй холбоотой асуудал. Техник хэрэгсэлд санхүүжилт их шаардана. Ганцаарчилсан ярилцлага. Бууцагаан сумын Засаг дарга

Ноолуурыг шууд Улаанбаатар руу явуулах биш, аймагт ноосных шиг хоёрдахь түүхий эд болгох нь ашигтай болов уу. Харин суманд ноолуурын жижиг үйлдвэрлэл байгуулах нь бутэхгүй, усны асуудал, гэрэл цахилгаан зэрэг дэд бутэц тааруу. Харин аймагт ноолуур боловсруулах (угаах, самнах) цех байж болох юм. Мөн манай аймаг Говь-Алтай, Ховд, Өвөрхангайг холбосон төв замттай тул эдгээр аймгуудыг холбосон ноолуур хүлээн авч анхан шатны боловсруулалт хийж болох юм. Ганцаарчилсан ярилцлага. Бөмбөгөр сумын Засаг дарга

- 5) 5.6 хувь нь ямааны үүлдэр угсааг сайжруулах (ashiг шимийг нэмэгдүүлэх, микроныг тогтоож өгөх)

Улаан ухнаар ямаагаа сайжруулж үргүүлэх хэрэгтэй байна. Өрхийн асуулга Бууцагаан сум

Ноолуурын чанарыг тогтоож өгч малчдад мэдээлэл өгөх хэрэгтэй. Өрхийн асуулга Баацагаан сум

- 6) 3.3 хувь нь ноолуур бэлтгэлд техник, технологи нэвтрүүлэх, ноолуур барьцаалж зээл олгох

Хүн хүч бага тул ноолуурын бэлтгэл үйл ажиллагааг хөнгөвчлөх технологи хэрэгтэй байна. Бөмбөгөр сум

Боловсруулах, ашиглахаас эхлээд ноолуурыг самнах нь хүнд ажил, хүн амьтнаа ч зовоодог. Иймд энэ ажлыг механикжуулах, техникжүүлэх хэрэгтэй байна. Ганцаарчилсан ярилцлага. Баацагаан сум. Засаг даргын орлогч

- 7) 6.7 хувь нь хэлж мэдэхгүй гэж тус тус хариуллаа.

Ноолуурын салбарт малчдад дэмжлэг хэрэггүй хэмээн нийт хариулагчдын 17.8 хувь нь үзсэн бөгөөд ингэж үзэх болсон үндэслэлээ дараах байдлаар тайлбарлажээ.

- Ямаа цөөрсөн, ноолуурын хэмжээ багассан
- Малчид өөрсдөө зохицуулаад байдаг
- Удирдлага болон дарга нартайгаа тэр болгон таараад байдаггүй, тэд ч малчдаар яваад байдаггүй
- Сумаас хол, мал ахуйдаа яваад төв орох, хуралд очих зав гардаггүй
- Бидний саналыг тэр бүр ойшодоггүй, тоодоггүй
- Хэнд хандахаа мэддэггүй

Малчид ноолуураа өөрсдөө борлуулчихдаг тул дэмжлэг хэрэггүй. Өрхийн асуулга Бууцагаан сум

Урьдынх шиг ямаа их биш цөөрсөн тул дэмжлэг шаардлагагүй. Өрхийн асуулга Бөмбөгөр сум

Манай энэ хавьд хүн тэр болгон ирээд байдаггүй алс бөглийн байдал, тэгээд ч бидний саналыг дэмжээ ч үү, угүй ч үү мэдэхгүй. Өрхийн асуулга Бууцагаан сум

Зах зээлийн нийгэм тул аль нэг даргаас дэмжлэг авна, хуучинтай адил зохион байгуулна гэдэг бэрхшээлтэй. Ганцаарчилсан ярилцлага. Бууцагаан сумын Засаг дарга

Судалгаанаас харахад ноолуурын салбарт малчдад дэмжлэг ихээхэн үгүйлэгдэж байгаа ч хэнд, яаж хандахаа мэдэхгүй байгаа нь нийтлэг ажиглагддаг. Ялангуяа малчдын хувьд ямааны тоог нэмэгдүүлэх, ноолуурын үнэ ханшийг тогтмол өндөр байлгах сонирхол илүүтэй байна.

Мөн түүнчлэн мал аж ахуй эрхлэхэд тохиолддог гол бэрхшээл нь малчдын дийлэнх олонхийн үзсэнээр ган зуд (88.9%) болж байгаа бол үүний дараа малаас олох ашиг орлого багассан(36.7%), малын үүлдэр угсааны асуудал (14.4%), худаг усны нөөц (8.9%), бэлчээрийн талхдал(3.3%), мал эмнэлгийн үйлчилгээ(3.3%)-ний асуудал малчдын хувьд анхаарал татсан тулгамдсан асуудал болоод байгаа нь судалгааны үр дүнгээс тодорхой байв.

Ган зудын шууд үр дагавар нь малчдын ашиг, орлогыг багасгаж амьжиргааг доройтуулсан байна. Харин бэлчээрийн доройтол нийт судалгааны дунд бага хувь эзэлж байгааг малчид зудтай холбон тайлбарлаж байсан билээ. Ямаа болон бусад мал ихээр хорогдсоноор бэлчээрийн даац хэтрээгүй, харин ч малын тоо буурсан нь бэлчээр тодорхой хэмжээнд сэргэхэд нөлөөлсөн гэж үзэж байлаа.

Үүнээс гадна малчин өрхийн аж амьдрал, ахуй нөхцөлд хамгийн их дэмжлэг үзүүлдэг байгууллага, хүмүүсийн талаар судлах нь зүйтэй гэж үзсэн. Энэ ч манай судалгаанд чухал ач холбогдолтой мэдээллийн эх үүсвэр болох юм. Энэхүү асуултад малчид хэрхэн хариулсыг доорх хүснэгтээр харуулав.

Хүснэгт 15. Малчин өрхийн амьдрал ахуйд дэмжлэг үзүүлдэг талууд, (хувиар)

	Их нөлөөтэй	Нилээд нөлөөтэй	Дунд зэрэг	Бараг нөлөөгүй
Аймаг, сумын Засаг дарга	-	2.2	-	97.8
Багийн Засаг дарга	-	5.6	12.2	82.2
Нутаг усны малчид	11.1	54.4	20.0	14.4
Ганзын наймаачин, ченж	1.1	30.0	22.2	46.7
Малын эмч, мэргэжилтэн	-	28.9	46.7	24.4
Төрийн бус байгууллага	-	2.2	1.1	96.7
Олон улсын байгууллага	-	18.9	6.7	74.4

Хариулагчдын үзсэнээр нутаг усны малчид, ганзагын наймаачид, явуулын худалдаачид хамгийн тус дэмтэй, туслалцаа үзүүлдэг талууд болж байна. Басхүү малын эмчийн нөлөө тодорхой хэмжээгээр байна гэж үзэхдээ хавар тарилга туулганы цагаар үзэгдэг гэжээ. Харин малчдад нэгдэл, сангийн аж ахуйн үеийн удирдлагаас хамааралтай байх сэтгэлгээ амь бөхтэй оршдгийн илэрхийлэл болж бидэнтэй хамгийн ойр хамтарч ажиллах, тусламж дэмжлэг үзүүлэх ёстой хоёр субъект болох сум, багийн засаг дарга нарын харилцаа холбоо тун тааруу байна гэж үзлээ. Энэхүү судалгаанд олон улсын байгууллагаас хэрэгжүүлж буй төсөлд хамрагддаг малчид оролцсон бөгөөд бэлчээрийн менежмент, амьжиргааны чадавхийг дээшлүүлэх чиглэлээр малчидтай хамтарч үйл ажиллагаа явуулж байгааг чухал үр нөлөөтэй гэж үнэлжээ.

Туслалцаа дэмжлэгийг үнэлж үзэхдээ хоёр талтайгаар авч үзсэн байгаа юм. Нэгдүгээрт, мал аж ахуйд болон мал аж ахуйг хэвийн нөхцөлд авч явахад нь үзүүлж буй тусламж дэмжлэг (эмч, олон улсын байгууллага), хоёрдугаарт малчин өрхийн амьдрал ахуйд нэн хэрэгцээтэй бараа таваараар үйлчилгээ үзүүлэгч наймаачин (ченж) нарын гүйцэтгэж байгаа үүргээр төлөөлүүлэн авч үзэж байгаа нь судалгааны дүнгээс харгадж байна.

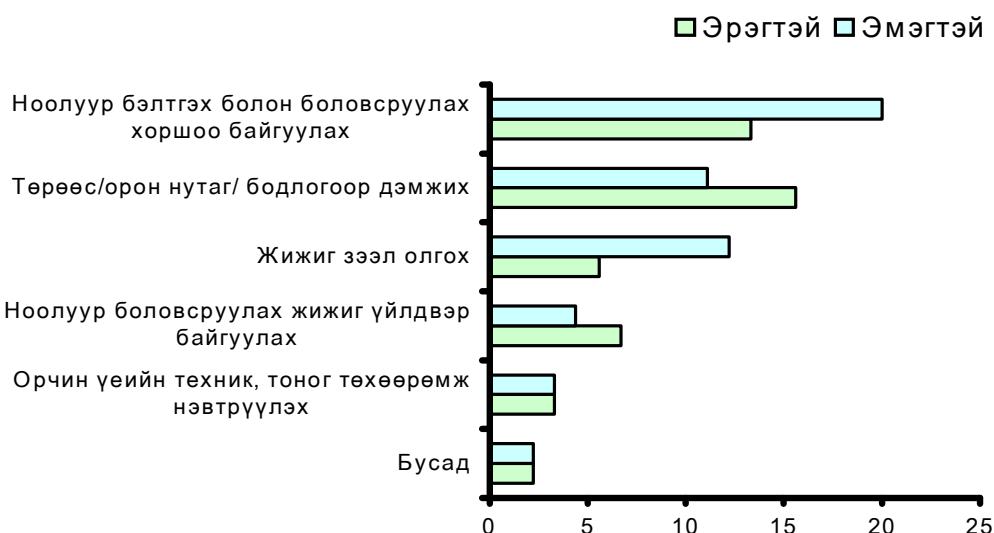
Мал аж ахуйн салбарт ажиллаж буй малчид, тэдэнтэй холбогдож ажилладаг дунд түвшний байгууллагуудын хоорондын уялдаа холбооны асуудал ялангуяа өмч хувьчлалаас хойш энэхүү орхигдсон орон зайг нөхөх асуудал малчдад чухал болж байна.

Ноолуур бэлтгэл болон борлуулалтын өнөөгийн байдлыг өөрчлөх шаардлага

Ноолуур бэлтгэл болон борлуулалтын өнөөгийн байдал, цаашид хэрхэх талаар малчдын санал бодлыг судлах нь нэн ач холбогдолтой, энэхүү санал дээр тулгуурлан малчдад ээлтэй ноолуур түшсэн үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэхэд чиглэсэн зөвлөмж гаргахыг зорилоо.

Эл зорилгоор “Таны бодлоор ноолуур бэлтгэл болон борлуулалтын өнөөгийн байдлыг өөрчлөх шаардлага бий юу?” гэсэн асуултыг хөндөн тавьсан билээ. Судалгаанд оролцсон малчдын 97.8 хувь нь өөрчлөх шаардлагатайг санал болгосон байна.

Зураг 8. Ноолуур бэлтгэх болон боловсруулах үйл ажиллагааг эрчимжүүлэх талаарх санал

Ноолуур бэлтгэл болон боловсруулах үйл ажиллагааг өөрчлөн сайжруулахын тулд нэн тэргүүнд юу хийх хэрэгтэй байгаа талаарх малчин эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн санаа бодлыг Зураг 8-д харуулав. Энэхүү судалгааны үр дүнд тулгуурлан дараах дүгнэлтийг хийж болох юм.

Эмэгтэй малчид жижиг зээл авах, ноолуур бэлтгэх болон боловсруулах хоршоо байгуулахыг илүүтэйгээр дэмжсэн бол, эрэгтэйчүүд төрөөс бодлогоор дэмжих, ноолуурын чиглэлийн үйлдвэр байгуулахыг чухалчлан үзэв. Ер нь хоршиж ажиллах, түүхий ноолуурыг боловсруулах улмаар бүтээгдэхүүн хийхэд бидний мэдлэг дутаж байна, мэдээлэл, сургалт хэрэгтэй болохыг ямагт хөндөж байсныг тэмдэглэх нь зүйтэй.

Ноолуураас олох орлогыг нэмэгдүүлэх боломжийн талаарх малчдын санаа бодол

Судалгааны бас нэг чухал зорилт бол ноолуурын үйлдвэрлэлийн өртөг нэмэгдэх гинжин холбооны үйл явцаас малчин эмэгтэйчүүдийн хүртэх үр ашгийг нэмэгдүүлэх талаар тэдний санаа бодлыг судлах явдал. Малчин эмэгтэйчүүдийн үзсэнээр:

§ Өндөр ашиг шимтэй ямаа үржүүлэх, ямааны ашиг шимиийг нэмэгдүүлэх (65.6%)

Шигтгээ

Ямааг таваарлаг болгох ялангуяа үржлийн ажилд шинжлэх ухааны үндэслэлтэй хандах цаг нь болжээ. Өнөөдөр зөвхөн ноолуурын гарцыг чухалд үзэж “ганзагын худалдаа”-гаар явах нь улсад ч, суманд ч, малчинд ч ашиггүй байна. Ер нь Монголын хамаг ноолуур хил гаалиар гарч, хятадууд улсын үйлдвэрээс илүү үнэ цохиж, Монголын нарийн ноолуурыг өөрийн ноолууртаа сайжруулагч болгон цааш нь экспортод гаргаж, жинхэнэ нэмүү өртөг үйлдвэрлэж байна. Иймд энэ байдлыг бодлогоор өөрчлөх зарим тохиолдолд эрсдлийг ч хүлээн авах хэрэгтэй болж байна. Манай sumaас аль болох малчдын бүлгийн зохион байгуулалт, малын түүхий эдээ хамтарч бэлтгэх, боловсруулах хоршооны зохион байгуулалтыг дэмжих, тооноос чанарт гэсэн бодлого баримталж байна. Ганцаарчилсан ярилцлага. Бууцагаан сумын ИТХ-ын дарга

- § Ноолуураа үнэ хүргэх (53.3%)
- § Зах зээлийн мэдлэг, ноолуурын үр ашгийг нэмэгдүүлэх болон хамтарч ажиллах, ноолуур боловсруулах, бүтээгдэхүүн хийхэд малчдад сургалт хэрэгтэй (30%)
- § Малаа эрүүлжүүлэх (8.9%)
- § Бэлчээрээ хамгаалах (8.9%) тус тус үзжээ.

Цөөнгүй хариулагч отор нүүдэл хийж тарга хүч сайн авахуулж ноолуурын гарцыг нэмэгдүүлэх, ноолуураа чанартай бэлтгэх, хаг, хогноос нь салгаж анхан шатны ангилаал хийх явдал гэж үзэв.

Ноолуурын чиглэлийн гарц сайтай өндөр ашиг шимтэй нутгийн үүлдрийн ямаа үржүүлэх, ноолуураа өндөр үнээр борлуулах нь ноолуураас олох ашиг орлогын хэмжээ нэмэгдэнэ гэж үзэж байгаа нь судалгааны дүнгээс харагдаж байна. Саяхан болтол мал маллахаа малчид өөрсдөө мэднэ гэсэн үзэл хандлага нийгэмд оршиж байсан бол зах зээлийн өрсөлдөөнтэй нийгэмд мэдлэг боловсролтой, мэдээлэлтэй (30%) байх нь мал аж ахуйгаа хөтлөхөд чухал гэдгийг малчид ухаарч байгаагийн илрэл тодорхой хэмжээгээр ажиглагдлаа.

Ноолуур борлуулалтын шат дамжлага олшрох тусам өртөг нэмэгдэх үйл явц эрчимтэй явагдаж өртөг нь байнга нэмэгдэж байдаг. Ноолуурын үйлдвэрлэлийн гинжин холбооны өртөг нэмэгдэх үйл явцад илүү өртөг бүтээхийн тулд зах зээлийн мэдрэмжтэй, эдийн засгийн боловсролтой байсан нь илүү хождог жамтай. Үүнийг малчид мэдэрч эхэлж байна, харин үүнд л төр засгаас, олон улсын байгууллагаас дэмжих шаардлагатай малчид санал болгож байв.

Ямааны үүлдэр угсааг сайжруулах асуудалд санаа зовж байгаа нь ажиглагдсан. Мал хувийн өмчид очсоноор мал эмнэлэг, үржил селекцийн ажил нэг хэсэгтээ орхигдоход хүрч малчид өөрсдөө аргацааж байв. Үүний үр дагавар нь нутгийн малчдын үзэж буйгаар сүүлийн жилүүдэд мал давжаарч, төллөх насандаа нь жирийн үзэгдэл болж байгаа тул мал үржүүлгийн ажлыг зохион байгуулалттай болгохыг чухалчилж байлаа. Мөн малаа эрүүлжүүлэх паразит шимэгчээс ангижруулах нь ноолуурын стандартад сайнаар нөлөөлөх болно гэж үзэв.

Шигтгээ

Малын төрөл нь ойртох, гадна дотны паразит(шимэгч) өвчинд баригдсан, амьдрах чадваргүй дорийтож байгаа тул малыг эрүүлжүүлэхэд сум, малчид их анхаарч Завханы "Буурал", Хөвсгөлийн "Эрчим"-ийн омгийн 20 ухна авчирч ашиглаж эхэлсэн. Суманд мал эмнэлгийн хоршоо үүлдэр сайжруулах ажлыг зохион байгуулж малчдаас үнэ өртгийг нь авдаг. Ганцаарчилсан ярилцлага. Бууцагаан сумын ИТХ-ын дарга

Ноолуураас олох орлогыг нэмэгдүүлэх боломжийн талаарх хувилбаруудыг хүйсээр хүснэгтээр харуулаяа.

Хүснэгт 16. Ноолуурын орлогыг нэмэгдүүлэх боломж, хүйсээр

	Эмэгтэй	Эрэгтэй
Өндөр ашиг шимтэй ямаа үржүүлэх	37.8	27.8
Малаа эрүүлжүүлэх	4.4	4.4
Бэлчээрээ хамгаалах	5.6	3.3
Ноолуураа үнэ хүргэх	24.4	28.9
Малчдад сургалт хэрэгтэй	16.7	13.3
Бусад	2.2	2.2

Судалгаанаас харахад эмэгтэйчүүд өндөр ашиг шимтэй ямаа үржүүлэх, ноолуураас олох ашиг орлогоо нэмэгдүүлэхийг хүсч байгаа бол эрэгтэйчүүд ноолуураа өндөр үнэ хүргэх эрмэлзлэлтэй байгаа нь тодорхой байна.

Шигтгээз

Малчдаас ноолуур авахдаа чанар харгалздаггүй (1, 2, 3-р стандарт), ченжүүд, хятадууд хэдий өндөр үнээр ноолуур авдаг ч тэр дотор 1, 2, 3-р зэрэглэлийн ноолуур аль аль нь ороод явчихдаг, Хятадууд өндөр технологитой тул ноолуурыг өндөр үнээр авч эрсдлийг тооцдоггүй, Хятадууд бутээгдэхүүнээ өндөр үнээр зах зээлд борлуулдаг. Ганцаарчилсан ярилцлага. Бууцагаан сум, Мал аж ахуйн мэргэжилтэн

ДӨРӨВДҮГЭЭР БҮЛЭГ. НООЛУУРЫН САЛБАРЫН ТАЛААР ТӨРӨӨС БАРИМТАЛЖ БҮЙ БОДЛОГО, ҮНДСЭН ЧИГЛЭЛ

4.1. Засгийн газраас авч хэрэгжүүлж буй арга хэмжээ

Монгол Улсын эдийн засгийн гол салбар нь хөдөө аж ахуй бөгөөд нийт ажиллагчдын тал шахам хувь нь тус салбарт ажилладаг. Хөдөө аж ахуйн салбарын дотор мал аж ахуй нь онцгой байрыг өзөлддэг. Манай улсын дотоодын нийт бүтээгдэхүүнд хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний эзлэх хэмжээ 1994-2000 онд дунджаар 36.3 хувь байснаа 2001 онд 26.0 хувь, 2002 онд 20.1 хувь болтлоо буурсан. Энэ нь тухайн жилүүдэд жил дараалан ган, зуд болж олон сая мал хорогсонтой холбоотой.

Хүснэгт 17. Хөдөө аж ахуйн дотоодын нийт бүтээгдэхүүнд мал аж ахуйн салбарын эзлэх хувь

Үзүүлэлт	Он									
	1991	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Дотоодын нийт бүтээгдэхүүнд хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний эзлэх хувь	16.2	37.1	38.0	36.8	34.6	37.5	37.0	33.4	26.0	20.1
ХАА-н бүтээгдэхүүнд мал аж ахуйн салбарын эзлэх хувь	80.0	85.7	85.2	86.8	86.5	87.7	89.8	87.6	82.7	79.9

Эх сурвалж: Монгол улсын статистикийн эмхтгэл 2003

Сүүлийн жилүүдэд ноолуурын салбар нь дотоодын нийт бүтээгдэхүүн /ДНБ/ болон малчдын орлогод тодорхой хэмжээгээр нөлөөлөх болсон. Тухайлбал ноолуурын экспорт 1993-1996 онд 2 дахин нэмэгдэж 33.5-71.2 сая ам доллар болтлоо өсч, нийт экспортод эзлэх хэмжээ 9.2-16.8 хувь болсон бөгөөд 1997-1998 онд буурч, 1999-2000 онд эргэн сэргэсэн боловч 2001 онд дахин багасч 67.8 сая ам доллар болж нийт экспортын 13 хувьтай тэнцэх болжээ.

Монголын ноолуурын үйлдвэрлэлийн оргил үе нь 1991-1996 он байсан бөгөөд үүнд хэдэн хүчин зүйл нөлөөлсөн болно. Эдийн засгийн шилжилтийн эхний жилүүдэд Засгийн газраас макро эдийн засгийн тогтвортой байдлыг хангах бодлогыг бүтцийн бодлоготой хавсарган туштай авч хэрэгжүүлсэн нь шилжилтийн эхний үед хөдөө аж ахуйг хөгжүүлэх үндсэн хөдөлгүүр болж өгсөнд оршино.

Монгол улсын Засгийн газраас 1994 онд дотоодын үйлдвэрийг гадны өрсөлдөөнөөс хамгаалах, дотоодод үйлдвэрлэсэн барааны үнэ цэнийг нэмэгдүүлэх зорилгоор түүхий болон угаасан ноолуурын экспортод хориг тогтоосон. Хориг тогтоосны дараа гадаадын олон компаниуд боловсруулах үйлдвэрүүдээ Монголд байршуулсны үр дүнд ноолуурт боловсруулалт хийх үйлдвэрүүд олноор бий болжээ. Үүний үр дүнд боловсруулаагүй ноолуурын өртөг нэмэгдсэн боловч чанарын хувьд ямар ч сайжралт гараагүй. 1992-1994 онд Засгийн газраас хэрэгжүүлсэн арга хэмжээний үр дүнд:

- § Гадаадын хөрөнгө оруулалтыг татсан
- § Боловсруулах бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэл сайжирсан
- § Малчдад ашиг тодорхой хэмжээгээр буурсан
- § Хууль бус түүхий ноолуурын экспорт ихэсчээ.

1996 онд ноолуурын экспортод хориг тавьж, 1997 онд нэг кг боловсруулаагүй ноолуурт 4000 төгрөг буюу тухайн үеийн ханшаар 5 ам доллартай тэнцэх экспортын татвараар сольсон.

Энэхүү татвар нь одоо хүртэл хүчинтэй байгаа хэдий ч уг арга хэмжээ нь албан ёсны экспортод саад учруулж, харин ноолуурыг хууль бусаар гаргах албан бус экспортыг нэмэгдүүлснээр татвар хураалт үр ашиг муутай болсон. 1996-1997 онд экспортын хоригийг цуцалсан энэ үед Монгол Улс дэлхийн худалдааны байгууллагын гишүүн болсон, дотоодын боловсруулагчдын чадавх буурсан, ноолуурын үнэ өссөн, хууль бус наймаа багасч байжээ. Харин түүхий ноолуурт 4000 төгрөгний татвар тогтоосноор түүхий ноолуурын өрсөлдөөн нэмэгдэж, хятадууд малчдаас өндөр үнээр ноолуур авах болжээ.¹³

Монгол Улсад үйл ажиллагаагаа явуулж байгаа ноолуурт анхан шатны боловсруулалт хийдэг үйлдвэрүүд өхэндээ өөр өөр зэрэглэлийн ноолуурыг адил үнээр худалдан авч байснаас малчид ямааныхаа ноолуурын чанарыг сайжруулах талаар төдийлөн анхаарахгүй зөвхөн гарцыг нэмэгдүүлэх сонирхол давамгайлснаас ноолуурын чанар муудах хандлага бий болсон. Иймд Монгол Улсын Засгийн газар "**Ноолуур**" хөтөлбөрийг 2000 оны 114 дүгээр тогтоолоор баталж, мөн оны 199 дүгээр тогтоолоор нэмэлт өөрчлөлт оруулан хэрэгжүүлж байна. Уг хөтөлбөрийн зорилго нь: Монгол Улсын ноолууран бүтээгдэхүүний өрсөлдөх чадварыг дээшлүүлэхэд чиглэгдэж байгаа болно.

Тус хөтөлбөрийн хүрээнд дараах зорилтуудыг дэвшүүлэн шат дараатай хэрэгжүүлж байна. Үүнд:

- § Ямааны үүлдэр угсаа, ноолуурын чанарыг сайжруулах,
- § Ээрэх сүлжих, нэхэх хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх замаар түүхий эдийг дотооддоо боловсруулж эцсийн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийг өргөжүүлэх,
- § Бүтээгдэхүүний чанар, загвар хийцийг сайжруулан нэр төрлийг олшруулж, экспортыг нэмэгдүүлэх.

Мөн түүнчлэн ямаан сүргийн үүлдэрлэг байдал, ашиг шимиийг дээшлүүлэх, эрүүл мэндийг хамгаалах, арчилгаа, маллагааны нөхцлийг сайжруулахад чиглэгдсэн олон хөтөлбөр төслийг хэрэгжүүлж байна. Үүнд:

"Малын чанар, үржлийн ажил, үйлчилгээг сайжруулах үндэсний хөтөлбөр" Засгийн газрын 1997.04.30-ны өдрийн 105 дугаар тогтоолоор батлагдсан. Зорилго нь: Мал сүрэгт явуулах үржлийн ажил, үйлчилгээг зах зээлийн шаардлагад нийцүүлэн явуулж, ашиг шимиийн гарц чанарыг дээшлүүлэх, "Мал сүрэг бол үндэсний баялаг мөн бөгөөд төрийн хамгаалалтанд байна" гэсэн үндсэн хуулийн заалтын гол нөхцлийг бүрдүүлэхэд оршино. Уг хөтөлбөр 2005 он хүртэл хэрэгжинэ.

"Малын эрүүл мэнд хөтөлбөр" Засгийн газрын 1999.04.21-ний өдрийн 64 дүгээр тогтоолоор батлагдсан. Зорилго нь: Мал сүрэг, аж ахуйн зориулалтаар үржүүлж буй амьтдын эрүүл мэндийг хамгаалах тогтолцоог боловсронгуй болгож, ажил үйлчилгээний чанарыг дээшлүүлэх үндсэн дээр Монгол орон мал, амьтны аюулт болон гоц халдварт өвчнүүдээс тайван байгааг бататгах, нийгэм эдийн засгийн үлэмж хохирол учруулдаг халдварт, паразиттах өвчнөөс мал сүргийг эрүүлжүүлэх, урьдчилан сэргийлэх арга хэмжээг сайжруулж мал, амьтны өвчлөл халдварталтын хэмжээг аюулгүй түвшинд хүргэх улмаар улсын экспортын боломжийг бүрдүүлэхэд чиглэгдэнэ. Хөтөлбөрийг 1999 оноос 3 үе шаттайгаар 2010 он хүртэл хэрэгжүүлнэ.

"Мал сүргийг ган зудаас хамгаалахад туслах үндэсний хөтөлбөр" Засгийн газрын 2001.03.13 –ны өдрийн 47 дугаар тогтоолоор батлагдсан. Хөтөлбөрийн зорилго нь: Мал сүргийг ган зудаас сэргийлэн хамгаалах, ган, зуд тохиолдсон үед авах арга хэмжээ болон учирсан хохирлыг нөхөх тогтолцоог боловсронгуй болгож, тусламжийн сүлжээг бүрдүүлж, малчид, мал бүхий иргэд болон бүх шатны төрийн захиргааны байгууллагуудын үүрэг

¹³ Ralph A. Van Gelder. Livestock products marketing sector analysis, UB, 2000

хариуцлагыг тодорхойлж, мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийн тогтвортой хөгжлийг хангахад чиглэгдсэн бодлого, зохицуулалт дэмжлэг туслалцаа үзүүлэхэд оршино. Энэхүү хөтөлбөрийг 2001-2005 онд хэрэгжүүлнэ.

"Усны үндэсний хөтөлбөр" Засгийн газрын 1999.03.10-ны өдрийн 43 дугаар тогтооолоор батлагдсан. Зорилго нь: хөдөөгийн хэрэглэгчдийг чанартай хүрэлцээтэй усаар найдвартай хангах, усны нөөцийг нөхөн сэргээх, усыг хомсдох, бохирдохос хамгаалах замаар эдийн засаг, нийгмийн тогтвортой хөгжилд дэмжлэг үзүүлэхэд чиглэгдэнэ. Хөтөлбөрийг 3 үе шаттайгаар 2010 он хүртэл хэрэгжүүлнэ.

"Цагаан хувьсгал үндэсний хөтөлбөр" Засгийн газрын 1999.06.30-ны өдрийн 105 дугаар тогтооолоор батлагдсан. Зорилго нь: Мал аж ахуйн үйлдвэрлэлийн дотоод нөөц бололцоог дайчлан ажиллаж, сүү цагаан идээний үйлдвэрлэл эрхэлж ирсэн уламжлалыг сэргээх, боловсруулах жижиг үйлдвэрийг хөгжүүлэх, бүтээгдэхүүнийг зах зээлд нийлүүлэх тогтолцоо бүрдүүлэх замаар хүн амын сүү, цагаан идээний хангамжийг сайжруулах, малчид хөдөөгийн иргэдийн орлогыг нэмэгдүүлэн орон нутагт ажлын байр шинээр бий болгоход оршино. Тус хөтөлбөрийг 2 үе шаттайгаар 2006 он хүртэл хэрэгжүүлнэ.

"Бөөний худалдааны сүлжээ" хөтөлбөрийг Засгийн газрын 2001 оны 219 дүгээр тогтооолоор батлан хэрэгжүүлж байна. Энэхүү хөтөлбөр нь хүн амыг чанар сайтай хүнс, өргөн хэрэглээний бараагаар, үйлдвэрийг түүхий эдээр тасралтгүй хангах, бараа, түүхий эдийн бэлтгэл, нийлүүлэлтийн зохистой тогтолцоо бий болгох, бараа түүхий эдийн хадгалалт, тээвэрлэлтийг оновчтой болгох замаар зах зээлийн бодит үнийн түвшинг бууруулж, хот хөдөөгийн хоорондох үнийн зөрүүг багасгахад чиглэгдсэн болно.

4.2. Ноолуурын зах зээл дэх олон улсын чиг хандлага

Ноолуур нь жилд ойролцоогоор нэг тэрбум амдолларын орлоготой салбар. Үүгээрээ тансаг эдлэл гэж нэрлэгдэх болсон юм. Тансаг бүтээгдэхүүний эрэлт хэрэгцээ дэлхий даяар нэмэгдэж байгаа бөгөөд бууралт гарсан 1997-1998 онуудыг эс тооцвол дэлхийн хэмжээнд жигд тэнцвэртэй хөгжих байна. Тансаг бүтээгдэхүүний эрэлт хэрэгцээ нэмэгдэх болсонд хүн амын өсөлт, орлогын түвшин дээшилсэн нь таатайгаар нөлөөлж байна.

Сүүлийн жилүүдэд ноолууран бүтээгдэхүүний чанар, брэнд, нэрийн талаарх хэрэглэгчдийн мэдлэг дээшилж тэд үнэтэй ч илүү сайн чанартай бүтээгдэхүүн худалдан авах сонирхол бий болж байна. Эл хандлага ялангуяа Азид харьцангуй их байгаа бөгөөд Японы хэрэглэгчид дэлхийд үйлдвэрлэж буй бүх тансаг бүтээгдэхүүний 30-40 хувийг худалдан авч байна.

Тансаг эдлэлд тооцогдог ноолууран бүтээгдэхүүний дэлхийн зах зээл дээрх эрэлт хэрэгцээ нь орлогын хэмжээнээс ихээхэн хамаардаг. Энэхүү бүтээгдэхүүнийг хэрэглэгчдийн худалдан авах чадвар нь богино хугацаанд нөхөгддөг учраас ноолуурын салбар нь бусад уламжлалт салбаруудтай харьцуулбал эдийн засгийн хямралаас илүү богино хугацаанд гарч сэргэх чадвартай.

Боловсруулагдаагүй ноолуурын эрэлт хэрэгцээ ч цаашид өссөөр байх бөгөөд Монгол Улс дэлхийд боловсруулагдаагүй ноолуурын цар хүрээгээрээ хоёрдогч үйлдвэрлэгч болох өөрийн давуу байр суурийг ашиглан ноолуурын үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэхийн зэрэгцээ чанарыг сайжруулах талаар онцгой анхаарах шаардлага гарч байна.

БНХАУ нь боловсруулагдаагүй ноолуурын дэлхийн хамгийн том бэлтгэн нийлүүлэгч ба боловсруулагч юм. Кианг Диар болон Эрдос зэрэг томоохон компаниуд нь ойролцоогоор

дэлхийн нийт бохир ноолуурын 20 орчим хувийг боловсруулдаг бөгөөд сүүлийн жилүүдэд бохир ноолуурын зах зээлийн үнийг тодорхойлоход эдгээр компаниуд нөлөөлж байна.

Дэлхийн худалдааны байгууллагад Хятад улс элссэнээр тэдний ноолуур үйлдвэрлэгчид урьд өмнө хязгаартай байсан зах зээлд илүү өргөнөөр нэвтрэх, хөгжингүй орнуудад гаргадаг бэлэн бүтээгдэхүүний экспортыг үлэмж хэмжээгээр нэмэгдүүлэх боломж бүрдэж байна. БНХАУ дэлхийн худалдааны байгууллагын гишүүн болсны дараа тансаг бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэдэг Европын зарим пүүсүүд үйлдвэрлэлийнхээ зарим шат дамжлагыг Хятад руу нүүлгэн байршуулж байна.

Дэлхийн зах зээл дээрх ноолуурын эрэлт хэрэгцээ нь цаашид БНХАУ-ын түүхий ноолуур болон ноолууран бэлэн бүтээгдэхүүнийг нийлүүлэх хүчин чадлыг давах магадлал улам бүр нэмэгдсээр байна.

Ийнхүү Хятад улсын боловсруулах үйлдвэрүүдийн ноолуурын эрэлт хэрэгцээ нэмэгдэхийн зэрэгцээ дотоодынх нь нийлүүлэлт буурч байгаа нь Монголын ноолуурын эрэлт хэрэгцээг нэмэгдүүлэх магадлал өндөр байна. Иймд энэхүү нөхцөл байдлыг Монгол Улс өөртөө ашигтайгаар зохицуулах шаардлага зүй ёсоор урган гарч байна.

Гадаад зах дээрх эдгээр эерэг нөхцлийн үр ашгийг хүртэхийн тулд Монгол Улс чөлөөт худалдаанд сөргөөр нөлөөлдөг гажуудлыг арилгах замаар дотоодын боловсруулах үйлдвэрүүдийнхээ үр ашгийг сайжруулах шаардлагатай.

ДҮГНЭЛТ

“Ноолуурын үйлдвэрлэлийн өртөг нэмэгдэх үйл явц: Эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн оролцоо” судалгааг НҮБ-ын Эмэгтэйчүүдийн Хөгжлийн Сангийн захиалгаар Зохистой Хөгжлийн Жэндэр Төвийн судалгааны баг бүрдүүлэн хамtran гүйцэтгэв.

Энэхүү судалгааны хүрээнд ноолуурын үйлдвэрлэлийн гинжин холбоо, гинжин холбооны шат дамжлага тус бүрт өртөг нэмэгдэх үйл явц, ноолуурын үйлдвэрлэл явагдах бүхий л эргэлтэд эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн оролцож буй байдал, бүр тодруулбал уг салбарт тэдний гүйцэтгэж буй үүрэг, ачаалал, түүнээс хүртэж буй үр ашгийг жендерийн агуулгаар микро (өрх айл), дунд түвшинд (орон нутгийн засаг захиргаа, худалдааны сүлжээ, зах зээл, үйлдвэр) судалж макро түвшний эдийн засгийн үр ашиг, ач холбогдлын хүрээнд хийсэн судалгаа шинжилгээ, баримт бичиг, эх сурвалжаар баяжуулан задлан шинжиллээ.

Макро түвшин

Монгол Улс жилдээ 3500 тонн ноолуур бэлтгэдгээс 40-50 хувийг түүхийгээр нь, 30 орчим хувийг самнасан буюу бөмбөгөн хэлбэрээр экспортолж, 20-30 хувиар нь бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж байгаа цар хүрээгээрээ дэлхийн ноолуурын зах зээлийн 1/3 орчим хувийг эзэлж байна. Гол экспортлогч орнуудын тоонд Япон, Их Британи, АНУ орж байна.

- § Ноолуурын салбарт нийт ажиллах хүчиний 16 хувь нь ажиллаж, ДНБ-д долоо орчим хувийг эзэлдэг байна. Нийт ноолуурын 60 хувийг “Говь” ХК, Монгол Амикал, Буян, Мон Форте зэрэг үйлдвэрүүд боловсруулж байна.
- § Ноолуурын үйлдвэрлэлийн гинжин холбоонд оролцож өртөг бүтээгч гол субъектууд нь малчин, наймаачин, үйлдвэрлэгч болж байгаа бөгөөд “дотоодын үйлдвэрүүдэд ноолуур бэлтгэн нийлүүлнэ гэсэн нэг чиг шугам дээр давхцаж байгаа ч ноолуурын үнэ, чанарын асуудал дээр дээрх оролцогч талууд ашиг сонирхолтын өөр өөр байр суурьтай байна.
- § Малчин, наймаачин, үйлдвэрлэгч нь өртөг нэмэгдэх үйл явцад оролцогч гол талууд бөгөөд эдгээрийн хооронд зах зээлийн зөв бүтэцтэй орчин бий болоогүй байгаа нь энэхүү гинжин холбоонд оролцогч аль нэг тал хохирох үзэгдэл түгээмэл байна. Ялангуяа ноолуурын үйлдвэрлэлийн гинжин холбоонд анхны өртөг бүтээн оролцдог малчдад энэхүү үзэгдэл түгээмэл байгаа нь судалгаанаас тодорхой харагдлаа.
- § Ноолуур үйлдвэрлэгчдэд тохиолдож буй гол бэрхшээл нь зах зээлийн үнийн эрсдэлд ихээхэн өртдөг, ноолуурын үнэ тогтоход ямар ч нөлөө үзүүлж чаддаггүй, одоогийн байдлаар манай улсын ноолуурын зах зээл хятад улсын ноолуурын үйлдвэрлэл, бизнес эрхлэгчдээс ихээхэн хамааралтай байна.
- § Дэлхийн ноолуурын зах зээл дээр ноолуурын чанарын үнэлгээний гол шалгуур нь ноолуурын голч, гэвч сүүлийн жилүүдэд ноолуурын чанар, стандартыг сайжруулахад ноолуурын үйлдвэрлэлийн гинжин холбоонд оролцогч талуудын хамтын ажиллагаа, мэдлэг мэдээлэл дутагдаж байгаа нь судалгаанаас харагдаж байна.
- § Ноолуурын гинжин холбооны аль ч шатанд ноолуур, ноолуuran бүтээгдэхүүний чанар, зах зээлийн үр ашгийн асуудал анхаарал татсан асуудал болон хувирчээ. Монголын ноолуурын 40 хувь нь дэлхийн ноолуурын стандарттаас бүдүүн ширхэгтэй байгаа нь хоёрдогч эх үүсвэрийн дүн шинжилгээнээс харагдаж байна.
- § Монгол Улс дэлхийн ноолуурын зах зээл дээр тэргүүлэгч орнуудын тоонд зүй ёсоор орж байгаа ч түүхий ноолуурыг хууль бусаар хил гаалиар гаргах нь ноолуурын үйлдвэрлэлд

оролцогч талуудын өртөг нэмэгдэх үйл явцад төдийгүй Монгол Улсын эдийн засгийн ашиг сонирхолд сөргөөр нөлөөлж байгаа нь ихээхэн анхаарал татсан асуудал болж байна.

Өнөөгийн байдлаар ноолуурын салбарт бизнес төлөвлөгөө, төлөвлөлт үндсэндээ байхгүй, мөн ноолуурын үйлдвэрлэл, түүнд оролцогч талуудыг аливаа эрсдлээс хамгаалсан хууль эрх зүйн орчин бүрэлдэж амжаагүй байна.

Ноолуур бэлтгэл, борлуулалтад оролцогчдод ноолуурын стандартаас хамаарсан татварын бодлого илт үгүйлэгдэж байгаа нь судалгаанаас харагдаж байна.

Ноолуурын салбарыг дэмжих, хөгжүүлэхэд чиглэсэн банкны тогтолцоо, ялангуяа үйлдвэрлэгчдийн хувьд бэлэн мөнгөний хомсдолд орох, зээлийн хүү өндөр тул нь зээл авах боломж хумигдмал байна.

Мезо, Микро түвшин

Судалгаанд хамрагдсан малчин өрхийн мал сүргийн ерөнхий бүтцэд ямаа зонхицж байна. Өрхийн эдийн засагт ноолуурыг 100 хувь өндөр ашиг шимтэй гэж үзсэн бөгөөд их төлөв орон нутгийн түүхий эдийн ченжүүдээр дамжуулан борлуулдаг байна. Түүхий эдийн борлуулалтад жөндэрийн үүрэг оролцоог авч үзвэл эрэгтэйчүүдийн үүрэг зонхицдог болох нь тодорхой харагдлаа.

Малчин өрхийн мөнгөн орлого нь ямааны тооноос шууд хамааралтай болох нь судалгааны дүнгээс харагдав. Малын түүхий эдээс олсон орлогын дийлэнх нь хоол хүнс, хувцас хунар хүүхдийн сургалттай холбоотой зардалд хуваарилагддаг ажээ.

Эмэгтэйчүүд ноолуур бэлтгэх бүхий л үйл ажиллагаанд оролцохын зэрэгцээ өрх гэрийн ажил хөдөлмөр, сүү цагаан идээ боловсруулах, гэр бүлийн гишүүдээ асран халамжлах зэрэг цаг хугацаа шаардсан өдөр тутмын ажил үйлчилгээг тогтмол хийдэг жендэрийн дүр үүргийн уламжлалт хэв шинжид тулгуурласан хөдөлмөрийг гүйцэтгэж байгаа нь судалгаанаас харагдаж байна. Малчин эмэгтэйчүүдийн гэрийн хөдөлмөр нь өртөг бүтээдэггүй, зах зээлээс холуур байгаа тул нийгмийн болоод эдийн засгийн ач холбогдолгүй мэт төсөөлөгдөж байгаа бол эрэгтэйчүүд ихэнх тохиолдолд хүйс хоорондын уламжлалт хуваариар бүтээлч өртөг бий болгодог хөдөлмөр эрхлэгчид (мал маллах, малын бүтээгдэхүүнээ борлуулах) болон хувирч байна.

Судалгаанд хамрагдсан Баянхонгор аймгийн гурван сумын малчин өрх жилд хамгийн бага нь 1-9 хүртэл кг, хамгийн их нь 80-115 кг ноолуур бэлтгэдэг байна. Ноолуурын дундаж гарц 300 орчим грамм бөгөөд ноолуурын хэмжээ ямааны тооноос шууд хамаарч байгаа нь судалгаанаас харагдаж байна.

Ноолуур бэлтгэлд өрхийн эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн оролцоо

Ноолуур бэлтгэлийн үе шат нь ноолуурын үйлдвэрлэлийн гинжин холбоонд оролцож байгаа хамгийн гол дамжлага бөгөөд үндсэндээ 3-4 үе шатыг дамждаг үйл явц бөгөөд самнах, хялгаслах, ялгах, савлах шат дамжлагыг агуулдаг болох нь судалгааны баримтаар харагдлаа. Ноолуур бэлтгэлд эмэгтэйчүүд хялгаслах, ялгах шат дамжлагыг илүү гүйцэтгэдэг бол эрэгтэйчүүд самнах, савлах шат дамжлагад илүү оролцож байна. Ноолуур бэлтгэлд хүүхдийн хөдөлмөр тодорхой хэмжээгээр хэрэглэгддэг нь ямаа самнаад 6.7 хувь, хялгаслах, ялгах, савлахад 5.6 хувьтай оролцдог гэж хариулснаас харагдлаа.

Ноолуур борлуулалт, өрхийн эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн оролцоо

Ноолуур бэлтгэж буй малчин өрх ноолуурыг дөрвөн төрлийн сувгаар дамжуулж борлуулалтанд оролцдог ч нийт судалгаанд оролцогчдын үзсэнээр 62.2 хувь нь ноолуураа нутгийн ченжүүдэд зарах буюу ченжүүтэй “бараа солилцох” хэлбэрээр арилжаалдаг, 32.2 хувь нь аймгийн төв орж борлуулдаг байна.

Малчид ноолуур борлуулалтын гинжин холбоонд оролцоход ноолуурын хэмжээ ихсэхийн хирээр төв суурин руу, ноолуурын хэмжээ багасахын хэрээр ойр буюу орон нутагтаа, гэрийн гаднаасаа гэсэн 2 чиглэлээр оролцож байна.

Эмэгтэйчүүд ноолуур бэлтгэлийн шат дамжлагад бараг эрчүүдтэй эн тэнцүү оролцож байгаа ч зах зээлд борлуулах үйл ажиллагаанд эрэгтэйчүүд илүү (62.2%) оролцож байгаагаас үзвэл эрэгтэйчүүдэд эдийн засгийн эрх мэдэл илүүтэй төвлөрч байгааг харуулж байна.

Ноолуурын орлого, түүний хуваарилалт

Ноолуурын орлого малчин өрхийн орлогод дийлэнхийг бүрдүүлдэг онцлогтой байна. Ноолуурын орлого нь өрхийн орлогын 80-100 хувийг бүрдүүлдэг гэж нийт судалгаанд оролцогчдын 73.3 хувь нь үзлээ. Ямааны тоо нэмэгдэхийн хирээр ноолуураас олох орлого, ашиг нэмэгдэж байлаа.

Нийт судалгаанд хамрагдсан малчин өрх ноолуураас жилдээ 31 сая орчим төгрөгний орлого олж байна. Энэ нь жилдээ нэг өрх дунджаар 350.000 орчим төгрөгний, сард 30.000 орчим төгрөгний орлоготой болж байна. Малчин өрх ноолуураас олсон орлогыг бий болгохын тулд зарцуулсан зардал, хөдөлмөрийн хөлс, бэлчээрийн үнэ өртөг, мал эмнэлгийн зардал гэх мэт ямаа маллагаатай холбоотой, ямааны аж ахуйн дэд бүтцийг сайжруулахтай холбоотой зардлыг тооцохгүй байгаа нь судалгааны дүнгээс харагдаж байна.

Мөн ноолуурын борлуулалтад нөлөөлдөг хүчин зүйл бол ямааны ноолуурын чанар, стандартыг тэр болгон мөрддөггүй, анхан шатанд ялгалт хийдэггүй нь малчдын орлого багасахад тодорхой хэмжээгээр нөлөөлж байна.

Малчид зөвхөн ноолуурын үнийг өсгөх нь ноолуураас олох ашиг орлого нэмэгдэнэ гэсэн өрөөсгөл үзэл бодолтой байгаа нь судалгааны явцад ажиглагдав.

Ноолуурын орлогын дийлэнх нь малчин өрхийн хоол хүнс, хувцас хунар гэх мэт анхдагч хэрэгцээнд нь зарцуулагддаг бөгөөд эмэгтэй, эрэгтэйд гэсэн жендерийн агуулгаар орлогын нарийн хуваарилалт байдаггүй нь мал аж ахуйн үйлдвэрлэлээ дундаа эрхэлдэг онцлогтой нь уялддаг байна. Мөн түүнчлэн сүүлийн жилүүдэд ямааны тоо эрс цөөрснөөс ноолуураас олох орлого багасч дөнгөж амиа аргацаахад хүргэж байна.

Ноолуурын үйлдвэрлэл, бизнесийг дэмжих орчин ба нэн тулгамдаж буй хэрэгцээний талаарх малчдын санаа бодол

Ноолуурын үйлдвэрлэлийн гинжин холбооны анхан шатны үйлдвэрлэлд чухал үүрэгтэй оролцдог малчдад орон нутгийн засаг захиргааны байгууллагын зүгээс үзүүлж буй дэмжлэг туслалцаанд сэтгэл дундуур байна. Ялангуяа бэлчээр байгалийн нөөцийн менежмент, худаг ус, ямааны үүлдэр угсаа, мэдээллийн түгээлтийн талаарх бодит дэмжлэг нийт малчдад хүрч чадахгүй байна. Ноолуурын салбарт малчдад дэмжлэг ихээхэн хэрэгтэй

байгаа нь нийт судалгаанд оролцогчдын 81.1 хувь нь хүлээн зөвшөөрсөнөөс илэрхий байна.

Судалгаанд оролцогчдын үзсэнээр 27.8 хувь нь ямаатай болох 23.3 хувь нь ноолуурын үнэ ханшийг өсгөх, 8.8 хувь нь ноолуурыг нэгдсэн журмаар зохион байгуулалттай хүлээн авдаг тогтолцоотой болох, 6.7 хувь нь ноолуур түшиглэн жижиг үйлдвэр байгуулах, энэ талаар малчдад ноолуурыг хагас боловсруулах, анхан шатны боловсруулалт хийх, ноолуур түшсэн хоршоо байгуулах, хоршооны талаар болон ноолуурын ашиг шимийг нэмэгдүүлэх чиглэлээр сургалт мэдээлэл хэрэгтэй байгаа бөгөөд энэ бүхэнд дэмжлэг хэрэгтэй гэж үзлээ. Ялангуяа малжуулах хөтөлбөрт хамрагдахад төр болон улсын байгууллагын буцалтгүй тусламж чухал гэдгийг тэмдэглэж байв.

Ноолуур бэлтгэл болон борлуулалтын өнөөгийн байдлыг өөрчлөх шаардлага

Нийт судалгаанд оролцогчдын 97.8 хувь нь ноолуурын бэлтгэл болон борлуулалтын өнөөгийн байдлыг өөрчлөх шаардлагатай гэжээ. Эмэгтэй малчдын үзсэнээр жижиг зээл авах, ноолуур бэлтгэх болон боловсруулах хоршоо байгуулахыг илүүтэй дэмжсэн бол харин эрэгтэйчүүд төрөөс бодлогоор дэмжих, орон нутгийн ноолуурын чиглэлийн үйлдвэр байгуулахыг чухалчлан үзэж байгаа нь судалгаанаас харагдлаа. Мөн хоршиж ажиллах, түүхий ноолуурыг боловсруулах улмаар бүтээгдэхүүн хийхэд мэдлэг мэдээлэл, сургалт хэрэгтэй байгааг ямагт хөндөж байсныг тэмдэглэх нь зүйтэй.

Ноолуураас олох орлогыг нэмэгдүүлэх боломжийн талаарх малчдын санаа бодол

Ноолуураас малчин эмэгтэйчүүдийн хүртэх үр ашгийг нэмэгдүүлэх талаар өндөр ашиг шимтэй таваарлаг ямаа үржүүлдэг болгох (65.6%), ноолуураа үнэ хүргэх (53.3%), зах зээлийн мэдлэг, ноолуурын үр ашгийг нэмэгдүүлэх болон хамтарч ажиллах, ноолуур боловсруулах, бүтээгдэхүүн хийх талаар малчдад сургалт хэрэгтэй (30%) хэмээн үзэж байгаа нь нэн тэргүүний зорилтууд болж байна

Ноолуурын чиглэлийн гарц сайтай өндөр ашиг шимтэй нутгийн үүлдрийн ямаа үржүүлэх, ноолуураа өндөр үнээр борлуулснаар ноолуураас олох ашиг орлого нэмэгдэнэ болно гэж үзэж байгаа нь судалгааны дүнгээс харагдаж байна.

- § Ноолуурын гинжин холбооны өртөг бүтээх үйл явцад оролцохдоо малчин эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүд ноолуурын өртгийг бүрэн тооцож чадахгүй, ноолуурын гинжин холбооны өртгийн бүтцээ мэдэхгүй байна. Өөрөөр хэлбэл малчин нэг кг ноолуур ямар өртгөөр бүтдэгийг сайтар тооцохгүй байгаа нь судалгаанаас харагдлаа. Өнөөгийн байдлаар малчин өрх ноолуур үйлдвэрлэхэд зарцуулсан бэлчээр, байгалийн нөөцийг өртөгтүй ашиглаж байгаа билээ.
- § Малчид ноолуурын үнийг ямагт өсгөх сонирхолтой ч үнийн өөрчлөлтөд ямар ч нөлөө үзүүлж чаддаггүй байна.
- § Малчид ноолуурыг үнэтэй борлуулах сонирхолтой бол дотоодын үйлдвэрүүд хямд ноолуур авах бодлого баримталж байгаа нь ноолуурын үйлдвэрлэлийн гинжин холбоонд өртөг бүтээгч аль нэг тал хохироход хүрч байна.
- § Мөн ноолуурын борлуулалтад сэргөөр нөлөөлдөг хүчин зүйл бол ямааны ноолуурын чанар, стандартыг тэр болгон мөрддөггүй, анхан шатанд ялгалт хийдэггүй нь малчдын орлогод нөлөөлж байна.

Төрөөс малчдад малчин өрхийн малын бэлчээр ашигласан төлбөрийг чөлөөлөх, малчин өрхийн нэг хүүхдийн их дээд сургуульд суралцах сургалтын төлбөр, ЕБС-ийн дотуур байранд сурдаг хүүхдийн зардлыг төр хариуцдаг, худаг уст цэг засах, бэлчээрийн хорьтон мэрэгчидтэй тэмцэх, мал эмнэлгийн арга хэмжээнд улсын төвлөрсэн төсвөөс хөрөнгө зориулдаг зэрэг нэлээдгүй арга хэмжээ авч байгааг мөн дурьдах нь зүйтэй юм. Харин нийт малчдад хэр хүртээмжтэй байгаа эсэх нь мөн л анхаарал хандуулах асуудлын нэг билээ.

ЗӨВЛӨМЖ

Судалгааны үр дүнд тулгуурлан дараах зөвлөмжийг дэвшүүлэн тавьж байна.

Бодлогын түвшинд

- § Төр засгийн макро эдийн засагт ялангуяа ноолуурын салбарт баримталж буй бодлого нь ноолуурын үйлдвэрлэлийг дотооддоо дэмжсэн, оролцогч талуудад жигд хүртээмжтэй байх арга хэмжээг авах шаардлагатай байна. Ялангуяа ноолуурын үйлдвэрлэлд оролцогчдыг аливаа эрсдлээс сэргийлэх орчныг бүрдүүлэх;
- § Ноолуурын салбарын бизнес төлөвлөгөөг боловсруулах;
- § Ноолуурын салбарыг дэмжих, хөгжүүлэхэд чиглэсэн банкны тогтолцоог бий болгох;
- § Түүхий ноолуурт оногдуулах татварын бодлогыг боловсронгуй болгох;
- § Ноолуур бэлтгэл, борлуулалтад оролцогчдод ноолуурын стандартаас хамаарсан татварын бодлогыг хэрэгжүүлэх;
- § Ноолуурын салбарт анхан шатны өртөг бүтээж буй малчин эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн гүйцэтгэж буй үүрэг, ач холбогдлыг бодлогоор дэмжих, үүний тулд Засгийн газраас баталсан “Ноолуур” хөтөлбөрийг хэрэгжих бодит үндэслэлийг хангаж хөтөлбөрт малчин эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн оролцоог тусгах;
- § Төр засгаас хандивлагчдын буцалтгүй тусламж, зээлийг ноолуурын үйлдвэрлэл эрхэлж байгаа малчин өрхийн эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн анхан шатны үйлдвэрлэлийг дэмжихэд чиглүүлэх;
- § Ямааны тоо толгойноос өрхийн амьжиргааны түвшин шууд шалтгаалж буйг харгалзан, юуны өмнө малчин өрхийн орлогыг нэмэгдүүлэх, малжуулах хөтөлбөрийн хүрээнд “Ямаажуулах” төсөл хэрэгжүүлэх, тухайлбал Баянхонгор аймгийн сонгогдсон гурван сум нь зудын жилүүдэд нийт мал сүрэг түүний дотор ямаан сүргийн 70-80 хувийг хорогдуулсан тул малжуулах төсөлд хамруулах;
- § Малын даатгалын тогтолцоог бий болгох;
- § Ноолуур бий болгох, бэлтгэх үйл явц хүнд бөгөөд нөр их гар хөдөлмөр шаарддаг тул малчин эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн ажлын ачааллыг хөнгөвчилсөн хямд өртөгтэй техник технологи нэвтрүүлэх, энэ асуудалд олон улсын байгууллага, хандивлагчдын анхаарлыг хандуулах;
- § Ноолуур түшиж амьдардаг малчин эмэгтэйчүүдийг дэмжих, эдийн засгийн эрх мэдлийг нэмэгдүүлэхийн тулд хоршоо, жижиг үйлдвэрлэл эрхлэх хүсэлтэй эмэгтэйчүүдэд Засгийн газрын шугамаар хэрэгжиж буй “Өрхийн амьжиргааг дэмжих хөтөлбөр”, “Хөдөөгийн хөгжлийг дэмжин ядуурлыг бууруулах хөтөлбөр”-тэй уялдуулан эргэн төлөх нөхцөлтэйгээр хөнгөлттэй зээл олгох;
- § Ноолуурын бүтээмжит байдлыг нэмэгдүүлэх чиглэлээр өндөр ашиг шимтэй үүлдэр угсааны ямааг сонгон үржүүлэх, малчин эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдэд ноолуурын гинжин холбооны өртөг нэмэгдэх үйл явцаас нэн чухал ашиг хүртэгч гэж үзэн завсрын шат дамжлагыг цөөрүүлэх зорилгоор малчин, үйлдвэрлэгч (малчдын хувьд үйлдвэр нь

хэрэглэгч болж байгаа юм) хоёрын хоорондын мэдээллийн систем, бизнесийн сүлжээг бий болгох;

- § Ноолуурын гинжин холбооны өртөг нэмэгдэх үйл явцад анхны өртөг бүтээж буй эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдэд хоёр чиглэлийн үйл ажиллагаа явуулах шаардлагатай байна. Үүнд түүхий ноолуур бэлтгэж байгаа бэлтгэлийн үе шатанд ноолуурын чанар, стандартын ангилал хийх, зах зээл, бизнесийн мэдээлэл сургалтыг зохион байгуулах, хоёрдугаарт ноолуурын ашгийг малчдад өгөөжтэй болгох зорилгоор жижиг дунд үйлдвэр бий болгох анхны хөрөнгө оруулалтыг хийх;

Үйл ажиллагааны түвшинд (НҮБ-ын ЭХС)

- § Малчид ноолуурын үйлдвэрлэлийн гинжин холбооны өртөг нэмэгдэх үйл явцад илүү өртөг бүтээхийн тулд зах зээлийн мэдрэмжтэй, эдийн засгийн боловсролтой байхыг мэдэрч эхэлж байгааг анхаарч төр засгаас, олон улсын байгууллагаас туслах;
- § Судалгаанд оролцсон эмэгтэйчүүдийн санал болгосноор ноолуурын чиглэлийн анхан шатны боловсруулалт хийх чиглэлээр төсөл хэрэгжүүлэх;
- § Эмэгтэйчүүд ноолуурыг түүхийгээр нь зах зээлд нийлүүлэхээс илүү угаах, самнах улмаар бүтээгдэхүүн хийх сонирхолтой байгаа нь судалгаагаар тодорхой харагдсан тул эмэгтэйчүүд эрэгтэйчүүдийн хоршоо, хамтлаг байгуулан сургалтад хамруулах, энэ чиглэлийн үйл ажиллагаанд хөрөнгийн болоод техникийн дэмжлэг үзүүлэх;
- § Ноолуурын үйлдвэрлэлийг таваарлаг, бизнесийн чиглэлтэй болгоход эмэгтэй, эрэгтэй малчдыг богино хугацааны болон шаталсан сургалтад хамруулах;

Цаашид ноолуурын үйлдвэрлэлийн өртөг нэмэгдэх үйл явцад нэмүү өртгийн татвар, бэлчээрийн төлбөр, мал бүхий иргэдийн орлогын татвар зэрэг олон нөлөөлөл хүчин зүйлийн уялдаа холбоо, хамаарлыг тодруулан судлах асуудал чухал байна. Мөнтүүнчлэн хязгаарлагдмал хүрээний зорилго, учир холбогдолын хүрээнд хийгдсэн хэсэгчилсэн судалгаануудыг нэгтгэж дүн шинжилгээ хийх, ноолуурын салбарт нэн чухлаар тавигддаг зах зээлийн, маркетингийн, секторын судалгааг эхлүүлэх нь нэн тулгамдаж буй асуудал хэмээн судалгааны баг үзэж байна.

Ном зүй

1. Жендэрийн тэгш байдлын үндэсний хөтөлбөр, УБ, 2002
2. Малын чанар, үржлийн ажил, үйлчилгээг сайжруулах үндэсний хөтөлбөр, УБ, 1997
3. Малын эрүүл мэнд хөтөлбөр, УБ, 1999
4. Мал сүргийг ган зудаас хамгаалахад туслах үндэсний хөтөлбөр, УБ, 2001
5. Монгол Улсын Засгийн газраас хүнс, хөдөө аж ахуйн талаар баримталж буй бодлого чиглэл, үр дүнгийн талаарх товч мэдээлэл, ХХААЯ, 2001
6. Бөөний худалдааны сүлжээ, УБ, 2001
7. Монгол улсын статистикийн эмхтгэл, ҮСГ, 2001
8. Монгол улсын статистикийн эмхтгэл, ҮСГ, 2002
9. Хүн ам, орон сууцны 2000 оны тооллого. Статистикийн эмхтгэл:Баянхонгор, ҮСГ, 2001
10. Dorothy McCormick & Hubert Schm. Manual for value chain research on homeworkers in the Garment industry
11. The study on strengthening of agricultural cooperatives in Mongolia.Main report, Ministry of Agriculture and Industry government of Mongolia, JICA, 1997
12. Ralph A.Van Gelder. Livestock products marketing sector analysis, UB, 2000
13. Хүний хөгжлийн илтгэл, УБ, 2003
14. Монголын эмэгтэйчүүд: Шилжилтийн үеийн дэвшилийг зураглахуй, НУБЭХС, 2001
15. Монголын хөдөө дэх жендэрийн дүр зураг:Бодлогод тусгах тоо баримт ба мэдээллүүд, УБ, 2003, НУБЭХС, НУБХХ
16. Монголын бохир ноолуурын экспортыг хориглосноос үүдэх үр дагавар, Говийн бүсийн эдийн засгийг хөгжүүлэх санаачлага, УБ, 1999
17. Ноолуурын чуулга уулзалт, ХААҮЯ, ГБЭЗХС, УБ, 2000

Хавсралт 1.

Аймгийн нэр	Дундаж үнэ	Улсын хэмжээнд бэлтгэсэн ямааны ноолуур, тонноор			
		1999	2000	2001	2002
Архангай	38.4	213.6	219.8	161.6	151.8
Баян-Өлгий	101.7	179.9	181.2	155.2	162.9
Баянхонгор	135.8	319.1	320.2	354.3	239.0
Булган	23.0	58.1	73.5	101.7	112.2
Говь-Алтай	136.6	293.7	294.3	298.8	261.7
Дундговь	53.4	81.5	89.8	102.6	94.9
Дорнод	10.7	23.1	25.3	39.7	45.5
Дундговь	100.2	256.9	258.6	131.4	164.1
Завхан	84.1	208.5	223.5	174.2	157.9
Өвөрхангай	100.4	213.3	233.5	217.5	209.4
Өмнөговь	122.5	257.6	259.8	258.6	219.4
Сүхбаатар	36.5	76.3	78.4	107.5	115.6
Сэлэнгэ	5.1	26.1	27.7	49.4	55.4
Төв	43.3	117.4	123.4	144.0	136.4
Үвс	81.6	171.2	176.2	155.4	170.0
Ховд	130.1	283.3	284.1	236.5	205.2
Хөвсгөл	64.6	184.5	187.6	200.7	183.2
Хэнтий	40.1	169.8	176.3	109.8	112.5
Дархан	1.1	17.4	19.6	16.0	15.7
Улаанбаатар	2.7	3.6	3.8	17.6	18.9
Орхон	0.5	15.1	15.4	15.0	16.6
Говьсүмбэр		7.7	7.9	11.3	8.1
ДҮН	1312.4	3177.7	3279.9	3058.8	2856.4

Хавсралт 2. Ноолуурын экспорт, экспортолж буй орнуудаар

Барааны код	Барааны нэр	Нэгж	Үнэ/мян.ам.долл
5102.11.10	Ямааны угаагаагүй ноолуур Хятад	Кг	67100,0 67100,0
5102.11.20	Ямааны угаасан ноолуур Хятад Япон	Кг	185753,2 180549,8 5203,4
5105.31.10	Ямааны самнасан ноолуур Балба Итали Их Британи Нэгдсэн Арабын Эмират улс Сянган/Гонконг ХБНГУ Япон	Кг	516668,2 399,2 153469,4 26434,6 1019,0 36000,0 266,7 218132,3
5105.31.20	Ноолууран топс АНУ Их Британи Нэгдсэн Арабын Эмират улс Япон	Кг	24045,4 426,6 11322,2 486,0 11810,6
5105.31.30	Дахин боловсруулсан богино ноолуур Хятад Япон	Кг	940,4 779,0 161,4
6101.10.20	Ямааны ноолууран пальто, хүрэм, жакет БНСУ Япон	Ширхэг	369 289 80
6102.10.20	Ямааны ноолууран эм, охидын зүйл 6104-д зааснаас бусад АНУ Итали Их Британи ОХУ	Ш	896 444 3 377 72
6104.41.20	Ямааны ноолууран платье АНУ БНСУ Итали Канад Чехийн БНУ	Ш	213 100 47 57 4 5
6104.51.20	Ямааны ноолууран банзал АНУ БНСУ Итали Канад Чехийн БНУ Япон	Ш	1832 1049 674 1 1 52 11 44
6104.61.20	Ямааны ноолууран эмэгтэй өмд АНУ ОХУ Чехийн БНУ	Ш	2297 2248 48 1

Эх үүсвэр: МУ-ын Гаалийн өрөнхий газар, Гадаад худалдааны гаалийн статистик, УБ, 2003